

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ



ВІСТНИК.

КНИЖКА XI.

За падолист 1901 року.

З М І С Т

одинацятій книжки за падолист 1901 року.

	Стор.
<i>Наш альбом:</i>	
Із поезій Ф. Шелудька, I—VII	125—129
Lasciate ogni speranza, Кат. Гриневичевої	129—130
Із поезій М. В., I—III	130—132
<i>З принципа</i> , оповіданє Охріма Варнака	133—154
<i>Вирід</i> , оповіданє Осипа Шнитка (конець буде)	155—188
<i>Візник</i> , з нотаток мисливця М. Корчинського	189—195
<i>Перед досвітом</i> , драма Ст. Вакано (конець буде)	196—234
<i>Поручник Густль</i> , новеля А. Шніцлера (конець буде)	235—251
<i>Із П. Якубовича: Перед світом</i>	252
<hr/>	
<i>Зі споминів засланого без суду</i> , Миколи Ковалевського (конець буде)	52—68
<i>Сервітути і розмежованє ґрунтів на правобережній Україні</i> , Ф. Немоловського (конець буде)	69—87
<i>Новини нашої літератури:</i>	
III. Ідеальний батько, оповід. Л. Яновської — В. Л - ка	88—94
<i>Уваги на сучасні теми:</i>	
IV. Справа українсько-руського університету у Львові, Володимира Гнатюка	95—100
V. „Славянскія начала“ д. Вергуна, Івана Франка	100—103
VI. Національна школа та „сердечное попеченіє“, Л. С. К—а	103—105
VII. Доступність осьвіти в Росії, Вол. Дорошенка	105—108
<i>Микола Ковалевський</i> , М. П. (з портретом)	109—110
<i>Хроніка і бібліоґрафія</i>	14—22

НАШ АЛЬБОМ.

ІЗ ПОЕЗИЙ Ф. ШЕЛУДЬКА.

I. Сльози.

Бенкет... музика... освіта
В залі розкішній сия, —
Ситий „міцний сього світа“
Жінці йменини справля.
Ллють ся заморські вина,
Пивом стакани киплять...
Деж та щаслива дружина?
Щось то її не видать? —
Онде, в самотній кімнаті
Плаче, на дзиглі сидить,
Пишні убрання багаті
Нехтує, рве, не глядить...
Все се кравці винуваті, —
Що оттаким ізробить? —
Плаття до балю багате
Кляті не встигли пошить.
Беть ся міцний сього світа,
Жінку, як може, втиша;
В нього немов неприпіта
Ходором ходить душа;
Видні на виді скорботи,
Хвилі знать поруч трудні...
Стане-ж вбиватись охоти! —
Кинь оті сльози дурні!
Кинь! — то не сльози, що плаття
Зверх трьох десятків нема, —
Примхи та хіть до манаття
Ллють оті сльози й злоба...

Бачив ти, пане багатий,
Справжній сльози тяжкі?
Бачив?... чи хочеш узнати,
Ситий, навсправжки які? —
Глянь же в село в криву хату —
Там оті сльози, там є:
Он зшива лата на лату
Вбога вдова — й їх ілле;
Онде мужик заглядає
В хлібний порожній засік:
Хліба вже тиждень немає, —
Плаче отой чоловік;
Онде на панському полі
Робить-пилує сім'я,
Ллють ся гіркі по неволі, —
В праці бо бідні що-дня;
Он мужика пробирає
За платіжі становий,
Той мужик сльози ковтає,
Бо... кулак в пана важкий;
Онде за податі скніє
В темній холодній мужик, —
Бідний, в сльозах там марніє, —
Вже-ж і давно — й не привик!
Онде зимою, в морози
Плаче під тином сліпий...
Осьде ті справжній сльози, —
Глянь, сього світа міцний!

II. П'яниця.

На вулиці, в подраній світлі,
 Без шапки, чобіт на ногах,
 Підсинені очі, підбиті,
 З плящиною „спірту“ в руках
 Стояв у селі він весною;
 Легенький вітрець подихав,
 Невкритою гравсь головою,
 Але він на те не зважав.
 Задерши з плящиною руку,
 Немов божевільний зіпав:
 „Я випю... залю свою муку!...
 Тепер мене й кат би не взяв!
 Я пан тепер... царь... ні, ще вище!
 Я вольний козак — от і все!...
 Нехай тепер земський посвище,
 Коли його чорт принесе!
 В кутузку за подать Юхима!
 Хазяйство все з торгу продать?!
 Продав же! Он є ще дитина —
 Візьми й ту, більш нічого взять!
 Земельки пани не вділили,
 Хоч був я їх раб-кріпосний;
 Дружину — сю злидні вдавили,
 Оселю — продав, навісний!

Козак тепер я, їй-же Богу,
 Ось тут, при плящині, я єсть!...
 Втоплю у горілці знемогу!...
 На чвертку за свиту хтось дасть...
 А може не дасть, бо подрана? —
 Ярміс тоді иньший найду:
 Я красти полізу до пана,
 У його всього попаду!
 Ну-ж, випю, щоб сьміливим бути...
 Сьмашенький у біса спірток!
 А-ну ще... о, любо ковтнути!
 Іще хоч єдиний ковток!...
 Так, славно!... А де ти, донюсю?
 Під тином десь, бідне, здиха...
 Нічого... навчай ся, Марусю,
 Чим доля годує лиха!...
 А то йди, дам спірту ковтнути.
 На, ось на денці іще є!...
 З ним голод, все можна забути...
 Не йдеш? Ну, й се буде моє!...“
 Припав до плящини губами,
 Послідок поцупив... ковтнув,
 Хитнув ся... упав під хлівами
 І міцно, сердега, заснув.

III. Перед сьвітом.

Кармазином-одежею
 Одяг ся сонця схід,
 Займаєть ся пожежею:
 І морок ночі зблід.
 У славнім місті Києві
 В мундірі москаля
 В каззонному покоєві
 Стою вартовим я.
 Щож серце охолонуло
 І думоньки сумні
 Зняли ся невгамовано
 В головоньці мені?
 В тім краї — онде марево
 Займаєть ся, горить,
 Село на нені-Вкраїні
 Розкинулось, лежить.
 З садків давно сплюндрованих
 Пеньки скрізь майорять,

Осель рядки руйнованих,
 Кривеньких хат стоять.
 На-край села хатиночка
 Вадриваєть ся мені,
 Немов та сиротиночка
 Самітня, без рідні.
 Татусь старенький, змучений
 В хатинці — мій! — сидить,
 Погаслий вид засмучений,
 Сльоза з очей біжить.
 Його учора знищили,
 Одежу відняли
 За подать, иньші здирщики
 І з торгу продали.
 Кістки його остали ся
 Не вкриті гоголіть...
 Он бач чого діждали ся
 Вони на старість лїт!

Кінець зими морозної
 Завзяв ся так гнітить,
 Хатиночки холодної
 Нема чим прокурить ;
 І їстоньки бажаєть ся,
 Але нема чого...

Безсильно нахиляєть ся
 Голівонька його.
 Навколїшки він клонить ся
 До образів сьвятих,
 Поради просить, молить ся
 У розпачи від лих...

IV. Щастя.

Раненько в царині стояло
 Веселе щастя близь села,
 І пильно-пильно доглядало
 В село, хто їде відтіля.
 Воно людину вибирало,
 Кого-б найлучче привитать,
 Кому оддять себе в поталу,
 Йому промінням все снять.

Ось пишно цугом, шестернею,
 Берлином новим, дорогим
 Ганяє ситий пан з сім'єю,
 Біжать лакеї перед ним.

Гидливо щастя одвернулось,
 Воно не хоче в пана жить :
 Життя не знає сей, лиш ліність,
 Себе самого не глядить.

Ось пішки йде з села багатий,
 В кишені гроші аж бряжчать,
 Убравий в рамя : діри, лати,
 І їсти чоботи хотять.

Й від сього щастя одвернулось,
 Бо бідна в темного душа :
 Вона до злота пригорнулась,
 Наживи, й тільки, все бажа.

Іде й убогих вірна пара,
 Як квіти в літі молоді,
 У о́чах сьвітить ся кохання,
 Надїї дужі та ясні.

До сих бігом майнуло щастя,
 Та що! „Не треба! — ті йому, —
 Ми щиро мусимо кохать ся,
 І сим щасливі у всьому“.

V. Мрії.

Під осінь холодну, близь жовтого гаю,
 Стою я у мріях над Пелом :

Гай сумно шепоче, злий вітер зітхає,
 Нахмурилась річка чолом.

Трепече природа в предсмертнім сконанні,

Прощаєть ся з сьвітом вона, —

Усе змарнувала, краси всі кохані —

Холодная осінь сумна.

Ось хмарка набігла, ось крапля... другая

Упали мені дощові...

Нї, се вже не краплі — тяжкого страждання

Сльозинки гіркі, тугові!

Се ось чії сльози : в покривленій хаті

Сидів чоловік вже старий,

Одітий у одягу : лата на латі,

Безсильно чоло похилив.

Не хмара нависла, не грім то гуркоче,

Не блискавка небо всява,

Не пташка співає, не гай то шепоче —

То ллють ся бідняги слова :

„Ох осінь нерада, ох осінь тяжкая ---
 Впекла ся ти в серце мені!
 Усе ти од мене, що мав я, забрала,
 Оставила згадки сумні:
 Під бурі зітхання, дощів поцілунки
 Дружину до гробу я ніс --
 Твій вітер осінній моєї голубки
 Смерть люту, неевну приніс.
 Старішого сина у найми тяжкій
 Провадив я в Крим в осени, —
 Пішов тай загинув, як діти чужії —
 Звідтіль не вернув ся сюди.
 Коханую доню в літа молодії
 Під осінь в могилу сховав;
 Останнього сина в години труднії
 Під осінь у полк одіслав.
 Під осінь за подать добро зграбували,
 Якеє було — продали.
 Останню конячку з оселі забрали —
 Й на сей її день повели!
 Остались зо мною лиш роки старії
 Та в серцеві осінь сумна...
 Ох, чує серденько, натякують мрії —
 Вже жде домовина-труна!
 Умру, безталанний, старий, в самотині,
 Нема кому й очи закрить,
 Убрати на лаву, в труні домовині
 На вічний спокій положить...“
 Тут сльози линули, слова заглушили,
 Підвів ся він, їх утира...
 Кого се я бачу? — Се батько мій милий,
 Се він в тяжкім горі кона...
 „Мій милий татусю, не падай, змагай ся,
 Я зараз поможу тобі,
 Ось на мою руку!... геть лихо-нещастя!
 Я...“ — й мрії ізникли мої.
 „Чого ти, москалю, над Целом камянієш
 Ветромивши свій погляд в простір?“ —
 Покрикнув рибалка. — „Чого соловієш?
 Втопитись мо' маєш замір...“

VI. Веселий час.

Здорові, врагі,	Давайте ослони,
Здорові і други!	Давайте столи,
Здорові, пани,	Давайте горілки —
Лакеї і слуги! —	Шуміть, стакани!

Ми вищем, щоб горе, Що лавить кругом, Забути на віки Над тим стаканом. Щоб щастя греміло, Недоля втекла Без вісти далеко, За степ, за моря, В кайдани тяжкі, В похмурій острог,	За кам'яні стіни... Нас, бідних сирот, Хай доля витає, З'явившись відтіль, Куди запровадив Мирянський наділ, — З острога, де сиро, Де горе кругом, Де плакати не можна, Як бють батогом.
--	---

VII. Вовк.

З неба на заході сонце скотило ся,
Сутінь всю землю заслав.
В лісі північному хижий, ненажирний
Вовк-лиходій не дрімав.
Зуби ошкіривши поступом сьміливим
В сонні околи прибув...
Горе вам, сонніі, більше не встанете
З ліжка, де сон обгорнув!
Скрикнули сироти матері вбитої;
В розпачі батько-вдівець;
Дівчина милого збулась: розірваний,
Йдучи від шлюбу, вінець.
Тихе кубелечко раю сімейного
Полумя жре, готить;
Скриком розпучливим, скопу стогнаннями
Ночи повітря двигтить.
Кровю упивши ся, кровю невинною
Вовчик-хижак лютував,
Жалю не знаючи нехтував, нівечив,
Де б і кого-б не спіткав...
Чого-ж то він ондечки, важко спинивши ся,
Дико очима повів?
Піна котила ся з рота розкритого,
Весь як найгірше тремтів...
В небі засяяла зоря досьвітня,
Півень розсвіт віщував, —
Вовкови хижому прикро доводилось:
Час його панства минав!

LASCIATE OGNI SPERANZA.

Дарії Шухевичівній.

Ми йшли колись у сумерк холодний і кровавий
І на рамена брали кожний сум придорожний,

Мов духи-паломники, що на Голгофту йлуть.
Плач смерек вбитих громом і крик тримбіти ржавий,
Розпуку піль неплодних, бездомний туск трівожний,
Ми взяли зі собою у сю болючу путь.

З скальних верхів понурих на нас летіли тіни,
Важкі як самі гори, як месьть сама голодні,
І волоклись тремтючи у притомлених ніг.
У низ котились хвилі, як гнилі домовини,
Місячні смуги-мари зірвали ся з безодні,
Мов втоплеників руки чіплялись за моріг.

Мов з камінястих сходів аступали ми без слова
У царину фантомів, де завмирили рухи,
Втиснені у хаос форм, сумерком розпростертий.
І засувалось млою життя єство й основа,
І затихали згуки земної завірюхи —
Блукала лиш тривога, друг невідступний смерти.

І наш дух вийшов в хвилю розпучної натуги
На стрічу дій будучих, незнаної тривоги,
І в прочутях тернистих себе кровавив скрізь.
І хрест там на розпуті, а з него рвані смуги
Китайки облітали, що чиїсь руки вбогі,
Жебрущу мов надію, повісили колись.

Катерина Бриневичева.

ІЗ ПОЕЗИЙ М. В.

І. Бурлака.

Чи хочете, добрі люде,
Мою долю знати?
Яке мені було лихо —
Можу розказати.
Був я собі козак жвавий,
Ще й гарний, казали,
Коли-ж лихо спіткало ся —
„Коханне“ — мовляли.
Кого-ж серце полюбило?
Лучше й не казати! —
Полюбило паняночку
Із панської хати.
Мені в панів за наймита
Довелось служити,
Довело ся і серденьку
Панну полюбити...

Як побачив її в-перше,
Аж серце зомліло —
Дуже вона була, гарна
Й по нашому вміла.
Розмовляла по нашому
І пісні співала,
Ото ж вона моє серце
Тай причарувала.
Не цуралась людей темних,
З нами розмовляла
І нам часто у вечері
Кобзаря читала.
Прийде в хату, де наймички
Сидять в наймитами,
Ну, і почне балакати
Щирими річами...

Читала нам „Катерину“,
 Читала „Тополю“,
 Аж плакала, читаючи
 Про нещасну долю.
 А я тоді очей в неї
 Було не спускаю
 І серденько моє дуже
 Тоді замирає.
 „Ну, що, гарне?“ — питаєть ся
 Як скінчить читати, —
 А я тоді навіть слова
 Не можу сказати.
 Навіть в очи подивитись
 Я її бояв ся,
 Дуже в мене серце мліло:
 Я вже закохав ся...
 Полюбив я тую панну
 Щирою душею
 І крім неї, в мене думки
 Не було другої.
 І встаю я, і лягаю —
 Все думка про неї!
 Я бояв ся, що зо мною
 Дієть ся лихеє...
 Раз в неділю понад вечір
 Пішла в ліс гуляти
 І пізенько не верталась...
 Що мені почати?
 І не счув ся: сами ноги
 Понесли за нею;
 Іду лісом і шукаю
 Панночки моєї.
 Бачу, іде, вертаєть ся;
 Я хотів тікати,
 Коли-ж вона побачила
 І почала звати:
 „Стривай, каже, чого се ти
 В лісі тут блукаєш?
 Я думала, з парубками
 На селі гуляєш.
 В таку пору парубки всі
 Весело співають,
 І дівчата збирають ся,
 З ними розмовляють.“
 Защеміло в мене серце.
 Промовить не можу,
 А із очей от-от зараз

Покотять ся сльози.
 Як скошений я їй в ноги
 Тоді повалив ся.
 „Чого, кажу, моя пташко?“ —
 І слізки облив ся.
 Край одежі обнімаю,
 Ніженьки цілую...
 Забув, забув, що на світі
 Сирота живу я!...
 Злякала ся вона бідна:
 „Що се ти, Іване?
 Скажи мені, що з тобою
 Дієть ся неждане?“
 Бере мене та і хоче
 З долу підійняти,
 А я її як шалений
 Почав обнімати.
 Обнімаю та цілую,
 Мов як одурілий,
 А вона, моя голубка,
 На руках зомліла.
 Подивив ся я на неї —
 Мов би не живая...
 О, Боже мій милосерний!
 Доленько лихая!
 „Одкрій очи, — прошу її —
 Подивись на мене,
 Прости, що так полюбило
 Серденько шалене!“
 Вона ніби усміхнулась:
 „Нічого, Іване!“ —
 Коли бачу, аж пан стоїть
 Зараз тут за нами...
 Що тут робить? — сам не знаю,
 І не спамятав ся,
 Бо за свою паняночку
 Дуже я злякав ся.
 Пан підходить. „Геть, собако!“
 Од злости трясеть ся...
 Як згадаю тепер про те,
 Аж серце забєть ся.
 „Тікай швидче з очей моїх!“ —
 Крикнув неборака:
 „Тікай зараз, проклятуший,
 Вбю як ту собаку!“
 Взяв він панночку на руки...
 Я як сніг звалив ся...

Там пролежав аж до ранку
 Й не поворушив ся.
 Цілу нічку без пам'яті,
 Не знав, що зо мною,
 Потім в ранці прокинув ся
 І — махнув рукою...
 Пропадай, моя головко!

Пішов я по сьвіту...
 З тії пори я не знаю
 Од долі привіту,
 З тії пори я сам себе
 Завжди проклинаю,
 З тії пори бурлакую,
 По сьвітах блукаю...

II. Осінь.

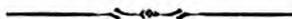
(На мотив Кольцова).

Осінь наступає,
 Дощик лє із неба...
 Кожному гніздечко
 Тепленькеє треба!
 Пташки вже давненько
 В дорогу зібрались,
 Гадюки, і тії
 В нори поховались.
 Всі люде роботу
 Тяжку покінчали,
 Вони вже давненько
 Покою бажали...
 Новий хліб змолотять,
 Напечуть нового
 Хоч чорного хліба,
 Та за тєє свого.
 А я в чужій хаті,
 В запічку горну ся,
 І промовить слово
 По волі бою ся.

Чужая робота
 Дуже надоїла,
 Тяжкая неволя
 Серденько ажуріла.
 Нема в мене пари —
 Вірної дружини,
 Нема свої хати,
 Малої дитини.
 Хиба я нікчемна
 Роботу робити,
 Хиба нема серця,
 Щоб вірно любити?
 Здійми, милий Боже,
 З мене тяжку кару,
 Пошли мені, Боже,
 Вірну, добру пару.
 Дай мені весело
 На сьвіт подивитись,
 Щиро в своїй хаті
 Тобі помолитись!...

III. Надія.

О, як би я знала, що ти не обманеш,
 Пішла-б за тобою, куди поведеш,
 Заплакані очі свої я-б обтерла...
 Та деж тєє щастє, що ти нам даєш?...
 Як злодій в півночі тихенько крадеть ся,
 Як тая гадюка, що хоче вкусить,
 Так і ти, надїє, сьогодні, здаєть ся,
 Підходиш до мене, щоб серце вразить.
 Підходиш тихенько і дивиш ся в очі
 І очі твої, як ті ворі глядять
 З високого неба привітно, ласкаво, —
 Заставить повірити в щастє хотять...



Охрім Варнак.

З п р і н ц і п а .

Оповідання.

I.

Сонечко давно вже сховалось за далекий червонастий обрій, денна спека трохи-по-трохи спадала, зменшалась; в повітрі подихнуло лагідним вечірним холодком. Густаво-темний вечір південного краю тихо насовував ся на землю, окутуючи її легеньким, кучерявим як дим, туманом. Через мить показав ся зза гори і повновидий місяць. Пронизуючи ріденький туман, порозсіпав він своє сріблясте промінне по всіх усюдах і осяяв свою землю чарівним білуватим сьвітом. В повітрі було тихо та любо.

На ротному дворі, біля казарми, стояли купками і вештали ся сюди й туди салдати. З однії купки розлягалась улюблена салдатська пісня з приспівом:

Чорнявая моя,
Кучерявая моя,
Розкудря-кудря-кудрява,
Розкудрява голова...

Приспів виголошував ся одривчасто, кожде слово не наче сокирою відрубувалось. Густі, незграбні голоси дико лунали в тихому повітрі, і відбиваючись від високої, в два поверхи казарми, зливались в один загальний непривабний згук. Здавалось, що співає не один гурт, а всі вразом, тільки одні починають раньше, а другі пізнійше.

У другій купці два штукарі удавали з себе Циган, показуючи, як вони кують, та приговорюючи кумедні нецензурові приказки. А в третій — теж жарти та сьмішки, і так по всьому двору. Се була година звичайного після вечері спочивку і кожен вояк старав ся скористуватись нею по своєму.

В дижурній хатині старий здоровенний годинник продеренчав сім раз. Дижурний по роті вийшов у двір і гукнув на все горло:

— А-ну, однолітки, гайда на „словесність“!

Голос його скільки раз розтинав ся по ротному двору і видно було, як від кожної купки виділялось душ зо три чи з чотири салдат і тягло ся повагом до ротної столової.

— І коли вже вона скінчить ся, отся „словесність“?! — бурчав дехто. — Ач, старі гуляють, а нам „словесність“!

У ротній столовій стояли здоровенні незграбні столи, а біля них — такі-ж незграбні довгі ослони. От на сих то ослонах і сиділи салдати-однолітки, дожидаючи чергового унтера, учителя „словесности“.

Як раз о восьмій з чвертю годині увійшов повагом у столову здоровий, пикатий унтер Довбня.

— Встать! — гукнув днювальний, що стояв біля дверей.

Довбня зупинивсь біля дверей, обвів навкруг гордим поглядом зиркнувши по всіх закутках, а далі якомсь лепсько кашлянув і нехотя кивнув головою, буркнувши собі під ніс: „Сідай“. Потім заложивши в кишені руки, став він прохожуватись сюди й туди, придумуючи, з чого-б то йому почати свою „словесність“.

— Армяков! — гукнув він нарешті.

— Я! — одповів тоненьким голоском худий, нидавий салдастик, важко підводячись із ослона.

— Ну-ж, ну, піднімайсь! а то я тебе підніму! — гримнув унтер. — Ач, повертаєть ся, мов п'яна баба... Хто твій найближчий начальник?

— Ви, — прошепотів Армяков.

— Хтож то „ви“? — запитав Довбня пискливим голоском, перекривляючи Армякова. — А як слід одказувати по воєнному?

— Найближчим начальником зволите бути ви, господин зводній унтер-цер, Кирило Петрович Довбня.

— То-то!... Ти, здасть ся, так „мужиком“ і до дому вернеш ся, — сказав докірливо Довбня. — Сідай...

Саме в сю хвилину відчинили ся двері і в столову не вбіг, а трохи не влетів задихавшись середнього зросту красивий салдат Корній Моторний і хотів сісти на ослоні.

— Стій, стій! — крикнув Довбня.

Моторний круто повернув ся і став перед ним на витяжку.

— Де се ви зволили прогулюватись, Корнію Івановичу? — обізвався унтер зрадливим солодким голоском, приплющивши трохи одно око. — А я й не примітив, що ви одсутствуете... Чи не на досвітки часом бігали? Ви, бач, до сього діла митець!

— Я в чоботарні був, Кириле Петровичу, чобіт лагодив.

— Знаю я тебе, іроде! Ач, який роботящий! чоботи лагодив!... — гримнув по начальницьки Довбня. — Ну, а дисципліну знаєш? — раптом запитав він Моторного.

— Знаю, — одповів Корній.

— А в чім вона состоїть?

— Воїнська дисципліна состоїть в строгому і точному соблюденію правил, предписаних воєнними законами, а через те вона обовязує: точно і безпрекословно виповняти приказання начальства, строго соблюдати чинопочитанне...

— А ти як виповняєш приказання начальства? — перебив його Довбня. — Чув, що приказано збіраться на „словесність“ в сім часів, а сам шляєш ся там чорти-батька зна де!...

Довбня вийняв з кишені здоровенний срібний годинник, подивив ся і клацнувши на всю кімнату, сховав його знову в кишеню.

— Добре знаєш ти дисципліну, — почав знову насмійкувато Довбня. — Ти певно знаєш і те, що там далі в дисципліні сказано: сохраниять у команді порядок і не оставлять проступків і упущеній подчиненних без взи-скання?..

— Знаю, — сьміливо одповів Моторний.

— Так отже коли знаєш, так постій вечерок „смирно“, щоб не тільки знав, а й виповняв те, що знаєш!

Моторний стояв не одмовивши ні слова; його жваве червоне лице горіло, аж пашіло, очи блищали якимсь не-самовитим вогнем, а чорні густі вуси ходили ходором. Здаєть ся, як би воля, то він би живцем з'їв оту проклятушу „Довбешку“. Корній знав добре, що Довбня присікуєть ся до нього даремно: віддячує йому ще за домашне. Вони-ж земляки з одного села і як були ще дома, так залицяли ся обидва до однієї дівчини, котра Корнія покохала, а з Довбні насьміялась...

Страшенно довгим здав ся Моторному сей вечір. Здаєть ся, невелика вага простояти вечір „смирно“, а постоїш годину-другу, то й сьвіт тобі почне крутитись і метелики в очах замігтять.

Нарешті годинник продеренчав десять. „Словесність“ скінчена і Довбня виходячи з столової, згорда скомандував: „Розійдись, оправсь та становсь на повірку!“

— Ну, не вікувати-ж нам у москалях: буде колись і на моїй вулиці празник! — думав Моторний ідучи на повірку.

Скінчивши „перекличку“, фельдфебель вийшов посеред „фронту“, скомандував „смирно“ і сказав: „Завтра, о десятій годині з ранку, всім одноліткам зібратись до ротньої канцелярії.“

— На щож се вони кличуть? — шептались між собою „однолітки“.

— Завтра будете виймать жеребків, — розповідав далі фельдфебель. — В нашу роту прислано з полку пять таких жеребків, що хто витягне його, то того відпустять до дому.

„Однолітки“ слухали і дивовижно поглядали на фельдфебля. „Ні, неправда сьому, — думалось їм, — хиба-ж є такі жеребки, по котрих відпускали-б до дому? Адже-ж жеребки тільки на те, щоб у москалі брать...“

— На скільки-ж відпустять: на місяць, чи на два? — запитав хтось із гурту.

— Кажу вам: зовсім ослобонять, відпустять до дому на всїгди... Ну, а тепер розійдись, та не кричать! лягай

спать, бо завтра рано підніму! — відрубно вигукнув фельдфебель, обертаючись до всього гурту, неначе до однієї людини.

II.

Моторний стояв неначе окамянілий: він як почув про жеребки, увесь задріжав, немов його пропасниця затрясла. Що було далі, він не знає; навіть не міг розібрати як слід, що фельдфебель і розказував, йому вчувались тільки нарізні слова: „Ослобонять... відпустять до дому...“

— Ну, що, як би мені попав ся такий жеребок!? — думав Моторний лежачи на ліжку і трохи заспокоївшись. — Та я, здаєть ся, нічого більше-б і на сьвіті не хотів... От би мати рада була! А Олена!?... Е-х!... ні, мабуть не нам, безталанним, дожидати такого щастя! І Моторний тяжко-тяжко зітхнув. Постать любої, коханої Оленки промайнула перед ним, як та блискуча сьвітова зірка, обхопила всю його істоту, прикувала до себе всі думки, всі мрії.

Корнієви в мить пригадались усі щасливі хвилини його життя. А з них найщасливіша, найрадісніша та хвилина, коли він в-перше спізнав ся з Оленою.

Було се в літку, три роки тому назад. Корній вів у степ коней на нічліг, Олена теж; от вони їдуть трохи не поруч. Олена якась незвичайно весела: співає, вигукує та жартуючи з пастухами, весело-превесело регоче. А Корній дивить ся на неї і очей не зводить. По його трохи засмученому виду можна було вгадати, що в Корнія є щось непевне на серці.

— А давайте наввипередки! — гукнула весело Олена та підбравши жваво поводи, скрикнула раптом на коней, ударила ногами під боки і полетіла як вихор.

Корній погнав ся за нею, а за ними пустились навздогін і иньші нічліжники.

От-от Корній наганяє Олену, от-от порівняєть ся, та вона як сїпне поводами, як прихилить ся, так і вилетить наперед усіх. Коні летять, ледво копитами до землі доторкають ся, а вона ще й присвистує та регоче-регоче. Корній теж не відставав, гнав ся слідком за Оленою.

Пробігли так мабуть гін зо двоє, потім стали по троху притихать, а нарешті й зовсім ходою пішли.

— Ну, та й прудкі у тебе, Олено, коні! — обізвавсь Корній, їдучи поруч з Оленою. — Вже мій буланий прудкий, та й то не наздогнав.

— Балакай... прудкі!... То ви козаки такі; вам би не на конях їздити, а понадівати плахти та очіпки, та за гребінем сидіти! — сказала Олена, жартливо сьміючись.

— Та ти не дуже то розпускай язика! Гляди, щоб не прикусила! — озвавсь і собі з жартом Корній. — Чого ти визвірилась? Козаки!... Козаки!... Чим же тут винен хоч би й я, що в мене коні не прудкі? Як би ти сказала, що я сам тебе не наздогнав, тоді, правда, стидно було-б.

— Куди тобі, грішнику, кісіль їсти, ти й від кваші замурзав ся! — подражнювала Олена. — Ти не те що дівчини, а й баби не піймаєш!...

— Казав сліпий: побачимо, чи будуть на небі зорі! — відповів Моторний.

Місяць підняв ся геть-геть високо на небі і заливав усю землю своїм сріблястим сьвітом.

Корній їхав поруч із Оленою, жартовливо змагаючись та якось несьміливо поглядаючи на цікаву дівчину. А Олена теж крадькома позирала на Корнія. Їй здавалось, що якась невідома, таємна сила несамохіть повертає і мимоволі примушує її поглянути на молодого, чорнявого парубка.

Ось їх очі якось ненароком зустрілись і вони обоє спалахнули, засоромившись від такої несподіванки і не знали, що й сказати одно одному.

— А деж се другі нічліжники? — відразу якось запитала Олена, озираючись назад.

— Та вони, здаєть ся, отирнувались там, на „татарській“ долині, — відповів Корній.

— Гей-гей! а поганяйте сюди! — гукнула Олена.

— Та навіщо вони тобі, ті нічліжники? — сперечав ся Корній. — Хиба неоднаково коням пастиь? В маленькому гурті ще краще.

Олена мовчки схопилась до долу і стала путать коней.

— А ти геть, від'їдь трохи далі: бо в мене сивий такий сердитий, що не дасть і спутать, зараз почне з твоїми битись, — озвалась вона до Корнія.

Корній попутав коней, сів на обніжку і ладнав ся покурити. Одірвав він бумажки, насипав тютюну і тільки що хотів скрутити цигарку, а Олена підкралась потихеньку та штовх його під руку і вибила бумажку й тютюн, та як зарегоче! Корній схопивсь за нею; вона на втікача.

— Ні, не втічеш! — гукнув він. — Се тобі не кіньми! — І в одну мить схопив Олену в оберемок. — А що, утікла батька лисого? — сказав шуткуючи Корній.

— Куди-ж пак розбадьорив ся! зрадів... то я так уже не хотіла тікати, щоб не завдавати тобі у-друге стиду: а то як би чкуркнула, то хиба позавчора нагнав би!

Пам'ятає Корній добре й те, як він того-ж вечора в-перше признав ся Олені про своє кохання.

— Знаєш що, — казав він несміливо ідучи поруч з нею, — я давно вже хотів тобі щось сказати, та не міг ніде зустріти тебе на самоті.

— Знаю, знаю! Краще й не кажи! — похопливо відповіла Олена. — Всі ви, хлопці, одним миром мазані і всі одно й теж плещете. Вам тільки пойми віри, то ви набадакаєте три мішки гречаної вовни та всі й неповні... Не будь козі та на торзі!

— А свині на підторзі! — додавив Корній. — Так...

Потім прослав він кобиняка і сів, почавши знову крутити цигарку, а Олена знов стала гукати до нічліжників, щоб їхали до них.

— Так ти, Олено, не хочеш і слухати, про віщо я хотів казати тобі? — почав знову Корній, закуривши цигарку.

Олена мовчала. А на душі в неї було і радісно і сумно: їй і цікаво було послухати, що скаже Корній, і боязно відразу признатись, що й вона вже давно кохає нишком Корнія.

— Годі тобі гукати, — іди краще та сядь отут біля мене; як схотять, то й самі поїдганяють коней, — озвався він, коли Олена гукнула ще раз.

Олену неначе хто за рукав сіпнув: вона якось несамохіть підійшла та й сіла біля Корнія.

— Отак би й давно... а то гедзькаеть ся і сама не знає чого! — сказав він якось несміливо.

— А то щож! Вашому брату тільки потитурь ся, то ви зараз ка-зна-що подумаєте.

— Еге, подумасте... Та хиба-ж на сьвітї всі люде однакові? Хиба-ж коли Петро, чи там Дмитро, нї Бога не боять ся, нї людей не соромлять ся, то й Левко і Панько такі повинні быть? Зовсім нї: у кожного своя совість! А як би ти, Олено, знала, що в мене на серці, то не казала-б такого. Чи ти повіриш, як побачу я тебе, зо мною щось таке діеть ся, що й сказати не можна: мені якось і радісно і соромно і боязно. Хочу що небудь сказати, признатись, що я тебе люблю, та й речі не підберу, думаю: скажу, а вона на сьміх підніме, порозказує всім і почне глузувати...

Корній балакав зовсім тихо, неначе сам до себе; він навіть і не примітив, що в розмові з Оленою мимохить признав ся їй про своє кохання. А Олена пильно прислухалась до його речі: ловила кожне слово, кожен згук і слова ті дуже вражали її за серце.

— От тобі й раз! Хиба вже я така насьмішкувата, що буду глузувати?... З якої речі!? Таке й видума'! — відповіла вона тихо та привітно.

Після тії ночі Корній з Оленою були нерозлучні: що вечора вели вони у-двох коней на ніч, що ночі воркували тихо та любо, мов ті голубята...

Далі пригадалось Моторному, як він ходив зимою на досьвітки і як Довбня ставав йому на перешкодї. Корній був не з того кутка, що Олена, а через те Довбня нераз похваляв ся провчити „блязня“, як ходити до чужих дівчат. Раз він привів цілий табун хлопців і заставши Корнія на досьвітках, хотїв попобити його, та вже хлопці вговорили згодитись на те, щоб Моторний купив їм пів відра горїлки. З того часу Корнієви став вільний шлях до Олени.

Нарешті пригадав Корній, як вони було зійдуть ся з Оленою літом у садку, посїдають на травиці під вишенькою і цілу ніченьку просидять у-двох обнявши ся. Чого-чого вони було не перебалакають! Де та й мова

бралась!... Здається, як би і чотири ночі злилися в одну, і тоді-б вони не переговорили всього, і тоді-б не намілювалися...

Моторний ворочався на ліжку з боку на бік, силоміць заплющив очі, хотів заснути, та важкі невпинні мрії метушилися йому в голові неначе комашня, точили його мозок, розстроювали серце. То промайнуть світлим, рожевим плесом, то знову насунуть темні та невеселі, як ніч. Ось пригадалось йому, як виражали його в москалі, як прощався він із матір'ю, з ріднею, з Оленою... Як плакав-побивався, дивлячись на щоденні гіркі Оленині та материні сльози. Мати ходила мов нежива, а Олена від плачу навіть зовсім занедужала: змарніла, схудла — сама тінь осталась... Корнієви і тепер вчуваєть ся її тихий благуючий голос: „Прощай, мій коханий! Прощай, мій любий Корнію, мій голубе сизий!... Прощай та не забувай мене!... Я буду дожидати тебе, благодати милосерного Бога, щоб ти вернув ся до дому живим та здоровим; бо коли не бути мені за тобою, то або — в черницях, або — в домовині!...“

Та хиба-ж він може забути Олену? Ту Олену, котру він любить більш усього на світі! Ні! Ніколи, ніколи!...

Довго ще ворочався Моторний з боку на бік, і нарешті знесилений уже важкими думками та спогадами про минувшину, заснув неспокійним, нервовим сном. Часто він прокидався, сів у нестямі на ліжку та розглядав навкруг себе, і догадавшись, де він, лягав знову, укутуючись із головою.

І сниться ся Корнієви, що буцім то він дома, в рідному селі, серед знайомих товаришів та дівчат, гуляє на досвітках. Олена співає якусь веселу пісню, а він сидить біля неї схилившись на плече і тихо шепоче їй на ухо: „Знаєш, Олено, я сьогодні заслав уже старостів...“ Ось мов би то кличуть їх обох до Олени в хату. Батько й мати поблагословивши їх на чесний шлюб, велють Олені давати старостам рушники. Внесла Олена такі гарні, повишівані та довгі-довгі рушники, аж по землі тягнуть ся, а Корнієви червоною шовковою хусткою перевязала ліву руку... Дякують старости сватів за ласку, а Олена з Корнієм роз-

червонілись як маківки, кланяють ся в ноги батькови та матери, та цілують їх в старі порепані руки.

Ось наче-б то ідуть вони вже до дому: вийшли з хати, прощають ся. Коли де не взяв ся Довбня: як вискочить зза угла — зірвав з Корній хустку, пошматував її на шматочки і потоптав у грязі. Корній як розлютований звір кинув ся до розбишаки: хотів помститись за таку образу...

— Я тобі, лобуряко, сього не забуду! — крикнув він на все горло.

Саме в ту пору унтер Довбня будив свій „звод“ іти на „тімнастику“, і як раз в ту хвилину підійшов будити Моторного. Не розплющуючи очей Корній ухопив його за рукав і якомсь несамовито, крізь зуби, скрикнув:

— Памятай же, гадино, я тобі сього не забуду! Сам пропаду, а над тобою помщусь!

Довбня сердито вирвав від Моторного руку, штовхнув його кулаком під бік і грізно скрикнув:

— Що ти сказив ся, чи що? На кого ти кричиш, на кого похваляєш ся?!

Корній відразу прочував ся.

— Хиба я похваляю ся? — дивував ся він. — То мені приснилось, що бю ся з кимсь, от я й скрикнув.

— Знаю я тебе, штукаря, з твоїми штуками! — промовив гнівно Довбня, поглядаючи скося на Моторного. — Гляди, щоб я тобі сих штук не повигонив! Ач, який штукарь!...

III.

О дев'ятій годині з ранку всі однолітки стояли вже двома рядами на ротньому дворі, нетерпляче дожидаючи, коли позвуть їх виймати жеребки. Ось винесли стіл, потім стільці для офіцерів. Фельдфебель зробив перевзу і хто не мав права виймати жеребка, тих осадив назад. Коли трохи згодом прийшов і ротний з офіцерами: поскручували вони білетики, повкидали в міцний глечик і старанно поперемішували.

— Ну, підходь по одному, „марш“! — скомандував ротний.

Однолітки враз повернулись і затупотіли ногами, поспішаючи до „щасливого“ глечика.

Салдатів-глядачів набило ся страх скільки. Дехто шуткував, насьміхаючись над „молодіжю“, а дехто притаївши духа слідкував, кому попадеть ся щасливий жеребок. Чимало вже салдатів підходило до глечика виймати тремтячими руками білетика, але на лихо все „пусті“.

— Мимо! — гукав офіцер, розвернувши білетик.

І не обібрані сліпою долею до гурту „щастя та волі“ відходили на бік, похиливши понуро голови. Аж ось вийняв один, розкручують — щасливий. „В запас армії“ — читає офіцер. А салдатик стоїть сам не свій: на виду розчервонів ся, аж пашисть, очи сьвітились щасливою надією, а ноги тремтіли, так і підгинали ся.

— Ну, ступай, брат, з Богом, домой... „Кругом“! — скомандував офіцер.

Салдат якось особливо метко обернув ся „кругом“, ще краще приставив праву ногу до лівой і підтюпцем побіг до казарми.

Нарешті підходить огрядний, чорнявий салдат із чорними густими вусами. По його загорілому, тепер поблідлому виду котить ся піт горохом. Груді ходором ходять, серце беть ся, як не вискочить, а очи так і впились в глечик з білетиками.

Моторний вийняв білетик, обережно подав його офіцерови, а сам стоїть і дух притаїв і очей не зводить. Йому здавалось, що страшенно довго розрізують та розкручують його білетика, а серце ще дужче беть ся, мов хоче вирватись із грудей. Нарешті білетик розвернули.

— „В запас армії“ — прочитав голосно офіцер.

Корній спершу неначе остовнів: дивить ся на ротного, на салдатів-глядачів, а чам жмакає в руді жеребок і переступає з ноги на ногу.

— Ну, щож ти задумав ся: недоволен, чи що? А може ще послужить хочеш? — питає ротний.

Почувши таку річ, Моторний здрігнув, як холодною водою облитий; він ні слова не промовив; кинув об землю картуз, вигукнув якось несамовито, підкочив і не побіг,

а полетів до казарми. Глядачі голосно зареготали; офіцери теж усміхнулись, а Корнія уже й не видно.

— Ну, щастє твоє, гадино! — прошепотів Довбня. — Та я ще над тобою поковерзую...

І знову підходять поволи однолітки до глечика, виймають білетики, подають ротному і дожидають, як винуватці присуду: чи — сюди, чи — туди.

Багато ще не виймало, а білетик остав ся уже тільки один.

— „В запас армії“ — викрикнув нарешті офіцер.

От вийшов і останній жеребок — пятий.

— А-ну, підходь ще хто! — шуткує офіцер.

Один салдатик кинув ся до глечика, взяв у руку білетика, а далі згадав, що „щасливих“ уже немає там, кинув його назад у глечик і не то засоромившись, не то образившись, одійшов геть. Останні з досадою повернулись назад і стали розходитись по казармах.

Через хвилину гурт салдатів зовсім порідшав. Офіцери й собі потягли до канцелярії.

IV.

Трохи згодом затрубили на обід, салдати якось жвавіше зашамотались і пустились табунами до столової. А „щасливчики“, що витягли одпущких жеребків, обідали сьогодні в казармах, кожен біля свого ліжка: треба-ж було примостити на прощаннє кому земляка, кому товариша, а кому і бувшого начальника. Біля Корнієвого ліжка обідало чотири душі: сам Моторний і три його товариші з сусіднього села. Обід був незвичайний, не такий, як зазвичай: обідаючи весело, грімко розмовляли, та поздоровляючи з „виходом на волю“ сливе що хвилини випивали по чарці „монопольки“.

— Не бій ся, радий, що до дому йдеш? — питає один Корнія.

— Ще-б не радий! — відповів другий замість Моторного. — Хоч отого клятого Довбні вдихаєть ся... А тож він на нього в'їв ся, як той собака.

— І за віщо він на тебе так завзяв ся? — запитали чуть не разом усі товариші.

— О, багато балакати, та нічого й слухати! — весело відповів Корній. — Тепер він мені не страшний і за ухом не свербить!... Начхав я на нього, та й годі... От після обіду здам рушницю та амуніцію, а там... нехай хто хоче сокоче, а хто хоче кудкудаче!...

— Ну, коли так, то давайте ще випємо та погладимо дорогу! — обізвав ся один із товаришів.

Обід тяг ся дуже довго. Товариші випивали та поздоровляли Моторного з кінцем служби, а Корній і собі на радощах не відставав від них: кожну чарку вихиляв до дна. Нарешті всі вже стали п'яненькі, а потім дійшло діло і до пісні.

— Ну, чого ви тут роззіпали ся! Що се вам шинок, чи що? — крикнув Довбня увійшовши в казарму. — Ступай казюні веші здавать! — обернув ся він прямо до Моторного.

— Чи бач, як розташували ся, неначе на бенкеті! Геть відсіля, скотина необразована! — крикнув він на Корнієвих товаришів.

Моторний встав мерщій і почав збирати амуніцію. А коли вийшов на двір, то товариші його, однолітки, стояли уже виранджировані в ряди, а біля них тупцяв ся унтер Довбня.

— Йч, прибіг! не займайте його... він панич! За ним ще посланця треба посилати! Бабій іродів... до їжі або до гульні первий, а до служби останній! — визвірив ся Довбня на Моторного. — Ну, показуй лиш твою амуніцію. О! пояс не виляньцований, бляха не почищена... Ех, ти нечепура!...

Моторний мовчить.

— Показуй рушницю... А! та в тебе й рушниця заржавіла! Невчергу на роботу! воду носить на кухню! — в запалом закричав Довбня.

— Деж вона заржавіла? — озвав ся Моторний. — То я вчора був на варті та дощиком побризкало, а сьогодні ще не встиг почистити.

— Мовчать! — перебив його Довбня. — Як ти сьмієш у фронті розговорювать? З ким се ти балакаєш: з братом, чи з сватом?... Марш на роботу!...

— За що він надо мною знущаєть ся? — думав Корній тремтячи увесь як від лихоманки. — Не піду! — вирвалось у нього з запалом із рота. — Не присікуйтесь даремно, у мене рушниця не гірша, чим у других!

— Так ось як! — ревноу несамовито Довбня. — Днювальний, взять його в холодну!

— Не піду і в холодну! — крикнув збентежений Корній. — Нізащо йти...

Дали знать фельдфеблю. Прийшов він з двома салдатами; взяли Моторного під руки і повели в холодну.

Довбня своїми витівками довів Корнія до того, що він не тямив, де він і що робить; та ще до того й випита за обідом горілка затуманила йому трохи памороки і додавала бадьорости.

— Ну, і в холодній посижу, а все-ж таки не послухав: хоч подратував на останці прокляту Довбню, — думав Моторний сидячи в темній буцигарні. — Аж на душі легше стало...

V.

Вечером о десятій годині фельдфебель прийшов до ротного з вечірнім „рапортом“: — Ваше високоблагородіє, по роті все обстоить благополудно, на вечірній перезві люде були всі, під арештом — один... — заторохтів він у один голос скоромовкою.

— Хто під арештом? — питає командир.

— Рядовий Корній Моторний, ваше високоблагородіє.

— За віщо?

— Зводний Довбня посилав його на роботу, а він не послухав і не пішов.

— Що? що? — перебив командир і не давши фельдфеблеви переказати в-друге, запитав: — Се той, що сьогодні витяг жеребка?

— Так, тошно, ваше високоблагородіє.

— Щож він п'яний, чи що?

— Ні, не те, щоб п'яний, а так, трохи випивши... Та ще він не хотів і під арешт іти, та я приказав двом салдатам взяти його та живосилом одвести.

— Ич, скотина! — гримнув командир сціпивши зуби. — Не випускати його до мого приказу!... А тепер ступай собі...

Фельдфебель метко обернувся, цокнув за каблук об каблук і пішов геть.

— Та не забудь сказати писарям, коли не готовий ще білет Моторному, то нехай і не пишуть поки-що! — гукнув наздогінці командир.

На другий день зустрів ротний на вченні субальтернофіцера, і тільки всміхнувшись, відразу запитав його:

— Чи ви знаєте рядового з першого взводу — Моторного?

— Знаю, знаю: добрячий салдат; славний би з нього фельдфебель був, та жаль, що до дому йде! — відповів той не знаючи, про віщо командир веде річ.

— Та ні, я, бачите, не про те питаю, який він; чи ви нічого не помічали за ним?

— Ні, нічого; він завжди був справний і слухняний. Про нього можна сказати, що в порівнянні з іншими салдатами він прямо таки „інтелігент“. Я часто заставав його в свободну годину за книжкою. Та й взагалі, що не спитай, завжди одвітить обмірковано, „озмислено“.

— А знаєте, що я вам скажу! — перебив командир. — Я прийшов до такого виводу-висновку, що отакі „озмислені інтелігенти“, як Моторний, для війська — одна розпушта! Вони і слухняні і по службі справні, але на них присяга не має того впливу, що на просту, неосвічену людину. А хто винен? — освіта! Загорілися з нею! Самохіть підкопують державні принципи... Правда, новоявлені інтелігенти по можливості виконують усе, чого домагається дисципліна, але як вони виконують — се інша річ...

Офіцер слухав та дивувався, поглядаючи на командира: з якої речі він завів таку балачку. А командир не вгамувався, говорив своє.

— Дисципліна, як вам звісно, вимагає, щоб кожне приказання взагалі виконувалось безперечно, „сліпо“, не обмірковуючи, чи такому-б йому слід бути, чи ні; а отакі новопросвічені „мислителі“, як Моторний, кожне приказання обміряють, чи як там кажуть вони — на все дивлять ся критично. А звісно, такі події заразливо впливають і на інших салдатів і підтинають дисципліну під корінь... От наприклад: учора зводний Довбня послав Моторного за якусь провинність на роботу, а той упер ся і не пішов; тоді Довбня приказав йому йти під арешт, а він і туди не пішов... Так деж тут дисципліна?!

— А може в них із Довбнею так собі, свійські суперечки; не повинно бути, щоб Моторний пішов проти служби! — промовив офіцер.

— Які там можуть бути суперечки у підвладного з начальником? Де се видано? Та хоч би й могли бути, то я знаю Довбню гаразд: він, можна сказати, простак, куди йому до суперечок! — заступав ся командир.

— А по мойому від таких, по виду простаків-йолопів, швидче можна сподіватись несправедливих нападів та зайвих незрозумілих суперечок! — одстоював своє офіцер. — А могло бути ще й так, що Моторний взявши жеребка, по свойому розумів, що він уже вільний, що той жеребок відкидає від нього всяку підвладу.

— Е, ні! Що не кажіть, а я Бог зна як поспорю, що коли не повернуть назад оглоблі отій „мужицькій просвіті“, а й на далі зоставлять так, та поповняти-муть військо більшістю осьвічених салдатів — дисципліна шкереберть полетить! Та й не одна військова дисципліна, а треба брати глибше!... — з запалом промовив командир, якомсь особливо притиснувши голосом на слові „глибше“.

— Еге, так от я дам вам офіціяльне предписаніє, — почав він знову закуривши цигаро, — а ви, будьте ласкаві, зніміть допрос; я удам ся з рапортом до полкового командира, щоб віддав його під суд.

— А хіба ви не можете покарати його своїм правом, дисциплінарно? — озвав ся якомсь несміливо офіцер.

— Ні, ні, не хочу! Я прямо таки „з принципа“ се діло підніму... Хай мугирі не дуже то задирають носа, не лізуть туди, куди голова не влізе!...

Трохи згодом командир попрощав ся з офіцером і пішов собі геть.

— Дивує мене ротний та й дуже! — міркував собі офіцер, ідучи до дому. — Знаю-ж я його давно: чоловік був, як чоловік; на все дивив ся, хоч не так, як слід, все-ж таки трохи „по людськи“, а останніми часами зовсім перемінив ся. Якимись дикими „принципами“ набив собі голову; слухаєш — прямо аж острах бере. З його слів виходить, що освіта, культура, економічний добробит, над якими працюють тисячі вчених і мільйони освічених людей, — то все пустяки, даремна праця!... Що все діло можна справити швидко і просто: треба лиш поділити всю державу на зводи, приставити до кожного звода по Довбні — і ніякої тобі просвіти та культури не треба... Все піде само, як по маслу: живи щасливий люд та благоденствуй!... Нічого таки сказать, славні „сьогочасні принципи“!... Азия, та й годі!

Того-ж таки дня після обіда випустили Моторного зпід арешту і повели до канцелярії.

— Отсе вже так і знаю, що буде „наганяй“! — думав Корній ідучи до канцелярії. — От надала мені лиха година зачепити отого бузувіра — не послухатись; краще-б я три рази сходяв на роботу, ніж тепер іти на „розпиканку“... Е, що з воза впало, те пропало! що збулось, того не вернеш! Дай Боже мені швидче на волю вирватись, тоді я на все начхаю. Нехай вдовольняють ся на останці.

Корній думав, що на нього нагрімають, посадять ще на кілька суток під арешт, та й ділу край, а вийшло зовсім не так.

Як побачив Моторний, що з нього знімають допрос записуючи на бумагу, так і охолов увесь, побілів як крейда, і слова не промовить. Він тепер тільки зрозумів, що його переступкови надавало великої ваги, що хатні суперечки з Довбнею перенесено на службові відносини „начальника з підвладним“.

Скільки не допитував ся офіцер, як у Моторного з Довбнею було діло, чому він не послухав ся, — нічого не міг добитись. Корній одно і теж казав, що Кирило Петрович гострять на нього зуби ще в дому і завжди даремно присікують ся. А за віщо Довбня гострив зуби та присікував ся — про те ні слова. Він якось не то соромив ся, не то бояв ся виявляти, що закоханий у Олену і що до неї-ж підлипав і його теперішній начальник Довбня, та ухопивши доброго облизня, через те став йому й лютим ворогом.

— За віщо-ж на тебе Довбня зуби гострить? — запитав офіцер, переказуючи словами Моторного.

— Не знаю, ваше благородіє: ми з Кирилом Петровичем із одного села, то може коли і посварились, а тепер вони зробившись начальником, віддячують.

— А ти знаєш, що буває за те, як не послухаєш начальника?

— Так точно, знаю.

— А чому-ж ти не послухав, не пішов на роботу?

— Бо Кирило Петрович даремно присікались і так дошкулили мені, що я зовсім запаморочив ся, не знав, що й роблю! — відповів тремтячим голосом Корній.

Після допросу Корнія відвели знову до будигарні.

VI.

Через тиждень на вигоні біля казарми Н... рота виставлена була в повнім зборі, а перед нею стояв оточений саддатами з рушницями худий, поблідлий Корній. Очи у його глибоко позападали, руки позвисали, неначе на мотузочках попривязувані і сам він якось зігнув ся, неначе понизчав.

Прийшов командир; скомандували на „краул“ і молодий офіцер почав читати приказ по роті:

„Рядовий довіреної мені роти, Корній Моторний, за непослушність своєму безпосередньому начальникови, зводному унтер офіцерови Довбні, при виконенню сим останнім службових обовязків, приговорен полковим судом до

оддачі в дисциплінарний баталіон, на два з половиною роки, з записом до ряду штрафованих і з наслідком зменшення деяких прав і привілей, наданих службою; я від того наказую: рядового Моторного передати повітовому воєнному начальникови для відсилки його „етапним порядком“ до нового місця служби“.

По перечитанню приказа рота взяла „кь ногѣ“ і командир обернув ся до Корнія з промовою:

— Тобі розказувано і ти певно знаєш, що кожний начальник є підвладному замість батька; він повинен бути строгим і правдивим. Не попускаючи переступати закона, начальник завше повинен допомагати підвладному чим зможе: і порадою і обороною... Так от виповняючи надані законом мені права і обовязки, я хочу де в чім тобі запропорядити. Перш усього скажу — служив ти у мене не так то добре: пішов проти закону, за те й понесеш призначену законом кару: але та служба, що була тут, не може і в десятій часті зрівнятись із тією, куди ти підеш. Перестерігаю, що коли ти і там не будеш слухатись, не виповняти-меш як слід усі накази, то відтіль не вернеш ся вже людиною, а випустять тебе нікуди нездатним старцем... Май на оці, що в дисциплінарному баталіоні найменший переступок не зоставляєть ся без відповідної кари. Опізниш ся встати в призначену годину — випорють різками; не встигнеш зробити, що тобі скажуть, теж покоштуєш різки; не віддаси кому чести — і тут з тобою різка не розминеть ся. А коли начальство признає тебе непоправним, то одвідаєш того, що тобі уві сні не снилось... Ну, словом, там із тобою панькатись не будуть: згадувати-меш ти „дисциплінарний“ баталіон до нових віників... Претенсій та жалоб там не істнує, що не зроблять із тобою — один Бог знати-ме... А тепер бувай здоров, бажаю тобі всього кращого!...

Корнія кидало то в жар, то в холод; він навіть і сам не знав, що з ним дієть ся. Йому здавалось, що він стоїть не на вигоні, а на тім сьвіті, у пеклі, оточений навкруг нечистими з рогачами та вилами в руках. А самий найстарший сатана підійшов до нього і вичитує йому всі гріхи, та регоче-регоче, аж за живіт хапаєть ся. Він

навіть почуває, як від нього так і тхне смердючою жарюкою... Нарешті Корній страшенно розчервонів ся, губи якось нервово дріжали, а очі горіли палким, несамопитим огнем і сам він тремтів та тіпав ся, неначе від лихоманки...

Командир своєю промовою удавав ся в подробиці не через те, щоб порадити чи допомогти безвинному страдникови, а навмисне, щоб усій роті нагнати холоду і як мога підпирати дисципліну, пригнобити дух „волі“ і на-тхнути духа „покірливости“...

VII.

На дворі була вже пізня осінь. Сонечко то вигляне за чорної хмари синнувши золотим промінням по змарнілій землі, то знову заховаєть ся, неначе за високі зубчасті гори, і недавнє ласкаво-привітливе сяйво миттю зміняєть ся на сумну, непроглядну темряву. Вітер якось невимовно сумно стогне-голосить, неначе бідна вдова співає жалібну колісанку, гойдаючи сироту-сина, свою єдину розвагу, єдину надію.

Не дивлячись на таку негідь, мешканці села Козачого їхали і йшли табунами у повітове місто на ярмарок. Необхідні потреби примушували бідноту не звертати уваги на негідь; кожному треба було скористуватись ярмарком: кому купити, а кому продати. Та й взагалі, що таке бідноті негідь? Хиба вона їй страшна? Хиба-ж бідна голота не живе цілий вік оповита життєвою „негідю“ та „лихолітєм“?... І ніколи-ж вона не лякаєть ся. А навпаки, голублячи зрадливу надію на якусь кращу будуччину, з лицарською відвагою шукає собі виходу з темного зачарованого кола, і вибившись із останніх сил, без ніякого страху умирає посеред стежки, лишаючи своїм дітям та онукам протоптати її до краю...

По великому стовповому шляху, обкопаному з боків рівчачками, плуганились вози з мішками хліба та з поприязуваною з заду скотиною: кіньми, волами, коровами, телятами і иньш. У кого-ж не було своєї скотини, той просив сусіду взяти мішечок жита чи пшениці, а сам чвалав пішки.

Побік шляху, вибираючи де менша грязь, ішли тихою ходою дві жіночі постаті. Обидві одягнені в стареньку одягу і позакутувані старими, важкими платками. Відразу трудно було вгадати, що воно за люде, але придивившись гарненько, можна було лиш примітити, що одна з них була молода, червоновида, з великими, карими, аж надто виразними очима, а друга — старенька, худа, з глибокими ямками біля очей і великими зморшками по виду.

— А придивись, Олено, що воно за гурт? Здасть ся, москалі йдуть, чи що! — озвалась стара жінка до молоді. — Глянь! цілий табун!

— Та ні, де там ті москалі, то мабуть люде вертають ся з заробіток, бо зовсім не похожі на москалів: усі в таких кумедних, довгих свитках... Ох, моя матінко, се арештантів із города гонять! — сказала дівчина, коли вони підійшли ближче до гурту. Стара і собі стала придивлятися. І дійсно, назустріч жінкам ішла ціла валка арештантів.

— Ой, сердешні, бідні люде!... Дивіть ся, тітко, он деякі і в ланцюгах є!

Арештанти сливе порівняли ся з жінками. В одну мить молода дівка поблідла як стіна і неначе остовпіла.

— Дивіть ся, тітко, що се, хай Бог милує, мені здасть ся неначе Корній іде з ними! — ледво прошептала дівчина.

Стара глянула та як крикне не своїм голосом:

— Корнію!!! Синочку!!! Чого ти тут?... Що з тобою?... — І якось несамовито, з усеї сили кинулась до нього. Але вартовий грубо одіпхнув її назад суворо крикнувши:

— Геть, дурна баба! Разі не знаш, што до арештантов падахдїть нельзя!? Кажу, говорю тобі: геть! Не то — приклада попрубуеш!...

Стара зойкнула не своїм голосом і як підкошена билина повалилась на землю, нестямно ренетуючи на все поле:

— Рятуйте, людочки, хто в Бога вірує! Рятуйте!... Арештант!... Корнію! Корнію!... Ох... ох... ох!!!... Кілько раз піднімалась вона на ноги силкуючись бігти за Корнієм, але що раз захитаєть ся, захитаєть ся і повалить ся в грязь, як мокрий пласт. А молода як побачила Корнія, так і закам'яніла і в місця не поворухнулась: ні крикнула, ні піснула, навіть і не заплакала; тільки вид її страшенно-

болізно скривився і вона жадібно, дико дивилась у той бік, куди пішов Корній з арештантами. Але чи бачила вона що — трудно вгадати...

Корній мимоволі зупинився на хвилину, але вартівий стусонув його „прикладом“, скрикнувши грізно:

— Ступай, ступай, архаровець проклятий! Ач, нюні розпустив! тож плаче... Хиба разі ти чоловік? Звірюка!

І побрів сердешний Корній, прибитий лютим горем, з великою незагоєною раною в серці, проклинаючи увесь світ і ту годину, що він родився. І довго-довго, аж поки видно було, озирає він що хвилини назад, утираючи рукавом гіркі, гарячі сльози...

Сонечко немов навмисно виглянуло за чорної хмари, промайнуло по шляху світлим плесом і освітило гурт людей, що зібрався круг лежачої в грязі на-пів живої жінки. Потім догнало воно гурт арештантів, обдало їх грайливим промінням і немов поцілувавши Корнію останнім поцілунком матери, в мить щезло геть-геть далеко за морем...

Насунула чорна хмара, загорошав густий, дрібненький дощ і знову все навкруг оповилось густою, непроглядною темрявою...



ОСИП ШПИТКО.

В И Р І Д.

ОПОВІДАНЬ.



XV. *)

Хтось із глибоко вчених людей сказав, що „чоловік є не в голові, а в серці“. По моїй думці, так воно не є, а найліпший доказ — я сам. Серце втратив я вже від так давно, а преці жию, рухаю ся, думаю... а навіть дивую ся саме тим, що ще жию.

Я сказав „жию“... а се так, як коли-б я справді міг се про себе сказати. Инакше я розумію жите. Вправді я ніколи не жив так, як розумів і як хотів, а всеж таки в давнійшій моїм житю було щось, що надавало йому якусь вартість, значіне; я кидав собою на всі боки, боров ся з ріжнородними противностями, терпів, хвилями навіть тішив ся — ну, в тім же полягає жите — а сьогодні... Що сьогодні?... Ніщо, сказано; дивую ся, що я ще до чого здібний, що нуджу ся і що досі на смерть не занудив ся.

Ну, щож діяти? Коли взагалі дивую ся, то видно, що в мині є щось і людського; адже й Шопенгауер каже, що лиш один чоловік на сьвітї здібний до подиву.

Та ось ще одна річ дивує мене сьогодні. Вже дві неділі як я в Одесі, цілих дві неділі дивлюсь із ві-

*) Див. кн. X, стор. 35—61.

конця моєї квартири на оту безмежню зелено-синю площину моря і дивлюсь на неї цілком байдужно, немов на щось добре і від давна мені знайоме. Давнійше уявляв я собі, що побачивши перший раз море, кину ся, впаду на коліна і стану кричати на ціле горло: „Море! море! Івалту! море бачу!...“ А тут показуєть ся, що воно не зробило на мене сподіваного вражіня. Правда, я дивлюсь на него годинами, майже цілими днями, але холодно, спокійно... Мені иноді здаєть ся, що коли я лиш раз із ним ближше познайомлю ся — тоді прощавай суше, прощавай гірка землянько разом із твоїми пишними пала-тами, парками, з гарною зеленю... тоді заприязню ся з морем на вічні віки і ніяка сила не розлучить нас від себе.

І саме оте мене дивує. Коли-б мені був хто сказав ще перед роком, що я так збайдужнію на все, так остигну, що навіть вид моря не зрушить мене, я був би йому плюнув у лице. Адже я був палкий, як мало хто, вразливий і непосидючий! Хто-ж був би припустив, що в кінці одна подія, один грім — і я вилечу із сідла? Ніхто і я сам ні! Бідував, нарікав, жалував ся, ненавидів, присягав пімстити ся — і знов таки вертав до давнього житя, знов мрив про ідеали і знов терпів і знов боров ся... От, звичайно, глупий чоловік.

Справді глупий. Иноді йому здаєть ся, що він страх розумний, понад него нема нікого, а тут опісля вийде на верх, мов олива на воду, що він дурнем вродив ся, дурнем жив і таким же самим дурнем згине.

Що до мене приміром, то слово: „дурак“ ще за мале, за лагідне і за мало говорить за себе. Я не дурак, а таки просто ідіот, чистий віслюк, в найтупійшій значіню слова. Певно, що розумний чоловік був би не дав намовити себе на женячку, не маючи до сего ані потрібного щастя, ані кваліфікації. Се міг зробити лиш вирід, лиш такий калакунь, як я. І не було-б мені так із себе сьмішно, коли-б був дав піддурити себе розумнійшим від себе; а то ні, прості різнички, звичайніські меклери, які, здавалось, мали меньше розуму в головах, ніж я в пятах — піддурили мене, „взявши на бас“ так, що й не спаду з него ніколи.

Що правда, то й родичі були дуже за тим, аби я женив ся з Боґумілою. А ніби вони розумнійші від мене? А так підкоськували, так прицмокували:

— Ей, жени ся, Ромку! Та вона-ж то газдиня, та вона-ж то з порядного дому, з висшого навіть коліна, бо її мати з дому баронова — та вона тобі достарчить і печеного і вареного, та вона припилънує, аби ти не був голодний, аби ти не змерз, аби мав завше чисту сорочечку, хусточку, та вона-ж то гине за тобою, любить, шаліє — та вона мусі не позволить сісти на тебе! Та-ж вона на-решті і гроші має... Старим уже не жите... от, тиждень-два, тай підуть на суд божий... А хата ще добра, в самій середині місточка... чи продай, чи заложи хоч би крамницю, хоч би навіть трафіку — і жий, як у Бога за дверми!

Або й вона сама, Боґуміла... Господи! Така то сьвята, така добра — лиш одну-одніську хибу відкрив я у неї перед шлюбом: була бридка. Ну, ще мені й гарної жінки було потрібно... На що? аби знов задурити ся, а відтак завівши ся на ній, знов гризти ся?... Ні, коли вже так доконче має бути, то оженю ся з нею саме тому, що не гарна. — Зрадить — гадав я — чорт її побери, менше жалю.

Тиждень перед шлюбом дійшли до моїх вух зовсім не глухі вісти, що панна Боґуміла була ще тоді панною, коли, мовляв, один локоть полотна вистарчав їй на сорочку... ба, що навіть у готелю пару разів ночувала, розумієть ся, в своїм місточку. А коли я спитав її, скільки в тім правди — то так солодко заклінала ся, так плакала... усі „круцифікси“ пообціловувала і то при засьвічених сьвічках, що вона невинна. Мені властиво не ходило о те, чи вона винна, чи невинна, лиш о те, чи буде мати відвагу признати ся до „гріха“. А я їй ще говорив:

— Памятай же собі добре, що я на таких справах дуже добре розумію ся, і коли ти мене ошукаєш, то рішучо не буду з тобою мешкати, значить ся, не мене, лиш себе таки саму ошукаєш.

Вона майже по цілих днях пересиджувала в костелі, належала до „Towarzystwa Róży“ і мала навіть якусь там

„шаржу“. Як раз тому повинен я був усього по ній сподівати ся. Та що з того, коли мені розум замутило. Аби мене зловити, вона зразу стала занедбувати свою „Róż-y“ і удавати зовсім иньшу, як була перед тим. Єзуїтська засада.

І я, старий воробець, дав ся зловити на полову! Бр-р-р!... не можу собі сего дарувати.

За те по шлюбi, першої днини по шлюбi — вишкирила до мене зубиська... Зараз прозвала мене тираном тому, що я, сконстатувавши, щб вона таке, аж вечером з'явив ся на... обід. Коли-б я був мав хоч за шелюг розуму, а таки зараз порахував їй костуром ребра — було-б певно обійшло ся без клопоту. А так, я нічого не сказав, лиш дурний утік із дому — вона мала час надумати ся і потім виперла ся всего, урядивши мені по раз перший „спазмове омліне“...

По довгій надумі в гарнім лісі рішив ся я — се вже шпиль дурноти — нести дальше сей хрест подружньої муки. Мені здавало ся, що я дуже легонько зроблю з неї „можливу жінку“.

— Чорт побери — гадав я собі — її „непорочність“! Нічого страшного ще не стало ся. Згодом я таки перероблю її на своє копито і буду мати коло хати вірного товариша... Врешті не такий і я дуже „непорочний“, ну, а вільно було мені — то вільно й їй, адже і в її жидах не плине чей сирватка, лиш кров, така, як і в мині...

Я хотів усе зробити добрим способом, морально її побідити... а вона тим часом брала мене просто під ноги. Я був у неї тираном за те, що служниця задусила її гарну, чубату курочку; за те, що в нашім селі „ховзьке“ болото; за те, що її „Бобцьо“ обібрав собі в ріпяки гарний, кудлатенький хвостик; і за те, що я не ходив із нею „ро-род геґе“ до костела... ба, і за те, що я не хотів їсти більше від неї — очевидно, опісля говорила між бабами, що я її морю голодом, бо сам усе пожираю!... Я був винен тому, що мужицькі кожухи смерділи гірше в церкві, ніж у костелі... словом, я винен, що дощ падав, що наше село не освітлене газом, що Русини живуть на сьвітi, що хмари не ясні... і всьому я був винен, навіть тому, що

„вона справді доси була непорочна“!... Анї мудрий Соломон не був би їй в нічїм догодив. Приміром сваримо ся: я удовідняю, що булка біла, а вона аргументує всіма п'ятьма зміслами, що зелена, і така „диспута“ кінчила ся звичайно прикликуванем на поміч „wszystkich świętych“, громів, туч, а в кінці „спазмовим омлінем“. Бачучи, що ніщо в світі її не переконає — годжу ся добровільно на те, що булка справді зелена. Коли-ж відтак скажу собі подати до молока або до кави сеї „зеленої“ булки — тоді вона уряджувала другу авантуру, подібніську до першої á conto того, що то вона вперед удоводняла про білість булки, а я говорив, що була зелена.

Зразу мене се гризло, але відтак бавило. А коли забавка остогидла — я прогнав її від себе до сто чортів. Відослав родичам назад їх „aniołka“ — так її перед шлюбом називали — з тим, аби собі її випхали термітем і — помалювавши на „зелено“ — умістили в навмисно на сю ціль збудованій „karlicze-ї“. І не можу лиш одного віджалувати, а то, що віддав її цілу „невредиму“, в повній її первісній „непорочности“. Але така вже якась моя дурна вдача, що не можу бити жєнщини взагалї, а її не міг спеціально. Ну, але я з сасади не бю ніколи ніякого старого, непотрібного шкурлатя, сьмітя і т. и.

Нарікає до сьогодні, що я забрав її маєтки... Ну, чиж менї і не маєтки?... Шістьсот тульденів мала, масу лахів, трохи черепа і повне пуделко ріжнородної біжутєрїї, а усе в проби, — останне діставала замїсь грошей в австрійській валютї. Грошей з'ужив я для себе лише не цілих 300 зр., а решта пішло на весїле, урядженє і т. и. Адже і 2-місячне „подружнє“ жите щось коштує! а „зелених“ булок ніхто дармо не дає!...

Але люде страшенно дурні. Боґумїла в сварці „вмлівала“ по кілька разів денно, падала звичайно — на ліжку, а люде злітали ся і давай мене „пуцувати“, що я так знущаю ся над „бідною панею“. Щастє моє, що се було літо і цілі хмари мух, забувши мабуть на те, що „бідна панї зомліла“, так їй перешкаджали, що мусїла їх легонько стрїпувати з рук. А люде таки вірили, що вона на правду зомліла. Видно, що я таки від них розумнійший.

Але по що я властиво усе те списую? Чи мені за те хто заплатить?... Ну, стало ся — буду бавити ся, виразно: бавити ся. Сеж дуже цікава річ перечитувати давнійші гадки, а ще спеціально мої.

От перечиту ю инколи звернене мені моїм „приятелем“ мое *surgiculum vitae* і мені здаєть ся, що я написав просту брехню. Бо деж то подібне, аби один чоловік перейшов таку школу житя, не скрутивши собі вже давно карку?... А однак се правда. Ба, а кілько то різних епізодів я опустив забувши про них, а кілько опустив навмисно лиш тому, що соромив ся признавати ся до них?... Чоловік ніколи не здобудеть ся на стільки відваги, аби признав ся голосно до найпідлійших річей. А бодай я до сего не здібний.

Приміром, остання моя афера з Фальським... Я завинив і вийшов з усего чистий мов „сльоза“.

Ідучи до бюра я бачив що дня в вікні гарну блондиночку і став її кокетувати. Чому-ж ні? Я мужчина — вона женщина, а ще й гарна до того і, що найважнійше, дуже мені сприяла. По кількох тижнях я вже газдував у її комнатах, так як у своїх.

Бувало скоро лиш її муж виїде в дорогу, а моя *Wisunia* зараз посилає по мене служницю з карткою.

— А на що женив ся — каже нераз — коли знав, що вже не дасть ради жінці?...

І я жив три місяці справді як у Бога за дверми.

— Тут хтось був? — питає опісля муж.

— Були гості — відповідала спокійно Віцуня. Старий пізнавав, бо завше заставав рештки присмаків для мене прилагоджених і повні кімнати диму.

Чистий йолоп! Добре хтось сказав, що зпоміж урядників найскорше ідіотіють урядники почтові. Що другу або третю ніч заставав дим і кавалки одних і тих самих тупок із папіросів і вірив, що до него приходять гості. Щастє, що раз виїжджаючи, забув дома важні листи, які мусів надати на почту, а то була-б його Вікдя цілком зазкийсь час зруйнувала.

— *Pan zbezczcił moje nazwisko!* — кричав дивним голосом, приловивши мене *in flagranti*.

— Але-ж добродію, навпаки, я направляю ваше назвисько.

— Що? ви ще говорите мені імпертиненції?... А, то вже кінець світа! Один з нас двох мусить упасти.

— Добре — кажу — ви падайте, а я йду спокійно домів.

— Pojedunek, panie, pojedunek!...

— Дурному вічна пам'ять, — сказав я відходячи.

Його самі товариші-секунданти скликали на мене по любовний суд, на який я післав мое curriculum vitae і хоча там узнано мене „satisfactionsunfähig“ — він ні і ні! — Таки буду з ним бити ся і мушу його застрілити.

Нагадавши собі отсей факт — мушу сьміяти ся. Дурному давали сто — а він івалту! — впирав ся таки на пятьдесят. Визвав мене і пішов на лоно Авраамове. А се тим сьмішнійше, що я не мав поняття про фехтунок, лиш удавав, що вмю. Кепкував собі з дурака так немилосерно, що він так і кипів із злости, синів і червонів і блід на перемену. Два рази казав я йому дати міцного коняку. Дістав сарачисько поза вуха і — похивкавши кільканацять днів — переніс ся там, „ідіже ність болізни...“

Добре йому так. Менше одного ідіота на світі.

Лишив ся ще один дурак, якого теж варто було вислати там, де перець росте — шановний „meżulko“ Оленки. Обіцював вічно, що уба мене як пса, а сам ходить тепер із щербиною в роті. Напав на мене одного разу в міськїм парку і давай сипати мені „казане“ на тему „niehonorowości“.

— Ідїть собі до чорта в зуби — сказав я йому — і не талапайте язиком, коли хочете його мати цілим.

Він від мене висхий і гадав собі, що тим самим і міцнійший. Кинув ся на мене і — очевидно був би таки на правду бив — коли-б я його не перехитрив. Пішов домів без двох зубів і то самих найпотрібніших, бо передніх. Дуже тепер жалую, що я йому не розчерепив тої дурної мозківниці хоч на четверо. Бо тут я справді нічого сько йому не завинив.

— Paneś mi szczęście ukradł! — йойкав мені завше. — Сказив ся чоловік і більш ніщо! Сама свиня мішок

дре і сама кричить!... Та чорт із ним! нехай там собі і дальше йойкає, я щасливий, що нікого з них тут не бачу.

XVI.

Коли-б мене хто спитав, по що я тут прийшов — то я-б йому не міг дати абсолютно ніякої відповіді. Все, що лиш мав дома, пороздавав Бог зна кому і за що, а сам з одним іульденом зайшов аж до Одеси. І по що? за чим?... За другою головою. Адже дармувати можна було таки дома.

Ніхто не повірив би, що я в дорозі жив як пан і ще й троха грошей приніс до Одеси. Я міг їхати, але зовсім не спішив ся. Найчастійше вступав я до православних російських попів, і в кого був фортеп'ян, там я рекомендував ся як строїтель фортеп'янів, а де не було видно ніяких інструментів, там казав, що я технік — хоч на техніці так розумію ся, як приміром вони на милі — або кравець, а навіть заробив у одного псаломщика 50 копійок за те, що оправив йому якийсь старий „требник“. Ні, рішучо люде страшенно дурні. Ані я ніколи в житю не строїв фортеп'янів, ані переплетчиком не був, не бачив навіть, як те робить ся, а преці „піддував“ їх знаменито.

У однім дворі представив ся як різник. А вони аж утішили ся.

— А ми — повідають — уже хотіли посилати п'ятнадцять верстов до місточка по різника, аби нам забив вепра.

— Головонько моя бідна, — погадав я собі, — що я тепер зроблю?... Ну, але не допомгло ніщо, треба було брати ся до вепра, хоч я волів би був їх усіх порізати. Я вже нераз різав свиню на сьвята Великодні, на Різдвянні, і розбирав теж, але так, по своїому, по мужицьки... Пішло. Заколов, а властиво довбнею добив. Мав дуже короткий ніж, а натомісь не було вправи. Я ножем шпортаю і шпортаю, а свиня кричить, аж у вухах лящить. Бачучи, що моя репутація піде на пси, вхопив кавалок довбні і тарах у голову! За п'ятим разом свиня вмовкла. Послугачі питали мене, на що я те роблю, а я забив ім глузди, що так мусить бути. — Як свиня — кажу — довго під

ножем кричить, то відомий знак, що вибухне на них зараза; тоді лиш треба п'ять разів ударити довбнею — а тим способом заразу проженеть ся. Дураки повірили. Поміщик заплатив мені рубля, ще й нирки казав усмажити на дорогу.

Піддурюючи тим способом людей, я приніс собі до Одеси цілих 30 рублів. Жию вже більше як місяць виключно лише з людської дурноти. Ну, щож тут врешті такого страшного? Я нічим так дуже не прогрішив ся. Чи то один на сьвітї так робить.. А адвокати з чого живуть, як не з людської дурноти? А лікарі, а нотарі, а ціле море ріжнородних иньших урядників та писарчуків?..

Але будь-як-будь, треба буде доконче знов щось придумати, бо кишенья порожня. Не знаю тільки, як і до чого властиво брати ся? В Одесі чей люде трошки розумнійші... Нема ради, лише треба брати ся до якоїсь праці. Гірко мені до неї брати ся, але мушу, бо нема вже грошей.

Цікава річ, чому гірко і чому мені так праця остогидла? чому я так якось злінивів?... Я мабуть таки ніколи не любив її — не любив і не буду...

Я сказав: не любив і не буду — а се знов так, як коли-б справді був хтось такий на сьвітї, що працю любить. Брехня, як шапка! Кождий працює, бо мусить; не заробить, то не буде їсти; кождий волів би таки їздити собі, бавити ся, дармувати, ніж робити, працювати. Думаю, що я в тім не помилив ся і кождий згодив би ся в тім зі мною. Чоловік завше воліє те, що лекше, те, що вимагає меньшого фізичного напруження, бо в такім разі щасливішим повинен би чути ся кождий гірняк, приміром, з копальні вугля або земного воску, ніж той, що чвіркою гарних англезів уживає сьвіжого повітря.

Поки що, мушу вперед запізнати ся ближше з морем, мушу ужити собі трохи морської їзди, купелі... Нагода є, то й чому-ж би не скористати з неї?..

Є мужчини і то навіть досить гарні і багаті, що ціле своє жите нарікають лиш на те, що їх женщины не хотять любити, кажуть, що не мають щастя „в любови“, або кілька женщин знали, то ніяка їх так не ненавиділа, як власна жінка. А мені здаєть ся, що се знов один зайвий довід

дурноти мужчин. Жінчина може полюбити лише розумнішого від себе, а в найгіршім разі рівного собі морально і інтелектуально. З природи хитра, помічує вона всяку дурноту, хоч би навіть свого мужа. Їй треба вміти імпонувати і привязати до себе, але передовсім треба її саму пізнати. Кождий чоловік може бути певний любови своєї жінки, або бодай привязаня о стільки, о скільки він певний своєї духової висшости над нею. Річ ясна, що на думці маю тут тільки жінчин зглядно чесних, бо жінчині упавшій морально, будь вона розумна, чи дурна як чіп — не допоможе вже й кадило. Мужчина — по моїй думці — ніколи не впаде так низько, як жінчина, хоч також і так високо не піднесеть ся, як жінчина в повнім значіню слова добра. Моральна, добра жінчина — красша від ангела; брудна жінчина — бруднійша від болота.

Що до мене, то не можу нарікати на брак щастя в любови; до всіх жінчин мав я щастє, лиш до одной жінки ні!... Ну, стало ся, годі-ж знов вимагати від „фатум“, аби воно, водячи чоловіка так довго „рівними, сухими“ стежками, не запровадило раз і в болото.

Ось учора вечером пізнав я знов одну, першу в Росії. Пізнав її на вулиці, випадково і одним рублем прикував її до себе мабуть на завше, то значить, на так довго, як довго я буду сего хотіти.

Вечером випивши чай вийшов я трохи на місто, так собі, без ніякої виразної ціли. Блукаючи отак ріжними вулицями, зайшов я на Рішелієвський бульвар, один із найгарнійших і найбогатших в Одесі. Тут на розі вулиці Почтової я трохи задержав ся, щоб закурити папіроску. В тім приступає несьміло гарна і молода ще жінчина і заговорила до мене щось по французьки. Я відповів їй по російськи, сказавши, що наколи вона чого хоче від мене, то нехай теж у тій мові виговорить ся. По виміні кількох речень я зрозумів, що вона шукає просто зарібку. Видно було, що переступає лише що перші пороги сьвятині розпусти і довго борола ся з сумлінням, поки таки не рішила ся лізти в болото, в надії, що хоч там знайде хліб на успокоєнє голоду.

Я заграв собі ролю моралізатора і почав її випитувати дещо, мучив її, хотів собі зробити приємність і тому удавав, що буцім то не догдуваюся, чого вона хоче. Дуже тяжко приходилося їй признаватись до цілковитого морального банкрутства, трохи не розплакалася.

Ми зайшли до одного з численних тут „Чайних трактирів“ на перекуску. Я дав їй першенство у виборі вечері і любувався її мукою. Обиджати її не хотів і не бачив потреби, навпаки, я говорив їй „ви“.

— Коли вже така ваша ласка — промовила вона ледво чутним голосом — то я з'їм баранячий котлет. — Жаль їй було натягати мене на щось дорожше, тим більше, що я заздалегідь упередив її, аби в виборі страв руководилася більше милосердем над моєю кишенею... Бр-р-р!... така гарна жінчина хотіла їсти огидну баранину. А я раз віддав кельнерови дуже смачну рибу лиш тому, що серветку було чути баранячим доєм.

— Як бачу — кажу я — то ви занадто милосерні. По що вам сьогодні стільки скрупулів? Наколи хочете таким способом заробити на хліб, то не зайдете далеко.

Вона розплакалася, але я не дуже чувся тим збудований. У бабів плач так на верха, як у собаки гавканє. Боґуміла не плакала, а просто вила нераз — в обороні „зелености“ булки...

Я запропонував по чарці горілки, на перекуску смажену рибу, а відтак з'ївши щось приличнішого, запємо нашу знайомість вином або чаєм. Вона на все згодилася.

Вона називається Віра, дуже гарна і освічена навіть жінчина і теж падає жертвою страшних обставин життя. Походить із Варшави, але сама родовита Росіянка і польський язик не дуже розуміє. Її батько був якимось чиновником і випхав її теж за чиновника, чоловіка вправді маючого, але старого, тетрика і дуже задрісного. Вічно її переслідував, вмовлюючи в неї мов у Жида хоробу, що вона шукає лише молодих та гарніших від него, і таким своїм поступуванєм допровадив до того, що вона справді почала шукати когось, хто би її полюбив. Каже, що нічого від такого чоловіка не бажала би, лише крихітку теплого серця. Але такого з теплим серцем вона доси не знайшла.

Мужчин ласих на її вроду було багато, але ніякий з них не стб'яв її серця. Один Поляк, чоловік гладкий вправді, але з відразливо звівірчаними інстинктами благав її на колінах про... крихітку зглядів і на тій саме сцені приловив їх заздрісний муж. Постаравшись про розвід і прогнавши її, оголосив цілу справу в часописах, через що вона ніде не могла знайти заняття. Приїхала аж до Одеси, але тут вона не має ніяких знайомостей, ані гроша. Гинула вже просто з голоду і хотіла спасти себе від неминучої смерті. Каже, що я перша особа на сьвітї, яку вона так зачіпила.

У трактирі страшенний рух, тарілі, чайники, склянки і т. н. просто літають у повітрі... все таке вишколене, таке звинне... А людей — маса, очевидно жєнщини переважали і я не хотїв спершу вірити, аби се були вуличниці. Тут мабуть є їх більше, ніж мужчин взагалі. Віра дивилась на них теж із відразою і соромом і якимсь страхом. По вечері каже до мене:

— Ну, а тепер вам належить ся від мене заплата..

— Яка заплата? — спитав я нехотя, хоч зараз таки і почув, що питанє було що найменше... грубе. Вона почервонїла і заслонивши рукою очи лєдво процідила:

— Питасте, яка заплата?... Ви добре знаєте, що вам від мене сьогодні належить ся... тільки...

— Ні, пані, — кажу — мені від вас цілком нічого не належить ся. Ми майже на одній дорозі, і хїба лиш та між нами ріжниця, що ви евентуально і власною красою скорше кавалок хліба заробите, а я... от, як бачите, 20-літній чорт певно не багато гідкїйший від мене.

Очевидно, я збрехав, бо хоч я й не гарний, але все таки й не дуже поганий. Але мені хотїло ся учути від неї просто комплімент. Я люблю иноді, коли мене хвалить гарна жєнщина, так само знов иньшим разом волїв я від неї почути навіть обиду. Віра була однак жєнщина отверта, сказала мені те, що й повинна була сказати по такій короткїй, але при тїм незвичайній знайомості.

— Ви, здаєть ся, навмисно тягнете мене за язик, аби вам сказати комплімент. А я вам скажу так: дуже гарні ви не є, натомїсь маєте — коли я не помиляюсь — великі

скарби в серцю і душі. Я читаю се з ваших очей... Очи... правда, очи дуже милі (я пирскнув сьміхом!), хоч острі і суворі і лице теж надасть ся до... поцілуя, та поганить його трохи ваш цинізм... Ви мусіли багато перейти в житю... терпіти...

Тепер я перемінив ролю і почав себе обкидати болотом.

— Переходив я справді багато, але терпінь... не знав ніяких. Я собі звичайний... „приватист“, чоловік основно зіпсований, жию... от, як лучить ся... на ніщо не зважаю і не оглядаю ся на ніякі скрупули...

— Дивна річ, — відповіла Віра не дуже вірячи моїм словам — що ви такий дуже зіпсований і без скрупулів... а я читаю в ваших очах зовсім щось иньше.

— Ви помиляєте ся.

— Дуже було-б мені жаль... але я таки вам не вірю...

— Чому жаль? Хиба ви знайшли в мині чоловіка з теплим серцем?!... Наколи ви так думаєте, то мушу вам сказати, що ви завелись гірше, як коли небудь давнійше.

— Хто знає...

— Найліпше знаю се я...

— Хиба ви самі не хочете бути таким, яким... я хотіла би вас мати.

— Пані, се неможливе, хоч би тому, що я не здібний до ніякого благороднійшого діла... Щож до любови — то я уважаю женщину — нічим більше, лиш тільки женщиною.

— Ви хотіли щось иньшого сказати, я догадуюсь, що ви мали на думці, але... таки не вірю, аби ви се говорили серцем.

— Ви вгадали, що я не серцем говорю.

— А чим?

— Розумом.

— Чи завше?

— Завше. Серця у мене нема і я його ніколи мабуть і не мав! — Тут мимовільно прийшла мені на думку Оленка і я почув, що фразу про серце сказав я не так переконуючо, як хотів спершу. Віра дивилась на мене ясними, голубими очима, як би хотіла доконче вислати щось із мене.

Я казав принести ще одну чарочку чаю, знаючи, що Росіяне пють його доволі багато.

— Ви не тутешні? — спитала мене Віра по хвилі задуми.

— Ні, я з Австрії.

— Але не Німець? Ви — типовий Славянин!...

— Так — кажу — я Славянин і Поляк до того, значить ся, належу до того нещасливого народу, який ви, Росіяне, переслідуйте і гнобите.

— Правду вам признаю ся, що політикою займаю ся досить мало... Не було якось чи часу, чи нагоди... А всеж таки ви мусите признати, що Поляки в Росії щасливі ще в порівнаню до иньших націй...

— Приміром, яких?

— А хоч би наші побратимці, Малороси. Се чей знаєте, що Україні збережені були всі права в часі її анектованя?...

— Я не знаю ніякої України на сьвітї! — відповів я буцім офукнувшись на сей спомин.

— Так, звичайна польська пісонька. Але коли ви так і думаєте, як сказали, то я... то я справді дуже на вас помилила ся... і дуже мені прикро...

— Значить ся, ви Українка?

— Ні... а властиво: так і ні.

— Не розумію.

— Моя мати була Українкою... врешті читаю дещо про се...

Признаю ся сам перед собою, що в тій хвилі заволоділо мною і чуте радості і сорому... Так, навіть сорому... Мені не хотіло ся вірити, аби така молода жінчина, вихована в карбах російського абсолютизму, в карбах усюди і у всім видної системи обрусїня, могла мати такі переконаня. Вона відчуває велику кривду, заподїяну 30-мільоному народови і, хто зна, чи й не погорджує в глибинї душі власними земляками, хто зна, чи не погорджує і своїм батьком, що теж належав до сеї псярні!...

Я відпровадив Віру на одну з незнайомих вулиць і хотів вертати домів. Вона пішла зі мною. Ми відпроваджували ся кілька разів, а з того я виснував собі заключенє, що вона певно не має де переночувати, а соромить ся сказати мені се отверто. В кінці прощаючись із нею я сказав :

— Хотів би я вам ще щось сказати, та боюсь, аби ви не обидились.

— Прошу — промовила глибоко зітхнувши — говоріть сьміло... адже знаю, що я тепер вашою... довжницею... ви маєте право упімнути ся...

— Не в тім діло. Ви мене сим разом не зрозуміли. Даруйте мені, що я вкрадаюсь може в доволі прикру тайну вашого житя. Вгадую, що ви мабуть не маєте де переночувати. Взяв би вас охотно до себе, маю осібну кімнатку і відступив би й ліжка, та... боюсь, що задля людських язиків відмовите мені. Тому я хочу з вами бути сьгодні щирій, так, виключно лиш у тій хвилі щирій і поділити ся з вами останнім, аби ви в теплій кімнаті десь переспали ся, відпочили... бо хто зна, кілько ночей не бачили вже теплого ліжка! — І витягнувши останні два рублі, я подав їй одного.

Вона була цілком зломана. Пірвала мої руки, хотіла цілувати, але я видер, відтак склонила голову на мою грудь і розплакала ся з таким жалем, що аж мене щось у горлі залоскотало.

— Ви дуже благородний... ви високо благородний чоловік... ви справді перший благородний чоловік, якого я подибала доси... — приговорювала заходячись від плачу. — Ви мали право визискати моє положенє... а тим часом... — Покивала сумно головою, а відтак рішучим уже голосом сказала на відході:

— Приймаю вашу жертву, але тут вам і присягаю заразом, що всіми мільонами Росії ніхто мене не купить і скорше-б сконала з голоду... Ви мені уратували найдорожший скарб, бо мою честь... і вам я віддана до смерти... Прощайте... а завтра побачимось?...

— В пристанській алеї.

— Добре, — сказала і стиснувши мені ще раз горячо руку, відбігла швидко замішавшись між людей.

XVII.

А я й не думав, аби мене могла ще так розбурхати — жєнщина. Я гадав, що вже абсолютно не здібний до нїяких

чесніших поривів. Бо чим же властиво є для мене така Віра?... Звичайніська собі жінщина, яка коли-не-тогди — перейде під поліцейний надзир. Вона буде мусіти піддати ся; її зломлять обставини життя, борба за хліб, за існуванє. Не так то легко рішити ся на „сконанє з голоду“. Адже вона могла вже се зробити і не потребувала зовсім чекати аж на мене, щоб я „уратував її честь“. Хиба вона має яку певність сего? Ніякої. Хто знає, чи опираючись о мене, доперва тоді не впаде сон амого. Приміром, заведе ся на мині — знайде другого такого, що знов „уратує її честь“ пяти- або десяти-рублівкою — третього, четвертого... а відтак привикне до таких „ратунків“, позбуде ся помалу скрупулів і — „уратуєть ся“ раз на завше.

Вона мене вже так як би любила. Я пізнав добре. Знаю вже її чулу струну. Не може однак ще рішитись на щось певного, не знаючи властиво, що кипить у мині. В тім мабуть і моя сила, що мене не легко пізнати, а таких жінщини люблять і вони взагалі люблять оточувати себе тайнами. Так є, я їй заімпонував і то — єсмійно подумати — одним-одніським рублем! Добрий з мене видно актор, або з неї кепська слухачка.

Але справді, як то легко статись благородним чоловіком. Маю вражінє, що коли-б я так мав велике майно, то видаване сотої часті з мого капіталу вистарчало-б, аби мене світ окричав одноголосно царем гуманізму, милосердя. Треба лиш уміти „давати“ гроші... в тім ціла штука.

Віра любить мене, а се мене і тішить і гніває. Тішить, бо догоджує могому самолюбю; гніває, бо віддаю їй час, який я-б волів десь в тіни гарних дерев перележати та передумати; віддаю їй і рештки моїх матеріальних засобів. А чи вона віддавала-б мені, коли-б я був на її місці?... Певно, що ні. Я врешті сам не знаю, що мною властиво руководить? Чи справді милосерде, співчутє?... Деж там! Я єгоїст у найбруднійшій значіню слова. Чоловік привикає помалу до удаваня гуманности, аби опісля тим певнійше і лекше визискати діло. Що до мене, то я вже від тепер почуваю, що ось-ось і прийде час, коли я в найбрутальнійший спосіб зажадаю від Віри за-

плати за мою „благородність“. І знаю наперед, що не відмовить мені. Вона вже добре скована і обмотана... Бідна Віра!...

Але що мені сталося? Що мене обходить якась там прогнана мужем Віра? Сьміяв би ся я із себе, коли-б переконав ся, що вона лиш так удає, що вона ліпша акторка від мене. Бо й се може бути...

Цікаве з мене сотворіне. І знаю, що не заробивши не буду їсти, а так тяжко приходиться ся мені шукати якого зарібку. Страшенну відразу чую до праці, а не так може до самої праці взагалі, як радше до примусу. Всякий примус із гори є для мене чимось убійчим, дразнить мене, рознервовує, гніває і проганяє всяке замилуване і охоту до праці, яка-б вона не була. Сам факт, що я мушу о певній означеній годині вертати домів, що мене через якийсь час просто обдерто з мого „я“ — цілком мені вистарчає, аби зненавидіти працю і набрати до неї відрази. Чоловік робить із себе — як хтось сказав — „машину з п'ятьма зміслами, чистий автомат, бо навіть на його гадки наложено ярмо, з якого дармо старається вирвати“. Вставши рано знаєш, що там а там мусиш іти і сидіти до тої а тої години... мусиш іти сьогодні, завтра, позавтра... і завше, бодай доти, доки схочеш мати кавалок хліба. Тобі не вільно тоді розпоряджувати собою, не вільно думати инакше, лиш так, як тебе змушує твій шеф, ласкавий добродій, що попри себе дозволяє і тобі... не здохнути з голоду.

Се мене лякає. І не знаю, як се скінчить ся. Я злінивів уже так, що навіть до самовбійства не маю охоти, не хочеть ся мені про се думати. До життя-ж треба конче грошей, а ті можна набути лиш працею — лиш працею, бо й не вкрадеш не наробивши ся.

Страшні обставини життя!

Шкода велика, що я не забобонний, а то присягав би ся до смерті, що проти мене все на світі зробило заговор із тою метою, щоб безнастанно переслідувати мене.

За малу хвилю, і я був би вчора цілком невинно дістав ся до „Іванової хати“, а до того ще тут у Росії. Щось мені стрілило до голови піти до моря. Сів я собі на самім краю берега на пісок та збирав дрібонькі мушлі, або приглядав ся безчисленній многоті білих морських мев, що купами увивали ся за добочкою. В самій пристані я не люблю сидіти, бо там страшний рух, крик такий, що глушить просто вуха. Я волю самоту... А море справді виглядало імпонуючо. Я сидів годину, може й більше нерухомий, дивив ся в оту синю далечінь — і не знаю, чи я жив тоді, чи спав... Думав — і ніщо не розумів, дивив ся — і нічого не бачив; такі хвилі я люблю найліпше, може саме тому, що нічого не думаю... В тім почув я за собою якийсь крик:

— Атдай вещи! Вещі мої атдай!... Гей! лавіте вора! — Я оглянув ся туди і побачив якогось рудого Жидка; він у мокрій сорочці бігав поміж каміне як опарений, шукав чогось, йойкав, горлаючи диким, розпучливим голосом: „Вещі! Івалт! мої вещи!...“ Мені в першій хвилі жаль стало бідного Жидка. — От, — думалось мені — прийшов теж мабуть скупатись у морській воді... хто знав, може й кільканацять миль за тим спеціяльно їхав!... А тут — бач! Хтось укритий між скалами певно лиш того й ждав, аби Жидок розібрав ся... Відпровадивши його зором до води, зайшов тихцем із заду і — прощавайте „вещі“! — Та Жидок кричав що раз гірше, а побачивши мене — таки притьмом прилетів і далі своє:

— Атдай вещи! ти вор! ти сваровал мої вещи і деньгі!

— Але-ж чоловіче! — кажу — я не бачив ані тебе, ані твоїх лахів! Чого хочеш від мене!

— Ти вор! вещи атдай! — кричав що раз гірше Жид. Я просив ся у него, закликав ся — ні і ні! Жид таки впер ся, що то ніхто, лиш я вкрав йому лахи.

— У мене билі деньгі! 2500 рублей! паспорт і денежня бумажкі! ти сваровал! атдай, а то призову поліцію! — І зловивши мене руками за сурдут термосив мною в усіх сил, аж ігузики тріскали. Хвиля була незвичайно критична. Мене обхопила скажена злість. Як же се! Збіжать ся люде, поліція, і будуть думати, що справді я злодій.

Жид зловив мене, держить за руки — мене ув'язнять, засадять до тюрми і чекай місяцями або й роками, поки тебе не випустять — „для браку доказів“. Але з тюрми вийду вже таки з клеймом злодія, рабівника! Чим же я докажу їм мою невинність? Нікого тут не було, лиш я і він... Скажуть люде: „Було їх більше, один подав „вещі“ другому...“ Страшна ситуація. Я став ще толкувати Жидови, що я в нічім невинний. — „Ревідуй кишені — кричав я люто — або пусти мене, бо тільки й жиєш!“

— Ти сваровал! атдай вещі! ти подал другому!... Я тебе не пущу! атдай вещі! атдай деньгі!...

Хвиля ставала що раз поважнійша. Оглянувшись, чи декого не видно, пірвав я Жида за шию і здусивши його так, що аж в карку хрупотіло, шпурнув ним відтак усею силою в море... лиш забулькотіло за ним, а сам чим скорше крізь гущавини якоїсь ліщини чи грабини та диких острианиць став продирати ся у гору до міста. За кілька хвиль чув я на долині багато ріжних голосів. Певно люде почувши крик, позбігали ся і шукали злодія... Можлива річ, що мене шукали як раз ті, що справді обікрали Жида...

В пристанській алеї ждала вже на мене Віра.

— Що з вами? — спитала мене з переляком. — Ви страшенно змінені...

— Ніщо не стало ся — відповів я зворушений.

— Бачу, кров у вас на лиці...

— Пусте! здер собі прищ!

— Ні, ні! — говорила збліднівши нагло Віра — се не прищ, тут знати ніхті!... Що вам? Пробі!...

Я оповів їй усе, сказав навіть, що й Жида шпурнув у море.

— Чому-ж ви мені відразу не сказали? Думаєте, що я-б повірила в те, що ви злодій?... О, ні, ні!... Я пізнала вже ваше добре серце... і з кожним днем пізнаю і бачу що раз виразнійше, що ви дуже і дуже терпите... Ви не знаєте, скільки я дала-б за те, аби вас бачити веселим, щасливим!... жите дала-б!... А ви такі невдячні!...

— Пані, — сказав я їй сумно — веселим можете мене побачити, але щасливим — ніколи!...

Посидівши ще хвильку в алеї я попросився з Вірою і пішов у пристань, думаючи, що гамір тисячок робітників, свист пароходів, дикий рух, співи, крики, накликування успокоять мене трохи. Та ні! Прокляті думки мимохіть тиснулися до голови з усіх боків, заповняли мозок, мучили його і я рад би був, аби й замучили — так щож? Навіть те не могло статись, навіть сего добродійства годі мені було діждатись.

XIX.

Я цілком не одушевляюся тим, що пізнав ся з Вірою; вона починає вже мене нудити, вічно накидаєть ся мені із своєю любовю. — Робіть — каже — що хочете, а я вас люблю.

Дивна жінка! Бери та оповідай їй своє житє, толкуй, що ти вирід, що з рідньої сторононьки вимандрував, прогнаний саме такими дисонансами еротичних мелодий, що ти просто пропаща людина...

Ігі! Ані мені снить ся „ліпити собі родинне гніздо“. Буде й того, що раз уже пробував ліпити, та так обліпив ся, що й не вмю ся нічим!... На чорта мені кого, коли сам не маю що робити. По що мені, мовляв, здорову голову класти під євангеліє?... Де я бабу подію? що з нею пічну, коли сам не маю де голови склонити?...

Треба доконче щось зробити, аби її позбути ся. Вона починає бути мені тягаром...

Добра гадка. Мушу ще сьогодні піти до першої-ліпшої редакції тутешніх дневників і буду просити о безплатне оголошене анонсу для Віри. Вона може бути знаменитою боною, знає добре язик російський, український, французський, трошки німецький, грає на фортецяні, сама-ж інтелігентна, гарна, навіть доволі осьвічена — словом, кваліфікації раг excellence! Вдасть ся — добре, буде ще один доказ моєї „благородности та гуманности“, а ні — чорт бери! вишукаю щось иньше, або просто сам десь зникну, а мушу вже раз із нею зірвати. Щож? використувати її: не пасує, коли раз зарекомендував ся „чесним“ — тепер грай братку сю ролю до кінця!... Ба,

грав би, коли-б не моє — „Taschenerweiterung“, очевидно, в негативнім значіню слова. Зразу я полюбив був її трохи, то значить, не полюбив так, як то любить ся, лиш більше сказати-б — милосердив ся над нею і може саме тому й любив, що мав над ким милосердити ся... Тепер же — за багато мені сего „доброго“, нехай собі йде на иньші руки, бо чую, що довше не видержу, буду мусіти упасти з тої „моральної“ висоти, на яку вона мене висадила.

Цікава річ. Я так говорю, як коли-б мені справді залежало на її або чийй небудь добрій опінії... Не хочу її визискувати... Вже-ж, що залежить, коли не хочу. Чому-ж воно так?...

До чорта! Що я буду собі ще тим ломити голову? Іду зараз до одної з редакцій — і кінець. Вона буде мусіти прийняти всяку жертвовану їй посаду, а ні — я вмовлю в неї...

Перший раз сьогодні виплачено мені мій тижневий заробок, як звичайному „чорнорабочому“. Ношу цеглу при будові нового готелю. Його будує якийсь Авраам Соломонович, тип скінченого — сребролюбця. Будову провадить родовитий Москаль, страшний крикун, але при тім добра людина. Цілий тиждень обсервував мене, а передучера дав навіть 2 рублі наперед на харч і боронив мене перед грубими та докучливими дотепами моїх „сорабочих“, які пізнавши, що я ніби з „иньшого колїна“ — страшенно мені докучали. Будівничий зачув і поганьбивши їх, загрозив прогнанем. Сьогодні-ж даючи мені гроші, обіцяв на будуче постаратись для мене о ліпше заняте. А страшенно цікавий був дізнатись, хто я і що я? Видно, заінтересувало його моє „чесне“ обличчя. Беручи від него гроші, я дізнав чутя і радости і сорому, а він собі жартував із мене, прирівнював до панночки, що за хвилию має сказати кавалерови: так або ні.

Віра виїхала вже десь аж на Кавказ до якогось московського аристократа, як бона до дітей. „Одесскій Листокъ“ оголосив безплатно анонс, ну, і дістала посаду.

Вона була незвичайно зворушена, плакала і то тому, що лишила мене. На спомин дістав я від неї — скрутичок волосся і дві „незабудьки“. Вартісні подарунки — нема що й казати. Я хотів їх уже викинути, але роздумався, жаль стало. Будь-як-будь, вона бідна і добра жінчина, гідна ліпшої долі. Трохи і мені прикро без неї, завше то приємніше мати одного приятеля, ніж сто ворогів. Аж тепер відчуваю се. Та Бог із нею! Поїхала — щаслива дорога! Баба з воза — коням лекше.

— — — — —

Страшна річ, як я тепер живу! Просто як звірина. Нічим не інтересуюся, до нічого не пхаюся, нічим не займаюся... втратив рахубу дня... Справді, навіть сего не тямлю; іноді не відчуваю зовсім ані охоти, ані потреби. А-ну, преці довідаюся — котрого сьогодні?...

Двацятого жовтня... Як раз річниця смерті мого тата. Сьогодні рік, як він розстався із сим падолом плачу та терпіння, сконав таки майже на моїх руках, погоджений із світом, з Богом, а навіть... навіть зі мною. Покійний сам зробив перший крок до згоди, сам казав мене прикликати і... (соромно мені признаватись, навіть перед собою соромно!) сам просив, аби я простив йому гріхи...

Памятаю сю прикру хвилю, немов би се вчора діялося... Тато був сильний і здоровий чоловік, при тім — звісно — непогамований, нетерплячий і саме ота нетерплячка забила його.

Покійний за намовою мого старшого брата а свогого любимця, продавши на селі хатину і кавалок поля, спровадився до міста. Брат обіцявав йому і прочій рідні удержань, а за узискані з продажу хати гроші мали заложити собі скромну крамницю, звичайну „трайзлєрайню“. Очевидно, всі вони були доброї гадки, лише саме діло зле було обдумане. Брат же мав і свою власну родину, а як почтовий урядник не заробляв стільки, аби міг виживляти таку многоту сільських, і додаймо до сего — голодних ротів. При тім усім він хоч інтелігентний і незвичайно здібний — теж свого рода передчасно заснічений ієній — не мав найменшого змислу до купецтва, а оловець, папір і знанє математики, хоч би навіть і льюгаритмів —

в купецтві не вистарчають. Треба мати і зимну кров і мало скрупулів, багато підприємчивого духа, а ще більше безличности. Для рідні теж купецтво було новиною, а тим більше у великім місті, де панує така шалена конкуренція. Усі ми — бо і я теж вложив до спілки сто кільканацять гульденів, які взяв від Боґуміли — вложили ся на сю ірайзлєрайню, що мимо многоти ротів — таки була-б просперувала, коли-б було можна ще трохи видержати і коли-б брат, як шеф „фірми командитової спілки“ був трошки скромнійший у своїх вимогах. Він приміром не зважаючи на те, що капітал занадто маленький, посправляв розмірно доволі дорогий інвентарь: дівка до услуги, дівка до митя начиня, куховарка до кухні, нові столики, нова ляда, маса крісел і т. и., так, що опісля на самий інтерес не стало вже гроша. Він усе любив гарно, по панськи, не вмів ніколи торгувати ся, брав завше найліпний материял, платив дорого, а продавав як звичайно. Наслідок був такий, що наша „Спілка“ швидко збанкрутувала, залізиши на домір злого в довги, з яких годі було викрутити ся. Дома настала журба, гризота, сварня, а найбільше гриз ся покійний тато... Він не учував злости до брата, навпаки, любив його, як і давнійше, лиш гриз сам себе через те, що продав свій кавалок куттика, втратив його і осиротив ще двоє малолітніх дітей. Часто сварив ся, гриз себе і других, а найгірше таки нарікав на мене, проклинав, був завше тої думки, що головно я причинив ся до нещастя. А звільна, особливо в злости — і иньші почали в те вірити, що я роз'їв ірайзлєрайню і знищив їх. Ну, жертва мусить чей найти ся, а в тім випадку — хто-ж би, як не я?... Гризли ся всі і зненавиділи мене ще гірше, до чого не мало причинив ся факт, що годі було знайти яку посаду; врешті така моя вдача, що позволяла мені мимо всего держати ся рідні і слухати з їх боку найогидливіші і крайно упокоряючі мою гордість, назви. І доси сам собі дивую ся, як міг я все те слухати від усіх, навіть від тих, яких я маленькими бавив та пестив на своїх руках? Мені і випрану сорочку кинено, мов псови зігнули картофлю з таким епітетом, що не раз тільки закипіло в мині!... А я зносив усе,

слухав і робив своє, немов воно й не до мене говорить ся, і чим більше мене прозивали і горячійше випихали з хати — тим я ставав байдужнішим на їх гніви та на все, що мене оточувало.

Саме тоді покійний тато занедужав. Рано різав ще пилкою дрова, на обід з'їв із апетитом фасоліаної зупи, а вечером уже стогнав із тяжкого болю. Дістав якийсь боляк на кишках і за дванацять днів опісля помер...

Не забуду ніколи його страшних мук, не забуду й того суворого, страшним болем викривленого лиця, не забуду й слів, які в останнє вирік до мене два дні перед смертю.

— Ромцю, Ром... Ромчику! — кликав змученим, ледво чутним голосом — ти тут?... коло мене?... — і давши руками знак, аби я похилив ся на його груди, розплакався, а відтак вимовив: — Про... про... прости мені!... — і плакав і цілував мене і обнимав горячо...

Від того часу лежав уже в аґонії. Ще^е вечером кликнув мене раз... На очі вже не бачив, вони зайшли з болю білими поволоками, не чув уже... А другого дня о одинацятій рано — сконав. Я вийшов до другої кімнати, щоб лиш папіроску закурити... вертаю — і на ліжку застав трупа...

Страшна була хвиля. В тій тихій колись кімнаті запанував нагло плач, крик, нечуваний завід... Ціла рідня цілувала свого опікуна-тата, свого добродія, змивала його стопи горячими слізми розпуки... А я... потвір, плакав не за татом, ні, ні!... не за тим я плакав, що мій рідний тато перестав уже жити, а скорше сказав би я тому, що він помер за швидко, та не діждав ся бачити мене богатим, гарно одітим, гордо ступаючим по-при него... не діждав ся моєї пімсти, про котру я мрів ще малим хлопцем... Плакав врешті... от, заражений сльозами иньших.. признавався навіть у плачу, що я причинив ся багато до його смерті... плакав, аби иньші не назвали очайдухом, звіврюкою...

Усі домашні потратили голови, похорували ся — лиш я один ходив по-при трупа з якимсь справді чудним, скаменілим спокоєм... вдивлювався в него довгими хвилями, годинами... Труп, блідий, бездушний труп мого батька

лежав передо мною як ніколи нерозв'язана загадка... З лица, колись грізного, насупленого, суворого — зникло все, навіть сліди перебутого страшного терпіня, навіть сліди боротьби із смертю... воно було тихе-тихе... спокійне, лагідне, немов дитиняче, немов сьвяте... мені так і хотіло ся поцілувати його... але не як трупа, лиш — тата, живого, доброго, лагідного і люблячого мене тата... хотіло ся притулитись до него, до його груди, попеститись... обняти щиро і... любити його...

Кілька разів ставав я так самітний при трупі батька і кілька разів хотів його серіозно обцілувати; зближав ся до него і... не міг якось зробити сеї проби, не міг відважити ся тому, що се був не мій тато, а звичайний бездушний труп... Схиливши голову до поцілуя — я відчував якусь нервову дрож, обриджене... Лише здалека дивлячись на него — дуже-дуже мені хотіло ся попрощати ся з ним в останнє, без ніяких сьвідків; лише здалека мав я вражінє, що хвиливо бачу — рідного тата, зблизька — труп, обридливий, вонючий труп... Коли хто застав мене при татови, я удавав, що поправляю сьвічки або накривало. Ніхто не знав, що в мині діяло ся...

Тільки над могилою, коли залунали звуки жалібної панахиди, серце мені справді защеміло жалем. Я співав разом із дяком, співав мойому рідному татови — „Вічну пам'ять“...

Кинувши відтак і собі грудочку землі на домовину, пішов із иньшими домів. Тут знов вернув давний камінний супокій. Гості забавляли ся, говорили, розбивали жаль осталим сиротам, а я й собі жартував, уговорював їх, аби не плакали, не тужили, адже всі ми підемо колись за татом...

Від тоді мені ще ані одна сльоза не сплила з очей, хоч часто вертаю думками у сю минувшину і часто бачу тихий, лагідний образ покійного тата і хоч часто й в думках хотів би я поцілувати його так щиро, як тоді, коли лежав у домовині.

Дивна річ! Сьогодні рік, як усе те діяло ся; проминув цілий, довгий рік, як мій покійний тато жив ще і вмираючи думав про мене, любив мене... а мені здаєть ся,

що похорони відбулись — от, немов вчора, передвчера... Рік минув, як тато на мить, на один момент отворив мені своє серце, прийняв до гуртка своїх любимців, мов простивши всякі провини, обиди — а я мимо сего не люблю його так, як би повинен... Не люблю, бо тата бачив я лиш моментально, в трупі... Такого я любив би був і живим...

Рік минув — а я не змінив ся, не відзискав любви тих, на яких мені залежало — і нікого не впустив у глибину мого серця. Жию, чи ліпше сказати-б, догараю розумом, рештками зміслів, байдужачи собі все те, що давнійше мене занимало, поривало, що я любив і поважав високо.

Від часу смерти батька лиш кілька разів мозок мій запрятували думки про сім'ю, і тоді хотів би я був добитись їх любви. Сім'я теж уважає мене вічно насупленим, „захмуреним мов той злодій“. — А-ну — думалось мені — умру, чей тоді ангел смерти ублагороднить і моє лице, змаже з него провини, змиє клеймо вирода... Буду лежати в домовині спокійний, лагідний, буду тоді у них добрим, любленим і оплакуваним сином і братом... Се була-б теж свого рода пімста, тільки я хотів би її бачити на власні очі, хотів би їм за всяку ціну тикнути пальцем по-під ніс: „А що? добре вам? приємно?...“

То знов, коли подумав, що умираючи треба раз на завше виректи ся сьвіта, виректи ся всего, навіть приємности терпіня — я просто ломав ся під тягаром сего чутя. Вмерти... Значить ся, я вже по віки вічні пропав для всіх, для себе самого... Ніколи не встану, ніколи не порушу ся, не побачу нічого і нікого і не вчую нічого... Страшно!... Люде будуть дальше собі уживати, будуть ходити, рухати ся, битись, гуляти, будуть роскошувати, иньші бідувати, плакати... без мене!... Страшна, незрозуміла заздрість!... Я не хотів би, аби вітер сьмів без мене віяти, річки шуміти, дерева й цвіти цвисти, громи гриміти... не хотів би, аби й сонце сьвітило і зірки жевріли... Я хотів би, коли вже вмру — аби все вмерло зі мною: і люде і сонце і вітер і річки і цвіти і все-все... ціла природа... Адже я і природа — усе одно; те, що в природі en gros — у мині en dataille; і я і вона — разом повинні жити і вмирати...

XX.

Ах, так, я аж тут, на Кавказі, аж сюди занесли мене житєві бурі на лодці судьби... А я спав, нічого не знаючи і не чуючи... щось немов лише крізь сон пригадую собі останню днину перед западом в оту аґонію...

Памятаю, тоді був я страшенно лютий. Властитель дому, що в нїм я мешкав, обидив мене через те, що я не плачу йому за квартиру. Плати-ж, коли у мене на цілім маєтку було всего ледво два рублі, а сама квартира коштувала місячно сім рублів.

— То виносіть ся до чорта! — крикнув з'їритований властитель. — Нехай мені квартира стоїть пустою! Волю так, принайменше жалю не буду мати!

Наговоривши йому ріжних „чемностей“ я пустив ся мов куля до морської пристані. Там мене так і тягнуло. Сїв на упривілійований камінь і серіозно почав думати над собою.

— Жити, чи не жити? Отсе було питанє, отсе сук, який я доконче того таки дня хотїв розв'язати. Жити, чи не жити?... Чого? по що?... Мучити ся дальше, аби леда шмайґелес потурав мною, лиш тому, що він богач, має каменіцю і гроші, а я голиш, жебрак?... Ні! Не буду жити, не хочу дальше бути палкою в руках судьби та людей... не хочу себе більше піддурювати та зводити якимись марами, дурною надією на щось ліпше... Не діжду ся рішучо нічого. Вмерти, раз умерти і кінець усеїму!

Спосіб швидко знайшов ся. Я винаняв собі лодку на кілька годин у одного з численних там підприємців і казав собі її прилагодити на дванацятю годину в полудне, а сам пішов ще раз у місто. Купив фляшку рому, трохи риби, хліба і папіросів, аби собі ще раз попоїсти, випити, передовсім випити, аби часом не опустила відвата, не вернули які дурні рефлексії.

Західний вітер дув немилосердно, море пінило ся, казило ся, кипіло немов у якім велитенськїм кітлі. Багато пароходів мусіло вертати з дороги, боялись розбитя. Приходжу до лодки, а сей не хоче мені дати, каже, що дуже небезпечно тепер, бо можна вже й не вернутись. — Ду-

рак — подумав я собі — мені тільки того й треба! Я скрутив перед ним, що я висланий з контори певного „Общества“ до одного корабля, що саме закинув якор за цловою брамою, аби тут перечекати бурю. Він ще не дуже довіряв, аж срібна 20-копійка розвіяла його сумніви.

Сівши в лодку я віддихнув глибоко і поплив усею силою за морську цлову браму на отверте море. Там не мав уже ніхто права до мене, не зловить уже ані властитель лодки, ані жандарм чи поліцай, ані сам чорт! Лиш скорше, лиш скорше, а там — цур усею й усім!... Швидко продер ся я крізь сіть ріжнородних пароходів, вітроходів, додей і лодок. Вітер був як раз в бік на море, ніс мою лодочку так, що й весло було зайвою річею. З берегів люде і жандарми кричали до мене, вимахували хусточками, даючи певно знаки, аби вернути ся, аби веслом кудись бовтати, — не знали, що я добровільно вибрав сей рід смерті... Навіть якийсь маленький пароходик, заалармований мабуть сторожею, пустив ся за мною на здогін, але швидко і він вернув ся, бачучи, що їде теж на неминучу загибель; а його керманч вертаючи певно мусів собі подумати: „Чорт його побери! нехай потапає! нехай його мара на глибоке не несе!“ А тим часом береги Одеси що раз віддалювали ся, маліли... я дивив ся на них доти, доки цілком не щезли з очей. Піславши туди останнє: „Прощай!“ — я відвернув ся плечима до вітру.

Перший раз в житю знайшов ся я на повнім морі, сам один, і не злякав ся його. Чого-ж? Хиба я й по землі не ходив самітний?... Хиба я сам не чув ся морем вічних мук, безнастанної грижі та ляку о завтра?... Сів на дощечку тай став у останнє пригадувати собі всі моменти з мойого життя, став переходити по черзі всіх люде, яких я коли будь знав і бачив, хотів хоч одну, одну-одинокую душу знайти між ними, гідну доброго спомину, гідну того, аби їй звідси хоч духом, хоч думками післати останнє: „Будь здоров! будь здорова!“ — І ні! не знайшов ані одної. Навіть ті люде, що колись плакали надо мною в часі споживаня „оплатка“, навіть вони видались мені в тій хвилі звичайними еґоїстами, що плакали може саме тому, що не були в силі кинути мені

кілька соток мамони і аж тим показати своє добре серце.

А море грало, „грало Чорне море“, шуміло, гучало мов саме пекло. Боввани мов ті гори гнали одні за одними, доганяли одні одних, розбивали ся і знов як ті циркові силачі-потвори розбігали ся, аби з тим більшою силою і брутальністю кинутись на себе і бороти ся до останньої краплі крови — о лавровий вінець побідника. Вітер гудів мов скажений, здавало ся, що ціле небо валить ся, що земля розлітаєть ся, здавалось, що тут борють ся між собою на житє і смерть два велитенські сьвіти: небо із землею... А моя лодка гойдала ся, падала раз-у-раз у глибокі ями, крутила ся і знов випливала на гору... виглядала мов горіхова мініятюрова душпиночка, а я в ній — зеренце дрібонького маку, атом між атомами...

Зразу дивив ся я на отсю пекольну музику цілком байдужно, майже холодно. Дивив ся і випорожнявав пляшку з ромом. Та звільна, в усіх закутинках мойого серця й душі почало будитись чутє житя, істнуваня, чутє якоїсь і гордості і погорди заразом до житя і до борючих ся сил природи.

Мені захотіло ся раз виговоритись, викричатись добре, викинути з себе всю жовч, весь біль, що стільки літ мучив мене.

— І що мені хто вдіє тепер! — кричав я мов шалений, держачись одною рукою маленького маштика моеї лодки і сьміючись спазматично. — Нікого на сьвіті не боюсь! Гей, чуєте! усі ви люде, людці, звїрюки, потвори! Я вас усіх не бою ся, всіми вами погорджую, помітую!... Дивіть ся на мене, на великана, дивіть ся на вирода! Я — такий малий, один-одинокий на сьвіті, один-одинокий на морю — і не боюсь його! Дивіть ся, як природа страшно працює, аби такого слабосильного хробачка, таку мізерненьку мушечку знищити, як висилюєть ся, аби мене позбавити житя!... Природо! і ти мене відтрчувала від себе, відмовляла не раз найпримітивнїйших потреб-дарів, якими так гойно обсіпала иньших, меньше здібних і більше шкідливих! і ти, дивна-чудна природо, ти страшна і таємна сило нічим иньшим мені не була, лише ма-

чухую!... Чуєш, природо? І тебе я не бою ся і тобою погорджую, з цілої глибини душі і серця і розуму кепкую собі з твоєї сили! Усею силою моїх грудей проклинаю сю хвилю, коли тобі прийшло на думку сотворити щось так скінчено ненависне всім, скінчено нещасливе і скінчено недокінчене!... Плюю на тебе і на твою силу!... Грими всіми громами, дуй усіми вітрами, кидай на мене гори бовванів цілими морями — а я не перестану глузувати з тебе, не перестану проклинати тебе і не втрачу відваги ані на хвилю, ані на одну мить, в останній хвилині мого життя плюю на тебе — коли вже не слиною, то — кровю!... А ви всі людоїди, ви, що в першій мірі причинили ся до моїх мук, до упадку; ви, що перші в моє серце повне колись найблагородніших поривів та ідеалів вщиплювали зневіру в себе самого і вливали струями погану отрую; ви, що самі буди до шкіри кости брутальними катами, брудними еґоїстами, здирцями своїх власних братів, і мене навчили своєї брудоти; усі ви близькі і далекі, знайомі і незнайомі, приятелі і вороги, добрі і злі — з'явіть ся тут передо мною, нехай вам усім плюю в лице, нехай накапкую собі з вас, насмію ся в вашого розуму, хитрости, підлоти і глупоти, і нехай вам кину останнє моє слово прощаня: підлі, гидкі, гадюки!... Прийдіть тільки, прибудьте і придивіть ся мені, вашій жертві! Подивіть ся, якою смертю конає той, що тільки для вас бажав і жити, тільки вам служити, вашим щастєм, вашою долею, вашим добром віддихати, що своїми муками, своїми горячими слізмами, серцем і душею бажав змивати з ваших огидних лобів кривавий піт кривавої праці, гоїти ваші рани і болі; той, що своїми терпіннями — ваші хотів відкупити!... Прийдіть, з'явіть ся, відберіть заплату від мене, а вернувши відтак на свої забагнені леговиська — оповіжте й иньшим, скажіть їм, що так, як я — вмирає лише ґеній, хоч ґеній нерозвинений, незацвивший, бо вашими острими та захланними зубами скошений і вашими загнотними ногами стоптаний!... Гей! нема вас?... Чому не приходите по заплату? Соромно вам показатись мені перед лице? соромно подивитись мені в очи?... Боїте ся моєї жовчі та слів правди?... О, ви волите за той час

иньшого когось розшарпати і випити його теплу кров, що певно теж лиш для вас і града в жилах, вирвати серце, що для вас і било ся... Ви волите дальше шукати за до-бичею, манити її до себе на сзуїтський лад вишколеним засукуванем руки, або цирковим угинанем блазенських хребтів жебрати ніби „правди“, що однак в першім ряді вам самим приносить хосен... Ви волите дальше ошукувати безстыдно, обдирати своїх таки єдиновірців і приклонників навіть із таких потреб жия, які ніколи не дорівнують платням ваших слуг та знарядів... Ви волите за той час иньшому комусь кинути бодай колоду під ноги, бодай ка-менем як за псом — коли не можете його живцем по-жертити!... Пезно, сеж ваша головна задача, ваш обовязок, ваша роля! Обовязком кожної кровопійної зввірюки є: пожертити слабших від себе і плодити дітей на те, аби опі-сля і вони жили рабунком і плодили таких же розбишак!... Рабуйте-ж далі, ошукуйте, обдирайте кого лиш можете, мордуйте і пожирайте... набивайте далі свої діраві зло-дійські мішки золотом — але прийміть заразом від мене до відомости, що найвисшою моєю сатисфакцією є те, що пізнавши вас, погорджую вами до глибини цілого мойого „я“, ненавиджу і бриджу ся вами, як засмерділими тру-пами, як гіенами, що ссуть із трупів кров. Бачучи вас тут пе-ред собою я плюснув би вам в лице всіми кльоаками вашого обскурного багна, коли-б не те, що ви мов ті чу-мові бакцилі позасідали його!...

Довго-довго я кричав, пінив ся як те море, проклинав усе, весь сьвіт — аж поки не охрип. Сягнув відтак ру-кою по фляшку — та вона була вже порожна. А я хотів пити-пити — бо страшна, нестерпна спрага пекла мое горло. Море грало, гуляло що раз гірше, шуміло що раз скаженійше, немов на весілю всіх чортів з відьмами, обли-ваючи мене заєдно холодною водою. Я отворив рот, щоб лапати ковтки спіненої води і пив аж до несчочу. Упавши на дно лодки я немов у смертельних судорогах вив ся з лютооти, драпав нігтями боки останнього і одинокого твердого предмету, глодав його зубами, як скажений зввір, а відтак укривши лице в долоні, я — не плакав, а хрипів, ду-сив ся, як коли-б хотів останню пушку жия вигнати із себе...

В тім почув я за собою страшний, тубальний голос: „Стій! піддай ся!...“ Я пірвав за весло, щоб помагати розлюченій природі, хотіло ся таки втікти, за всяку ціну втікти від безсовісних розбишак. Але вони що раз ближше допливали, доганяли мене і я бачив, що ось-ось — і згину, згину таки з рук погонців, не своєю власною смертю, т. є. не такою, яку я собі обібрав. Страшно я працював, кривавий піт, справді кривавий лив ся з мене, весло вгинало ся, хрупотіло під напором сили моїх мускулів, а надо мною висів уже велитенський бук, немов суковатий, столітній дуб... Хвиля — і з голови моєї мачок посиплеть ся, розприсне, помішавшись із білою піною води і зникне... Я зажмурих очі, щоб не бачити страшного удару, та в тім же мене обсів рій різної величини метеликів. А один із них, найбільший і найгарніший взяв мене на свої чудові крильця і поніс у гору, в повітря. Довго ми літали, довго блукали в густих, чорних хмарах, поки нам не розвидніло ся. Перед нашими очима заяснів чудовий-пречудовий сьвіт, той самий, який я уявляв собі колись... хлопцем іще... Ми минали різнородні дома, міста, села... З висоти синього неба побачив я моє родиме село, стареньку, глиною позамащувану хатину, кругленький, що лиш розцвілий садочок... Усе я бачив, усе пізнавав, навіть кріслаті зелені лопухи, буряни буйної лободи, які колись були моїм укоханим ліском. Я пізнав свій невеличкий перед хатою розкинений вигін, а на нім навіть купки моїми власними руками нагребаної землі, — ще сьвіжа була, чорна, немов се сталось ледво перед годинкою... Мені так хотіло ся вернути туди, відвідати рідні сторони і — знов грати ся так, як давно грав ся... Але мій провідник, мій ангел із золотими крилами сіпнув мене за руку і сказавши: не туди, не тут іще! — поніс дальше... І знов летіли ми минаючи різнобарвні поля, гаї, ліски... аж залетіли в такий гарний, у такий чудовий гай, що я так і жажнув ся... Між масою симетрично понасаджуваних дерев так і роїлось від різнопестрих метеликів, чудових, не бачених мною доси пташок, цьвітів... Пташки любо цїнькали, соловейки тьохкали, а від їх співу так і лунало довкола... Мільйони дрібоньких, купками порозкиданих соло-

мяних хаток виринали з тої зелені мов ті сірі жолуді з дубового листа, а їх вершочки уквітчані були синьодимними павиними перами... Легенький, теплий, полудневий вітрець хвилював пестливо лани золотаво-жовтої пшенички, а лани великі, широкі, безмежні... На середині отсего чудового гаю стояв велитень-дідусь, у червоних, козацьких шараварах. В одній руці держав 30-струнну кобзу, а другою то отирав грубі краплі сліз, що котячись по його старечім лиці, ховали ся в густій, білій як сніг бороді, то обганяв від себе рій великих зеленкавих мух, що докучали йому, пхачучись уперто в рот, ніс і очі...

— Хто се? — скрикнув я в великім зворушеню.

— Се теній України, на руїнах своєї славної і могучої колись вітчини оплакує її минувшину!... — промовив мій метелик. — Ось тут саме ціль нашої воздушної подорожи...

І ми звільна почали спускатись. Нараз мій метелик тріпнув крильцями і уніс ся в гору, а я почав падати в низ. Хотів зловитись рукою за спину дідуся, та в тім же рій огидних мух кинув ся мені просто в очі, так, що хочачи щось бачити, мусів і я обганятись руками.

Та тут же мій чудовий рай ненадійно щез, не видно було ні лісів, ні хаток, ні дідуся-кобзаря — лиш страшну якусь бездонну пропасть, темну як ніч, в яку я летів просто стрілою з зажмуреними очима...

Коли я в-друге отворив очі — побачив себе в ліжку в гарній, незнайомій мені кімнаті. Коло мене на горіховім столику стояла миска з водою, кілька горняток, фляшочок з якимись плинами і т. и. Тут віяло иньшим воздухом, як у моїй кімнаті в Одесі, і запах цвѣтів иньший, милїйший... Чув я за вікном гамір людей, та їх мова вида-лась мені страшенно дивоглядна, просте, горлове хархаканє. Лежачи в ліжку чув я себе дуже ослабленим, а про те любо мені було так лежати, дивно і любо... Я дрожав від якогось зворушеня і нерви дрожали, по-за шкіру немов дрібнесенькі мурашечки грали, скобочучи нерви... Я прижмурих знов очі, не хотїлось утратити сего любого, дивно солодкого вражїня... В тім відчинились двері і на порозі вказала ся стать дивно подібна до моєї першої любови, до Естери... Я так і кинув собою, так і здрігнув ся...

— Бог з тобою! — промовила тихим, лагідним голоском, а очі її горіли якоюсь радістю. — Не треба тобі чого? — спитала по хвилі.

— Ні, спасибі! — відповів я таким голосом, якого і сам злякав ся. — Нічого мені не треба! Скажіть лиш, будь ласка: де я, і що зі мною дієть ся?

— Завтра, после завтра ти всею узнаєш...

Але я на се не згодив ся, доти просив, поки не оповіла мені всего. Ось що я довідав ся.

Нахожусь у домі багатого грузинського купця; він зветь ся Естате Харбедіє. Торгує рибою, шкірами і т. и.; оті товари везе власним пароходом в Одесу, а продавши там, набирає знов збіжя і на Кавказі продає його. Він — по словам його донечки, гарної Наді — мав колись у-двоє стільки майна, що сьогодні, та стратив його через те, що ратуючи на морі в часі бурі товар, дозволив утопити ся своїому матровови і за те Бог його покарав, так, що втратив більше як мільон рублів. Почуваючись до гріха, він рішив ся спокутувати його за всяку ціну. Зложив перед сьвятим Николаєм присягу, що першого-ліпшого топельника, якого подибле в морі, виратувавши забере до дому і задержить при собі до смерти.

— Перед трьома тижнями вертав він саме з Одеси із збіжем — кінчила Надя. — Бог вислухав його молитви і дав йому нагороду спокутуваги свій тяжкий гріх. Подибали тебе у лодочці, якою морські філі кидали мов душпинкою. Ти лежав горі плечима із затисненими п'ястуками, мокрий, спінений, на-пів неживий. Тато забрав тебе до себе. Ми дуже втішили ся, коли лікарь дав нам слабу надію.

— Дуже сильно збудований чоловік — говорив він — бути може, що видержить.

— Ось ти, слава Богу, справді ожив! Тепер тато втішить ся!

Значить ся — цілі три тижні я лежав безпритомний, цілі три тижні я не думав, не жив, а стільки перебув!... Страшно подумати!... *(Конець буде).*



М. Корчинський.

❖ В І З Н И К. ❖

[з нотаток мисливця].

Вже минуло яких років зо два, як се було. Саме так кінець липня якось то полював я собі біля села Березівки в околицях Житомира. Сього разу мені з тим полюванням повело ся не зле, бо проти вечера мав я в дзьобні крижня на прочуд, пару чирок та ще скілька там дуплів. Час було вже вертати, і я за годину перед заходом сонця був з сетером своїм Османом уже на Березівській поштовоїй стації. Тут казав я дати собі коня до Житомира, а за чверть години вже трусив ся на пощовому візку, запряженому парюю миршавих, потомлених шкапин.

Сонце йшло вже на спочивок і поливало землю пурпуровою повідю. Згар на заході все червонійшав, далі став рожевим, поняв ся фіолетовою імлюю, аж нарешті зблід і зник, неначе його стерла чиясь незрима рука.

Потягло холодком. На притьмареному небі одна по одній заясніли золоті та срібні зірочки. Зірок де далі ставало більше, аж он і всенька безліч їхня висипала ся і заблищала на геть темному вже небесному склепінню, а з по-за ліса поволі викочувало ся здоровезне червоне кружало місяця.

Спустила ся на землю чудова літошня ніч у всій своїй роскоші й красі. Надокола запанувала якась незвичайна тиша, серед якої прикро і одностайно дзеленькав пощовий дзвоник та гуркотів повільний візок. Часом дало ся чути

ще форканне коней. Здалека долітали якісь непевні відгуки, тихі й тасмничі. Чути було, як десь там далеко кумають жаби, підпадькомкають перепели, деруть деркачі.

Побіч дороги простягли ся безкраї лани і хвилювали ся колосистим житом від подмуху вечерового леготу, напашеного бальзамічними пахощами полевих і лісових квіток. Подекуди, то по один бік дороги, то знову по другий вилискували ся срібні плеса широко розлитої води і тішили очи м'які, зелені килими зарослих густою травою лук. А ген-ген знову простягли ся розлогі поля. Ще далі поля з луками вже зникли, а натомісь стали густими лавами високі темні сосни. Нас обвінуло запашним лісовим повітрям, у якому почував ся гострий, мішаний дух живиці з медом.

Стало ще тихійше, а разом здавало ся, наче й скректанне жаб'яче лунало голоснійше, ба й дзвоник поштовий дзеленькав острійше.

Захоплений чарами розкішної ночі, пахощами лісового повітря, химерною грою місячного проміння, що протискало ся крізь гущавину дерев, я сидів нерухомо, дивив ся й слухав.

Мій Осман, змордований цілоденною біганиною, звинув ся клубком на дні брички, голову свою поклав мені на ноги і смачно хріп.

Візник, що ввесь час заховував мовчанку, тепер закурив люльку, пакнув разів кілька і повернув голову до мене.

— Певно, пане, полювали в Березівці? — спитав він у мене каліченою польською мовою.

— Еге-ж бо.

— А чи пану післав Біг що небудь?

— Та, як бачиш, забило ся таки в пару яку качок і дуплів. — Візник похитав головою.

— Яке вже тепер те полювання, пожаль ся тільки Боже! А чи таке-ж воно було в нас колись. Еге-ге, чого тільки в нас не було!... Тоді, скажу панови, було всього доста: були і серни і дики і вовки. А вже що тих зайців, лисів та борсуків, так ніхто на їх і не дивив ся. Було тай загуло.., А тепер що. Самі качки та оті дзюбаті, як ви там їх зовете.. Самий сьміх, тай годі..

Візник вибухнув кількома клубками диму і махнув з погордою рукою.

— Так, кажеш, за давніх часів дичини всякої тут багацько було? — спитав я.

— А чом би їй було й не бути; заведено, була... Та перше було всього багацько, не так, як тепер.

— Деж се вона діла ся, коли її було тут такого?

— Де діла ся? — перепитав візник. — Коли хочете, пане, то я вам розкажу, де все воно діло ся. Усе, бачте, пішло від того Німця. Коли прийшла була сюди ота чортова Німота, то в нас ще всього було тут, паночку; ліси такі були, що було їх і не перейдеш. Ліс стояв аж до самого Звягелю... А як наслав на нас Господь, десь чи не за гріхи наші, отих Німців, то вони все геть чисто потерестили отак, як бачите. А як ліс вирубали, то й звірини не стало. Ще деякий час вовки трапляли ся, — тяг далі мій фірман уже по українському, — але Німець і тих постріляв тай поїв.

— Як то, поїв? — вовків?...

— Та поїв же. Він усе їсть. Поїв... — додав він ще раз тоном твердого переконання. — Він ще й нас з'їсть.

— Скажіть, — перервав я своєму розмовникови, — а чи ви самі тутешній?

— Та не який. Я з Березівки... значить ся — Березівецький.

— А звати вас як?

— Як мене звати?... Іванчуком Омельком.

— Чого-ж се ти, Омельку, фірмануєш? Хиба ґрунту свого в тебе нема?

— У мого батька ґрунт був, та як батько вмерли, то брати все забрали собі. Я з ними позивав ся, позивав ся і в волости і в окружному і в Києві і до сьвятійшого синоду подав ся, а про те нічого мені з сього не вийшло... Брехунці тільки витуманили з мене карбованців з сотку, а більше я з того нічого й не мав. — Омелько енергічно плюнув, певно на сторону тих брехунців. — Так, так, — почав він знову, — не стало звірини, не стало й стрільців.

— А хиба тут у вас і стрільці колись були?

— Я-ж вам кажу, паночку, було тут у нас усього. Були й стрільці. Був колись у Березівці один чоловік, що Іваном Церемуцем прозивав ся, так отой стріляв!.. Не було, щоб хибив. Щось знав... Як піде в ліс на полювання, що йно схоче, то те й принесе. Може собі гадаєте, що тому брехня, так щоб я до Житомира не доїхав, коли се брехня! Що правда, сам я т-го не бачив, але батько мій бачили, то й мені розказували. Пішли яксь то вони собі в-двох у ліс, а Іван і питає в батька мого: „Панасе, каже, щоб який звір вийшов проги нас, хочеш?“ А батько сьміючись і кажуть: „Коли ти такий мудрий, то нехай проти нас вийде серна“. Чи договорили вже, чи ще ні, а серна вже й вийшла. Іван — бах! а вона, сердешна, вже й лежить. „Ну, кажуть батько, то се вона так, сама від себе вийшла. Але коли хочеш, щоб правда була твоя, то нехай зараз вийде проти нас ще вовк“. Коли гульк! — аж і справді вибігає вовчисько. Як уздріли батько вовка, то й зміркували, що тут щось не тее. Узяли тай перехрестили ся. Коли дивлять ся — ані вовка, ані кози! — усе зникло. Тоді батько й кажуть до Івана: „Жили ми з тобою по сусідському, але від тепер, то вже вибачай: я тобі більше не товариш. Як ти з нечистою силою знаєш ся, як ти продав, каже, бісовому дядькови душу, то й води ся з ним, а я, хвалити Бога, таки хрещений“.

— А Іван що йому на те?

— Щож Іван? Зареготав ся тай каже: „Тобі виднійше, роби як знаєш, а мені байдуже. Що, каже, з таким дурнем, як ти, й час на балачки гаяти?“

— То не вже від тоді вони більш і не еднали ся?

— Заведено, що ні, бо батько мій від тоді вже цурали ся його, бояли ся... Та й було пак чого... бо як Іван за рік умер, то став такий чорний, як вугілля... Він усе ще й тепер по ночах ходить, людей полохає та все просить, щоб за його молили ся, бо не має спочинку в домовині. Нечистий, бачте, і доси мордує його...

Омелько замовк і взяв знову натоптувати люльку. Омелькове оповідання так зацікавило мене, що я стрібував заохотити його знову до розмови.

— Так он які тут у вас колись люде були, — почав я. — Певно ж не один тільки Іван був тут у вас такий? А може вже таких і не було більше?

Омелько пакнув свою люльочку і похитав головою.

— Чому-б же то не було? Були ще й кращі. От хоч би вам той Іван Циганчук, старий-старезний дід, що жив під Березівкою в лісі. Заволока якийсь... Балачка така була, будім він до нас приплентав ся десь із Туреччини, чи що. Пан наш дав йому за чинш шматок лісового ґрунту, то він собі на тому ґрунтику поставив хатину тай сидів у ній. Спершу ні він до людей, ні люде до нього. А відтак пішла чутка, що він знахур, допомагає людам. Почали до нього приходити. І щоб ви собі знали, помагав таки. Одному дасть зїлля, другому щось таке над водою пошепотить і накаже ту воду пити, а декому то візьме тай зашиє щось у шматочку, тай накаже на грудях носити... І неміч немов рукою відійме. Відвертає замови, стинає закрутки. Але-ж уже й коли він мав що проти кого, то тоді тому, щоб не робив, нічого не може. Людина марніла, марніла, аж мусїла таки вмерти.

— Як же се він робив?

— Як? Замовляв до соснового коріння.

— А хіба проти сього нема вже ніякого ратунку?

Омелько сплюнув на бік, витрусив люльку і заховав її в кишеню.

— Який уже може бути ратунок? — промовив і в голосі його почув ся наче жаль над могою темнотою. — Щож тут уже його зробиш? От що ви мені, пане, скажіть: чи ви коли бачили, щоб у сосни та був пасинок?

— Пасинок?... а що воно таке „пасинок“?

Омелько зневажливо усміхнув ся.

— То ви не знаєте, що таке пасинок?

— Уяви собі, Омельку, справді, на превеликий мій сором, не знаю.

Омелько похитав головою.

— А ще й учені.. От скажіть мені, — спитав він за хвилину, — чи ви бачили, щоб зрубана сосна пустила коли пагін від коріння?

— Ні, такого я не бачив.

— От, коли-б вона пустила, то се-б і був „пасинок“. То кажете, — повів він річ далі, — що ви не бачили, щоб у сосні та був пасинок?

— Справді, сього таки я з роду не бачив.

— Ото-ж бо то, і ви не бачили і я не бачив, тай ніхто не бачив. Бо в коріння соснового пасинка ніколи й не буває.

— То до чого-ж то? — поспитав я в свого візника.

— А те, що коли хто знає, як замовляти до соснового коріння, то вже ніхто проти сього нічого не вдіє... Людина мусить сконати, так як сосна не виросте. А такого характерника, як Циганчук, щоб здолав відвернути таку замову, може другого й на сьвіті не було.

— Скажи, голубе, щож стало ся із тим Циганчуком?

— Що з ним стало ся? — промовив він і собі. — Як жив, так і вмер. Одного часу поназлітало ся над його хату такого вороння, що вже аж не видко стало навкруги. Шугало-шугало воно понад хатою, галасувало страшенно, а в ночі й хата Циганчукова згоріла, та ще, як люде кажуть, о півночі саме. Потому й кісток його ніде не знайдено.

— Чого-ж то не знайдено?

— Того, що не знайдено... Тай як би то можна було їх знайти, коли його, як свого, нечистий забрав до себе.

На сьому балачка наша стала. Мій Осман, що до того лежав тихо, раптом загавкав і загарчав. Певно йому приснилася ся нечисленна сила качок і полежнів, і він хотів ознаймувати свою бачність і чуйність.

Омелько перехрестив ся і затав коней.

— От хоч би й пес, — почав він знову по малій хвилі. — Нерозумне створінне, душі не має, саму лише пару, а все розуміє. І в мене був собака, звичайний собі кундель, але за кожним разом, як переїздимо бувало в ночі повз могилки, де поховано Церемуця, конче завив.

— Чого-ж то він вив?

— Чого вив? — промовив він і собі, — чув десь, що людська душа спочивку не має, мучить ся... Але як вив! — довго так, та жалібно!

Тут Омелько замовк і перехрестив ся ще раз.

— Гей, ви, хлопці! — ураз несподівано гукнув мій візник, сіпнув кілька разів віжками і замахав пугою, побуджуючи своїми рухами до прудкійшого бігу. Візок покотився швидко. За хвилину ліс скінчився і здалека замаячило рясно освічене місто.

Найяснійше сяли електричні ліхтарні біля пителю, що стоїть при самому в'їзді до Житомира від Звягелю.

— От, бачиш, — промовив я до Омелька, — яке гарне світло. Чого тільки люди не вимудрюють!...

Омелько махнув рукою.

— Ге-е-е, — муркнув він зневажливо, — німецькі штуки...

За хвилину наш візок торохтів і підскакував по нерівному міському бруку, а ще за кілька хвилин став біля моєї господи. Діставши щедро „на чай“, Омелько поїхав собі. Більше вже його я ніколи не бачив. Не раз ще доводилося мені бувати в Березівці, але коли якось поспитав за Омелька, то мені сказали, що він давно вже відійшов, а де тепер, ніхто не знає.



Перед досьвітом.

ДРАМА В ЧОТИРОХ ВІДСЛОНАХ

Стефана Вакано.

Передмова.

Стефан Вакано, автор отсеї драми, родив ся р. 1874 у Відни. По матери він походження славянського, по вітцю малярського. У Відни пробував він короткий час свого життя; перенісши ся до північної Німеччини, вскорі осів стало в Берліні, де, як сам виражає ся в листі писаним до мене, живучи в крузі першорядних німецьких писателів, найшов другу вітчину.

Стефан Вакано належить до школи натуралістичної; тому то в його писаню слідне змаганє з'образати жите і природу, без огляду на похоть многих в публиці, що любують ся в примильній улудности і розкрашаню всего дуговими красками. Для вірного з'ображеня жита угорських Руснаків він сам подорожував по Угорщині і студіював докладно жите і побит тамошніх Руснаків. На тій подорожи ми стріли ся і познайомили з собою в Межи-Лаборци при кінци серпня 1899 р. Оба ми студіювали межи людом угорсько-руським: Стефан Вакано для отсеї драми, котру тогді задумав написати, я-ж для цілей язикових, для руської діялектольоїї.

Що до самої драми замічу, що вона вийшла в січни 1901 р. пн. „Der Tag. Drama in vier Aufzügen von Stefan Vacano. Berlin. W. 1901“. Наголовок „День“ дозволив я собі змінити на: „Перед досьвітом“.

Основу до своєї драми взяв автор в бурливого року 1831, коли то Поляки повстали против Росії. Саме в тім році вибухла страшна пошесть, котру заволокли в Азії російські полки, що на галицькій границі били ся з Поляками. Страшлива тота зараза через Галичину продерла ся і в Угорщину, де страшно лютувала*). Австрійське правительство поручило властям ужити по можности всіх способів охорони, щоб спинити лютоване і розширене хороби. Розтягнуто кордон: військом замкнено границу провінцій діткнених заразою і порозсилано всюди до сел урядові приписи та вказаня, як належить поступати в той злоповістний час помору, щоб бороти ся з страшливим, безмилостним гостем, що докола сїяв смерть і тривогу. Такі приписи порозсилано також і в Земплинській комітаті. Саме лучилось в однім селі в Земплинщині, що приїхав був під той час син дідича, покінчивши університетські студії в Парижі (в драмі Беля, син Елємера Гуньора де Варанно). Коли Елємер, впрочім мало образований угорський шляхтич, держить ся уперто давних поглядів свого стану і бачить в селянах лише темну робучу масу, котру удержує нароком в страшенній темноті і шуді, його рідний син Беля, набравшись за границею ліберального духа, хоче притьмом переломити всі забори і всіх крепаків свого вітця нараз піднести, ублагороднити і по рівну ущасливити. Кілька день по його приїзді прислано з комітату урядове письмо з указами, як радити против пошести, що подекуди вже і у Земплинщині почала брати жертви. Беля, по одержаню дозволу від вітця, кинув ся з молодецьким запалом до виконаня запорядків поручених комітатським урядом. Та показало ся, що у него було щире, благородне серце, та не було снаги до переведеня задуманого діла. Що-ж помогла його щирість і жертвенність, коли він житє знав лише з книжок, по теорії, але важкої дійсности, змаганя в житю він, яко дуже молодий чоловік, і не всів пізнати гаразд. Він промовляє до селян дуже сердечно, але академічною бесідою, котрої вони або зовсім не розуміють, або розуміють по своїому. Саме в час вибуху пошести він заручив ся був з Ільоною, вихованкою свого вітця, і щасливий своєю любовію, хотів би всіх пригорнути до свого серця. Але всі його запоряди селяни прий-

*) Знає ся, згадують про той страшний час в пісні співаній коло Чирча:
 Буде мір, буде мір, будут хўощі мерти,
 Будут ся дівчата по ялічкох дерти!

мають з недовіреж і дуже нерадо. Не хочуть покидати своїх темних, тухлявих хиж та перенестись до нових, хорошо збудованих домів, а порошок, котрим посипувано для відраження стежки коло хиж, уважають за отрую. Коли-ж Беля звелів вивезти доброї поживи і горівки та роздати селянам безплатно, вони дякують на разі за гостину, та небавом їх вдячність пережівяє ся в сліпу затеклість і ненависть, коли послі гостини нараз кількох, що гостили ся, помирають нагло на холеру. Годі то всі думають, що їх затроєно їдою по приказу паньства. На чолі ворохобників стає Петро, колишній гайдук в панськім каштелю, а вітак, по наглій смерті його брата рихтаря Василя, обраний громадою за рихтаря. Петро побіч Гуньора і Белі, то третє головне лице в драмі. Ще як був гайдуком в каштелю, зввірський Гуньор виштовхав йому око острогами, коли будив його копаючи ногами, як гайдук заспав на помостині в замку. Потім Гуньор знасилував милу Петрову, коли раз коза, яку вона пасла, забігла на панське поле. Так Петро мав доволі причини ненавидіти пана. Саме в той день, коли мали йти оповіди Петра і його милої Люби в церкві, церков з поводу пошести зачинено, а також повинимано серця із дзвонів церковних і заборонено зовсім дзвонити, щоби частим дзвоненєм під час помору не трівожити людей. Всі ті закоряди приняла темна прбщава яко незбиті докази, що паньство хоче до ноги витроїти хлопів. То-ж узброївши ся в сокири і коси іде пяна юрба грабувати каштель і помстити ся на панах. Перед тим іще турбує корчмаря Жида і лікаря Німця, а потім нападає на каштель, де всі гайдуки переходять на сторону хлопів. Гуньор хоче стріляти на юрбу, але Беля не допускає до того. Вірячи в силу своєї чистої любови, він сам без оружя іде тихомирить пяних селян. Але ледве що вийшов з каштелю, пяна купа кинула ся на него і вбила на місці, не давши навіть сердечному молодцеву отворити уст. Убивши свого добродія юрба кидає ся на каштель, здобуває його, вяже Гуньора і знущає ся над ним. Один лише конюх Блязель, Німець, остав вірний панови. Його також селяне вяжуть, та за приказом Петра пускають вільно. Блязель увільнений ніби пристає до селян і коли вони вже добре розгосподаровали ся в каштелю, показує їм панську пивницю, де богато найлучшого вина. Пяна юрба, селяне, жінки і діти поперли туди. До пивниці зійшов і рихтар Петро, лишаючи в каштелю самого Гуньора звязаного, котрого передше був присилував вишити „медицину“, яку по приказу Белі без-

платно давано людям, думаючи нею отроїти пана. Тим часом Блязльови удало ся заперти залізні двері пивниці і засунути поперед них поперечні заліза, так що всі ворохобники зістали заперті. Тим чином Блязель спас Гуньора, котрий чим скорше зажадав помочи війська, що привернуло порядок.

Яко побічні особи виступають в драмі: Ільона, вихованка Гуньора а наречена нещасного Белі, характер тихий, лагідний, віддана цілою душею Белі і його засадам; Жан, свояк Гуньора, що процував у Парижі маєток і живе в каштелю Гуньора, пристаркуватий вітрогон, малодух; доктор Менцель, лікар, Німець, що хоть чужинець, бистрим оком глядячи пізнає нещасні а і для самих панів некорисні, ба навіть небезпечні обстанови темноти і нужди, якими давлений руський люд на Угорщині; сьвященник, один із таких, яких по части виробили сумні культурні і політичні обстанови Угорщини; хитрий Мойше, корчмар і його жінка Двойра; Стефан, образ смирного, тихого, терпеливого Руснака; Марця, жона рихтаря Василя, не без додатних черт характера (приміром її вдячність для Мошка), але так як і всі вони, темна і забобонна; розжалена тим, що її чоловіка, помершого на холеру, по запоряду Белі мерщій погребано без звичайного похоронного обряду, та подразнена і оскорблена в своїм почуттю людської гідности (по приказу звірського Гуньора гайдук поручає їй власними грудьми виплекати щеня подохлої панської хортиці) стає дійсно лютою язєю поостряючи селян до різні й рабунку; Адам, хлопик темний-претемний, як і всі інші селяне забобонний, а сьмішно зарозумілий на свою бистроумність; Блязель, панський конюх, Німець, вірний слуга свого пана, і інші.

Проведенє поодиноких характерів у драмі зовсім вірне; бесіда поєдвича і проста, однакож глибоко проймаюча. Трагізм Белі, Гуньора і Ільони порушує до глибини. Беля, той добродій люду, той благородний мрітель, котрий би всіх хотів бачити рівно щасливими, бо „любов рівняє нас“ — той сам Беля падає під ударами тих, котрих хотів ущасливити. Нещасна смерть Белі приносить важку печаль його нареченій Ільоні, котра „втерляла цілий сьвіт“, і його батькови Елемерови Гуньорови, котрий, правда, не без провини, але все-ж таки батько! Але не досить того великого нещастя. Як і слід, не доказано того в драмі, але дорозуміти ся не трудно. Селян, убійників і грабівників, тих темних, зворо-

хоблених нуждарів, жде також важка недоля, важка кара. А всему тому винувата страшена власть тьми!

Драма Стефана Вакано най буде осторогою і тим, що не хочуть бачити небезпеки в кромішній тьмі і крайній нужді люду, як і тим мртителям, хоть би так як і Беля благородним, що нераз недосьвідченою молодечою рукою беруть ся до наглої направи суспільности, часто на шкоду і погибель і самим собі і тим, котрим хочуть помочи.

Випадає менї на послїдку ще сказати про язык перекладу. Для піднесеня забарвки ужито тут іменно в бесїдї селян много місцевих виразів і зворотів угроруських Лемаків. Тїлько місто „лем“ покладено загально у нас в письмі уживане лиш, лише, лишень, а то тим радше, що і Русини в східнопівнічній Угорщинї, так званї „Лишаки“, уживають тої частиці. Місто „ходиме, робиме, видиме, несеме“ скрізь ужито наших літературних форм: ходимо, робимо, видимо, несемо; місто „што“ покладено загально у нас уживане що (котре впрочім і у угорських Русинів подекуди стрічає ся); місто „бити, был, была, было“ скрізь ужито: бути, був, була, було; місто „счастя, здорovia або здравя, волося“ — покладено переважно в Галичинї уживані форми щ а с т в, зд о р о в л ь, в о л о с с ь. Все-ж таки язык перекладу досить близький місцевому говору угорських Лемаків, хоть — як згадано — в декотрих подробицях зроблено уступки в користь нашого літературного українсько-руського языка. Декотрі угроруські вирази пояснено в нотах.

Ві Львові 24 марта 1901.

Іван Верхратський.

ПЕРША ВІДСЛОНА.

В капітелю шляхтича Гуньора де Варанно. Велика, багато оздоблена ідальна-саля, досить широка, не дуже довга, а принизька. На грубих, масивних камінних стінах висять старі зброї, криві турецькі шаблюки з увяслами з дорогих каменів, копії з малими пестрими пропорціями, портрети угорських шляхтичів в строях народних, пестрих з золотими петлицями. Між портретами, що змальовані майже всі в позах, видно горді, гарні фізіономії, але подекуди й чудернацькі, настобурчені; понайбільше з великими вусами. Сталеві щити украшені гербами. Величезні чорні, шкірою обиті меблі, безгарні, масивні, присадкуваті. Скрізь розпростерті шкіри, особливо медвежі, а на них уставлені лобини диких звірів. Два здоровенні орли випхані мов у легу, і готур сидячий на галузі. Довжезні роги угорських волів, а також величезні оленячі розсохи укріплені по стінах. Довгі скалкові або капельові ручниці, пістолети турецької роботи. На однім столі уставлено великий телескоп. При стіні осклена шафа зі збіркою різних должок. Многораменні срібні світичі з масивними лойовими свічками. До кожного світича укріплені на тязьмі щипці до утираня гнота. Стіни попросту обтинковані синявобіло. Поміст із грубих оструганих дощок, у стелі еволоки як у селянських хижах, лише помальовані бурожовто. В середині кімнати великий накритий стіл. Подумиски і тарелі, з котрих їдять, усі срібні, рівно як пугарі і збани. Побілена глиняна піч, обла, без дверцят у кімнаті, бо топлять в ній з надвору.

Гуньор, оказний шляхтич, літ з пятьдесят, з набрясклим лицем і червоно підбіглими очима п'яниці. Волосє зчесане на ліво без розділу, на пів довге, посивіле, звисає по лівій стороні чола на лице; борода зле виголена їжить ся щетинами; вуси чорні мов смола, вивіксовані в дві довгі шпички. Чорнезні, корчисті брови. В цілій його істоті, мимо всеї шорохатости, пробиває ся певна простодушність. Дома носить Гуньор поєдинчу, чорну аттилю з петлицями і також петлицями украшені чорні штани, запушені в холяви чернолякерованих чобіт. Високі холяви вирізувані і облямовані золотими шнурками, з переду украшені золотою розетою. Носи чобіт дуже остро закінчені; дуже довгі, брязкучі срібні остроги припрубовані на зап'ятках. Докола шиї викладаний ковнір, по ньому овита зелена краватка з срібними торочками. Свічки горять. Знадвору чути дзвінки худоби, що вертає домів. Ільона сидить при столику і читає.

Гуньор (*входить роздрозненний до салі*). Де Беля? Хочу видіти той патент!

Ільона. Він пішов глядати доктора, вуєчку! Беля мусить з ним порадитись.

Гуньор. Що він мішає ся до моїх справ? Той червоток книжний, з своїми французькими дурницями. Що мені той комітат... Він ще зовсім з глузду зібе темних хлопів своїми новими видумками! Прийиси охоронні! І то тоді, коли ще всі здорові! Чейже можна пождати, аж вибухне пошесть. — Зараз бе осьма! Худобу вже женуть до стаєн. Чому не подають-

вечері? Що то за порядок? (*Прохожуєсь по салі звичаєм сангвінічних людей, короткими, скорими кроками, задержуючись при кождім довшім реченю*). Цигане вже на подвірю, а ми ще не при столі! Я довше не жду!

Ільона. Ще чверть годиночки, дорогий вуєчку! Се-ж послідна більша вечеря, що матимемо в найблизшій часі. Тому й тріває нині подовше.

Гуньор. Що то значить?

Ільона. Вуєчку! значна скількість страв буде мусіла відпасти бо — як сказав др. Менцель — від тепер мусить у нас завести ся зовсім иньшз дієта, бо страшлива пошесть усе наближає ся. В патенті річ також про диєту. От і не будемо вже їсти мельонів, ані овочів, ані огірків.

Гуньор. Мабуть ти здуріла разом з доктором! Від їди ніхто ще не помер. Нехай голодує хлопство!

Ільона. Також духове напруженє і безсонні ночі шкодять.

Гуньор. Так! То спати мені можна. Але їсти ні! Богу дякувати, що можу ще спати. Але без їди також не обійде ся. Їда не пошкодить. Що ти заєдно читаєш? Сама кажеш, що духове напруженє шкодить.

Янош (*пристаркуватий пустогон з притьмом удаваними француськими манерами*). А — — mon chéri! Cette chaleur. І то о осьмій вечером! О, що за страшний край отся Угорщина!

Гуньор (*зиркає на него з погордою*).

Ільона. Не бачив ти Белі, Янош?

Янош. Non, ma belle amie.

Гуньор. Книжки мутять тобі розум. Звідки знов у тебе ті нові книжки?

Ільона (*спустивши очи*). Беля дав їх мені!

Гуньор. Беля, а вжеж, і знов Беля! Цілу молодість марнує над тими шпарґалами, а ти гадаєш іти в його сліди. Кілька день як Беля дома, а тебе вже й не пізнати. А то скарана година! Наперед безмісне листуванє — через пять років, поки був за границею — —

Ільона. Беля не виноватий. Ні! справді ні! Він не такий. Ти тому не вір! Та він стілько нового і хорошого бачив у Парижі — ах — коли-б ви знали!

Гу нь о р. Що тобі до того? Ти моя сестрінка і моя вихованка — маєш робити так, як я хочу, а не так як пан Беля.

І ль о на (*зацитькуючи*). Але ж вуєчку — —

Гу нь о р. Що там таке у тебе з Белью?

І ль о на. Ми-ж прецінь разом ховали ся з малечку.

Гу нь о р. Або я твій пан, або віи!

І ль о на (*заклопотана*). Вуєчку, не розумію тебе.

Гу нь о р. У тебе ні вітця, ні матери, Ільоно! Знаєш, що я маю дбати про твоє духове добро. Але ти мушиш бути слухняна, моя дитино. (*Поставним голосом*). Жінка, Ільонко, то пів чоловіка. Її призначене служити мужеви. Проте не треба тобі читати жадних книжок!

І ль о на (*встає зітхаючи*). Ах, се лиш опис подорожи з образками, любий вуєчку! (*Зазираючи до книжки*) Amstelodami 1831... (*замикаючи її*). Ах, який то красний сей сьвіт!

Гу нь о р (*що знов неспокійно бігав по покою, зупиняє ся*) Amsteldami! Покажи сю птицю! Amsteldam... такого я ще не чував. Чи се те саме, що кіс?

Я но ш (*вибухає сьміхом*).

І ль о на (*смирно*). Amstelodamum, се місто, Амстердам.

Гу нь о р. Так? місто? А коли місто, то що тобі до него? (*до Яноша*) Не сьмій ся так глупо! На що ти порадив мене післати Белью до Парижа? До чого то? на що здалось? Ти винен, що все в моім домі пішло шкереберть! Так, мов би то він у нашій Угорщині не міг найти все, чого треба угорському шляхтичеві?

Я но ш. O mon dieu, o mon dieu!

І ль о на. Все, все, любий вуйку, маємо в нашій благословеній, милій Угорщині. Лише одного не стає нам дуже, і то саме того, що найважнійше в сьвіті — іменно образования!

Гу нь о р. Чудово, дійсно чудово! До чого тобі образования? До чого Белї образования? Чи я образований? — — Але я угорський шляхтич. Все пусте! Вічно сидівши над книжкою хоба захорієш. Угорський шляхтич у своїй державі, се мов би цісар, мов би Бог! А шляхтич в Угорщині, се одиноке, що варте пошани.

Я но ш. O, mon chégi — Угорщина — Угорщина! Париж а Угорщина!

Гу нь о р. Стидай ся, Янош.

Янош. „Жан“, коли можу просити; твій гайдук зове ся Янош.
Тут дома прошу мене кликати „Жан“.

Гуньор (з погордою). Ти кокотню фризований! Вітцівське добро прогайнував ти в Парижі, а тепер вернувши банкротом гордуєш угорською землею, що тобі дала все! Угорщина, се небо, Угорщина, се жите, Угорщина, се блаженство! Але ти дурний бик!

Ільона. Вуйку, але в Парижі тепер свобода! Там люд власною силою здобув собі людські права...! Свого короля прогнали!

Гуньор. Ну, от тобі й на!

Священик (входить з рабським усміхом на устах. Він поводиться в каштелю, як пес привичний до ударів, але все таки з певною мужеською гордістю, яка відай, по його думці, належить ся його станови. Він кланяє ся привітно при вході на всі сторони). Добрий вечер паньству — я знов тут!

Янош (недбало). Bon soir!

Ільона. Добрий вечер, чесний отче!

Гуньор. Попуньо? В сам час приходите!

Священик (змшаний і стрівожений здвигає бровами горі).
О, ласкавий пане, може вам не догодив в чім?

Гуньор. Слухайте, поце! Коли ви лучше не втовчете в глупі черепи хлопські про всемогучість дідича, то вас викину звідси, аби я так жив!

Священик. Дуже-б мені прикро було, коли-б я...

Гуньор. ...зістав викинений! Тото вірю! Бо так добре жерти, як у мене, не дістанете ніде. Але за те і від вас жадаю! Ви і вчитель маєте заєдно толкувати прощаві, що ми шляхтичі Богом установлені над людом, котрий нам у всім має повиноватись. На те вас і наставлено, священиків і вчителів. (до Ільони) А ти — геть з тими книжками! (одну шмарить гнівно об землю). Свобода! Париж! Революция! То найновіші новиноньки! (Янош сьміє ся). А ти хто такий, що сьмієш сьміяти ся, коли я говорю?

Янош? Хто я? (удаючи дитинячий голос). „Jean, qui rit!“

Гуньор. Ти осел! (Янош сьміє ся ще дужше).

Ільона (піднесла тим часом кинену книжку, обтріпала її коронковою хустиною і поклала з пошаною на давне місце).
Токвілева „Демократія“, моя біблія!

Гу нь о р. Так, піднімай книжку, обтріпуй її старанно! Прокляті книжки! Тут читайте! (вказує на портрети предків). То книжки, в котрих маєте читати що дини, ти і Беля! Двайцять девять предків аж до Арпада. Ті не морочили собі голов книжками. Але кривою шаблюкою той предок одному Туркови відтяв праву руку. Рука Турка була вже відрубана від кадовба. а ще замахнулась на Мадяра, заки впала долів. Такий то був Турок.

І ль о на. Ах, вуйку, щось такого предсі я ніколи не всію зробити.

Гу нь о р. Так, але коли-б вони читали книжки, то-б не завоювали Угорщини.

І ль о на (загляючи, мов би говорила до слабого). Ну, та Угорщину всеж таки ми завойовали. любий вучку!

Гу нь о р. Ти її завоювала! Ти завоювала! Ти жабо! Кого ти завоювала, можу догадати ся. І то ще найрозумнійше, що ти-б могла зробити. (Цигане на подвір'ю грають легковзвучну угорську любовну пісню. Гу нь о р часинку слухає з ознаками вподобаня). Но, а отсе там у вас у Парижі краще? Що? (Іде до вікна; саме починають Цигане грати пристраснійше, а Гу нь о р супроводжає музику ритмічними рухами рук і всього тіла). Чу, гев-гев! Ти з твоїм басом, не реви так, ти горівкохлисте, ти сухорлявий шубравче! — — Йошка, де у тебе нині чуте? Що ти за прімаш — Йошка! А! тепер ліпше! Йошка, зроби милость, вали в карк тоту товсту свиню при цимбалі — череваню ти нужденний, не витріщай так балухів, а ліпше рухай палочками — а ні то таки сам війду до тебе — — чу, гев-гев!... Звільна — звільна. Але мої любі, то мусите знов грати поволи. Дурню — поволи — полегки — зовсім полегки. Так, тепер добре — так! — яй! як хороше! (він близить ся знов до столика з картами).

Сь в я щ е н и к (ошкіряючись бере карти в руки). Може ласкавий пан зволять дальше грати?

Гу нь о р. Можемо...! Звідки ви обоє взяли тоту жадобу до науки? Від мене предсі ні!

Сь в я щ е н и к. Нові часи, ласкавий пане, нові часи!

Гу нь о р (бере до рук дневник, що лежить біля нього). Так, та що-ж вийде з тої новітні? Ага, тепер пригадую собі. Оттут читав я, що виходить із того. Тут, тут прописано. В нижній

Угорщині хлоп навчив ся читати. І до чого вперве поквапив ся? Ото допустив ся фальшівництва! Се здобутки нового часу. (*Зриває ся нагло, звонить в роздразненю. потому знов хапає за карти*).

Йончі (*гайдук входить; з переду і з тилу в него герб його пана. Всі гайдуки носять барви панства яко відзнаку*).

Гуньор. Йончі! Вчителєви сільському сей час влупити дваїцять пять! (*роздає карти. Йончі відходять*).

Ільона. Але вуйку, за що?

Янош. Le roi s'amuse — —

Гуньор (*ударяючи о дневник*). Коли-б хлоп драбуга не вивчив ся був писати, був би не допустив ся фальшівництва. А хто винен, що навчив ся письма? Вчителі!

Гейжа (*десятилітній хлопець, жвавий, сильний і ємкий впадає наскоком вививаючи блискучою шаблею*). Тату, любий тату! фехтувати!

Гуньор. А, то ти батярику?

Гейжа. Ти мені прирік, любий тату, що будемо нині вечером фехтувати!

Гуньор. Так, але уперед мусиш здати передо мною лекцію, ти вертипороху! Щоб я дізнав ся, чи не забуваєш того, чого я тебе навчив!

Гейжа (*морщить чоло а лівую рукою підбочившись піднімає до гори праву, в котрій держить шаблю*).

Гуньор (*зводить погляд з карт на нього*). Дуже добре!

Гейжа. Маю тепер говорити?

Гуньор. Кажі!

Гейжа (*в тій самій позиції тупаючи правою ногою*). Я шляхтич угорський! (*Знову притупуючи*). Мені ніхто не має до розказу, ні Бог, ні цісар! (*Зупиняє ся в тій поставі доти, доки Гуньор говорить*).

Гуньор. Слушно! — Ти будеш справдішній угорський шляхтич, такий, як має бути!

Ільона (*сумно*). То все, що він знає крім отченашу.

Гуньор. Сій Жан! то раз була заданка! — Ату ас!

Гейжа. Але тепер, любий тату, фехтувати! Незабаром сідаємо до столу.

Гуньор. Не дає спокою! Задавайте, попе!

Гейжа (*вручає йому другу шаблю*).

Г у н ь о р. Но, тепер покажи, що вмієш!

Г ей ж а (*виконує кілька сильних, зручних ударів*).

Г у н ь о р. Браво — се добре. Натирай.

Г ей ж а (*котрого удари Гуньор усі відбиває*). Любий тату! удари задавати вже вмію, тепер навчи мене відбиванки.

Г у н ь о р. То зовсім ненотрібне, ти маєш лише валити. Нехай ворог відбиває ся.

Б л я з е л ь (*конюх, входить*). Великоможний пане, мені здає ся, хлопця знов краде в саді великоможного пана.

Г у н ь о р. Так? Бери рушницю і застріли першого ліпшого, кого попадеш. Але швидко! (*Блязель відходить*). На того Блязля можу ще найбільше покладати.

Й о н ч і (*в дверех указує ся з газетою в руці*). Великоможний пане, пошта прийшла.

Г у н ь о р. Що нового прислано?

Й о н ч і. Лише „Vereinigte Pest-Ofener Zeitung“ (*кладає газету біля Яноша і Гуньора на столі*).

Я н о ш (*швидко хапає газету*). Цікавий я, як бють ся Поляки.

Г у н ь о р (*до Йончі, що забирає ся йти*). Йончі, чи малі щенята заніс ти до села?

Й о н ч і (*заклопотаний*). Заніс, великоможний пане! (*відходить*).

Г у н ь о р. Попе, що мені здохла англійська сука... досада мені така... Тото звіря для мене значило більше ніж чоловік... На всю Угорщину я був перший шляхтич, що посідав правдиву англійську хортицю. Пятьсот золотих дав я за тоту преміовану суку і... звіря тото мене лучше розуміло, як власні діти. Так, попе, так! Але коли мені Бог зволить прожити в здоровлю, я засную товариство для хову англійських хортів в Угорщині. Побачите! Угорський шляхтич не лінуєсь в ділі для вітчизни!

І л ь о н а. Вуечку — а твої бідні хлопці голодують!...

Г у н ь о р. Ті плодять ся самі.

Я н о ш. Любчики! Поляки одержали побіду! (*з одушевленєм*) Поляки побідили! Vive la Pologne!

Г у н ь о р (*врадуваний*). К чорту, де? Читай! най усі чують!

С ь в я щ е н и к (*впадає*). Бог справедливий!

І л ь о н а (*заглядаючи до газети*). Де то прописано, Янош? Де? справді? — ах!

Янош (*читає голосно, перелітаючи стрічки*). В лісі Ваверській і коло Ігань побідили. Москалів побито, розпорошено, страшно поражене... льви варненські, вайлучше військо царя, покидали оружя, здирали вірли з своїх чаків, щоби спасти ся утечею, або піддавали ся.

Гуньор. Вина! Най живе свобідна Польща! Наші польські брати най живуть! Так як суклятська Австрія нам Уграм видерла свободу, так тепер Росія хоче пі'ярмити Польщу. Конєць московській тиранії! Видите, вони не ждуть Мегерніха! Самі собою рядять! Лицарські Поляки най живуть! Многая літа! Многая літа!

Сьвященик і Янош (*припивають*).

Янош (*з окликом*) Vive la Pologne!

Гуньор. Які там дальші новини?

Янош (*читає*). Про нову хоробу пишуть! Морбус, заволочений Москалями з Азії — лютує що раз гірше в Польщі! — Господи! Наш комітат Земплинський з міністеріяльного за-поряду з Відня буде замкнений полком Фрідріха Вільгельма —

Гуньор. Що — — Чому?

Ільона. Наш комітат?

Гуньор. Замкнений?

Янош. Так! — (*читаючи дальше*) а кордон потягнуть, щоби вбезпечити карантану від —

Гуньор. Від?

Сьвященик. Ну, від чого?

Ільона. Читай же, дядьку!

Янош (*ноблід*). Від помору! — (*Читає дальше*). Морбус, у люду прозваний „чорною панєю“, в Земплинській комітаті коло Чертїжного, переступив угорську землю! — Солярі заволокли слабість до нас із Галичини... (*відкладає газету на бік*). Що-ж ви на те?

Ільона. Морбус в нашій комітаті! Чи на те Беля — ? Страх подумати!

Гуньор. Що тут за страх! Най собі тягнуть кордон! Нам тим не журити ся!

Янош. Нам тим не журити ся? Морбус показав ся три милі відси!

Гуньор. Гаветярська писанина! Все брехні! Чого не бачу, чого не можу діткнути ся, тому не вірю! Чорна пані нехай собі приходить! Хоть трохи буде відміна в нашій гористій пустині! Тут коло мого стола най собі сітає, коли їй любо! Я не боюсь ніякої чорної пані, ані білої. Мене не хапали дрижаки навіть перед моєю власною панею!

Йончі (з полумисками на таці). Подано вечерю.

Янош. A table — à table.

Священик. Раз слово до ладу.

Гуньор. А то гарно! Хто замовив собі полумисок гуляшу?

Ілона. Жан!

Гуньор. Що? Ти? Таж ти ненавидиш усе угорське!

Янош. Ах, гуляш їм лише, щоби живо піддержувати в собі тугу за Парижем.

Йончі (оповіщує). Великоможний пане, вчитель дякує покійно за одержану кару і просить унижено спитати великоможного пана, за що дістав двайцять п'ять палиць?

Гуньор. За що?

Йончі. Ая, школярі питають його про се.

Гуньор. За що? Се скажу йому при найблизших двайцять п'ятьох!

Йончі. Слухаю! Молодий пан і благородний пан доктор звольте уже йти.

Ілона. Предсеї наконець!

Беля (входить, Др. Менцель за ним. Беля дістінгований молодий шляхтич літ з 27; горде, відважне лице, огнисті очи. Однакж в цілім його поведженю сильно визначаєть щось наївне, майже дитиняче).

Гуньор. А, ти філянтроне! Мабуть колись і ти протратиш свої добра на дарунки хлопам! Зробиш відай так, як той божевільний граф Сеченій, що викинув шістьдесять тисяч золотих на заснованє академії!

Беля (блідий, роздразнений, силкує ся сказати щось).

Гуньор. Що вам такого стало ся? Ви оба мов воскові фігури.

Беля. Що стало ся? Що стало ся, любий отче!

Менцель. Спокійно! Спокійно!

Беля. Любий отче, мусимо поговорити з тобою і то зараз. Прошу тебе, ходім до твого покою!

Гуньор. Чуєш! Одно тобі скажу — а з того зараз буде два — тепер мені не роби галасу! На все те буде час аж по їді.

Видиш, у мене тепер важнійша справа.

Беля. Ні, отче, мусимо зараз говорити з тобою... Я... ти... мусиш почути страшливу річ!...

Ільона. Беля, що такого?

Янош. Але-ж любий кузене, Бога ради...

Гуньор. Нехай там і архангели деруться перед моїми дверми, а при вечері я не дам собі перешкаджати.

Беля (*хоче нагло зірвати ся*).

Менцель (*до Белі*). Вгамуйтеся, а то зіпсуєте все! Великоможний пане, знаєте — я двацять три літ лікарем... і... великоможний пане... мої побоюваня... годі вже затаювати довше! Ся страшенна „чорна пані“ появилася уже в селі Сокуті, пів милі звідси. Великоможний пане, мусимо тепер поперед усього зробити щось для ваших хлопів, бо вони наслідком своїх занеділих організмів, через злі санітарні обставини в селі безпосередно в великій небезпеці, а посередно і ми через них... ось і все, що ми мали сказати вам...

Янош (*жахнувшись*). Морбус в сусіднім селі!

Ільона. Беля — ! Боже — !

Гуньор (*грізно*). Сідати! (*всі чудують ся*). Хлопи най собі там роблять, що хочуть; тут у каштелю ніхто не сьміє мішати порядку! Розумієте? Сідати їсти!

Беля. Тату! Так, тату — чи я тебе добре? — — Тепер, коли чуєш, що смерть загощує до твого седа!... Так, любий тату, сотні твоїх підданих пропадутъ нехибно, коли ти... так, Бога ради, чи ти не знаєш сего?

Гуньор. Нехай сотні пропадають, ще лишить ся їх доволі.

Беля. Таточку!!

Ільона. Ні, ні, ні! Вуєчку — у тебе не таке жорстоке серце — се не може бути — —

Др. Менцель (*старає ся рухами втихомирити його*).

Беля (*на силу стараючись задержати спокій*). Любий таточку — (*тяжко дихаючи*). Тут іде о жите людей вручених тобі Богом! Іде о жите людей, за котрих ти одвічатимеш перед Ним колись!

Гуньор. За мої діла я не довжен одвічати ні перед ким!

Беля. Говоріть ви, доктор! говоріть! Мені дальше годі!

Др. Менцель (*також уже в роздразненю*). Великоможний пане, я також не люблю ваших хлопів. Я труджусь між ними двадцять і три літ, а все таки я для них чужинець, „пан“, бо мешкаю в каштелю. Але задля нас самих треба подбати про охоронні способи, тоту prophylaxis, яку прописав хвальний Комітат для охорони хлопів. Мусимо...

Гуньор (*реве*). Комітат шле те, що йому діктують у Відни. Австрійські лайдаки хочуть, щоби ми їм тут спинили заразу, щоб їм там у Відни спокійно проживати. Отже на збитки не хочу! (*гордо*). Я належу до опозиції. Впрочім чув я, що морбус упрятує лише скиртавілих і звиділих! Добре так! Червиві нехай пропадають! Баста!

Др. Менцель. Великоможний пане — я двацять і три літ — — але — — (*уриває*). Вже мені нічого більше казати. Та я остерігав великоможного пана! (*опускає салю*).

Беля (*в розпуці, глибоко дишучи потирає нервово чоло*).

Гуньор (*кричить за доктором*). Ідїть к чорту! — — Чого хочете від мене?! Бог насилає чорну паню, а я маю спасати хлопів від смерти? Чи маю з Богом бороти ся?

Священик (*боязливо, заглаюючи*). Зовсім слушно, великоможний пане! Я лише б замітив, що — —

Гуньор. Геть, безличнику! І ти важиш ся сперечати зо мною?

Священик (*поступаючи в зад*). Я лишень всего найлучшого бажав для великоможного пана —

Гуньор. Анї слова! І вон! Знаю вашу добрість!

Священик (*уже при дверех*). Великоможний пане — я...

Гуньор (*реве*). Вон! (*Священик відходить*).

Янош. O mon dieu, o mon dieu, que faire!? Коби то я був лишив ся в Парижи!

Гуньор і Беля (*стоять против себе. Тихо мов перед бурею*).

Беля (*з силуваним спокоем*). Отож так тату! Ти покидаєш тепер твоїх підданих. Полишаєш їх без опіки, без помочи! тепер?! В час найстрашнійшої небезпеки! Ти! що живеш потом з їх чола! ти, що у всїм твоїм житю не зробив для них нічого, хиба що (*кидає ті слова прямо йому в лице*) лупив їх во шкіри!

Гуньор. Я — ? що...?

Беля. Ти, що для власної користи ціле своє жите запрягав сей бідний народ у ярмо панщини, силував до праці, а за те мо-

рив їх голодом і бив і нівечив гірш послідної твоєї худоби!
А тепер їх...? Ах, Боже — — !

Гуньор. Ти...! Не будь ти моїм сином, я-б тебе сей час велїв арештувати за головну зраду. Так говориш, мов би ти не вродив ся в шляхотськїм ложи! Чи в твоїх жилах нема й каплї шляхотської крови? Тьфу! Чи хочеш твій шляхотський герб помазати барвами брудної повії, що зове ся „ласка люду“? Я не знаю ніякого люду! На панщинї маю діло в бидлом! „люду“ не знаю!

Беля. Наші хлопи то-ж люде, що мусять добути ся до сьвітла, до свободи. І добудуть ся!

Гуньор. Мій син! Моє дитя! Революціонїст? Як то може бути в моїм домі? То не моє вихованє! Янош! се в него по матері! Його мати мала за м'яке серце. За багато чутя родить революціонїстів! Тьфу, Беля, тобі хилити голову, коли можеш бути паном! Для мене прóщава се муравище, котре можу затоптати ногою.

Беля. Середньовічна дич!

Гуньор. Апостол!

Беля. Ні! Але я прийшов з Парижа! А коли ти тут так дальше житимеш, тату, то вір, що прийде також і для нас тут днина, коли той люд доведений до розпуки серед своєї духової тьми вірве кайдани, щоб порохувати ся з нами! Остерігаю тебе, тату! Ти в кождім поодинокїм хлопї голодом і неволею задавив і усмертив усяке почутє окремости, личности! Твій хлоп ходить по сьвітї мов звїрюка з душею без виразу! Але кожда маса, любий тату, живе своїм житєм. Независимо від поодинокого! Гляди, щоби смертний грїх, котрого ти допустив ся, те систематичне оглуплюванє люду, страшно колись не пімстило ся.

Гуньор. Ти необачний юнаку, чи не розумїєш ти того, що без него годї обійтись? Глупота люду, се-ж наш найлучший капїтал. Ми-ж потребуємо дешевих робучих рук, бо ми рїльники. Часи стають що раз гірші. Небавом трохи чи не самї ми терпїтимем голод. Люд вожре нас. — От що! А хлопські голови мусять остати дурними, коли хочемо, щоб їх руки працювали дешево. Хлопи не повинні знати, що дїє ся в сьвітї. Як-жеж инакше в моїй околицї маю означити цїни збіжа? Дурним — дурним — дурним мусять бути люд, инакше жа-

ден дітич не проживе на сьвіті. Глупота люду, се найсиль-
вйша підвалина нашої угорської держави!

Беля (з *обуренєм*). Азятські відносини!

Гуньор. Та тобі того не поняти. У тебе в жилах кров твоєї
сентиментальної матери. Се також була така баламутна го-
лова, як ти!

Беля. Тату. прошу Тебе —

Гуньор (*говорючи все дальше*). Тричи на тиждень давала на по-
двірю в каштелю хлопським дітям їсти і не могла налюбувати
ся, як плямкали голодні хлопські роти. А тебе напоїла хри-
стіянством — аж поти — тому ти став тепер слугою хло-
пів. Тьфу!

Беля (*зворушений про себе*). Мамочко!

Янош (*поговоривши з гайдуком Йончі*). Бога ради, лишіть уже
раз ті громогласні бесіди. Страшлива пошесть наближаєсь,
а ви....

Гуньор. Мене не чіпить ся хлопська хвороба... я угорський
шляхтич!

Беля. Які в тебе думки, таточку! Саме тепер бігла штафета до
Уйгелі, щоб оповістити Комітат, що перед годиною вмер на
морбус пан Ревіцкий із Мірника...

Гуньор (*напудженний*). То байка! Пан Ревіцкий із Мірника?
То не можливе! То мій найліпший друг! Йончі, ти говорив
з штафетою?

Йончі. Так, великоможний пане.

Гуньор. Ревіцкий помер? Вчора були ми разом на польованю.
То неможливе.

Янош. О топ діец, не казав я, смерть усім нам зазирає в очи.

Гуньор. Ревіцкий! Але він певно не помер на морбус! Морбус
лишень у вашій уяві. То хлопська хвороба, кажу вам! Ре-
вицкий! А до чорта! Я вам щось скажу. Я сам, розумієть
ся, анї пальцем не кивну для тої брудної хлопні. Але, коли
ви всі того бажаєте так дуже, то я від біди тобі, Белью, дам
тепер волю: роби в моім імени все, що вважаєш відповідним
в тім разі, хотяй оте хлопське гаде не заслугує того. —
Страшно, так нагло вмерти! То предсі страшно! — І уділяю
тобі дозволу тому, щоб ти сам основно вилічив ся з твоєї
маячні для хлопів. Пізнай хлопа таким, який він єсть, а не
лише з книжок. А чуєте, жаден з вас нехай не йде на по-

хорони! Я не бою ся. Але таки могла-б та хвороба бути заразливою.

Беля (*вдячний, урадуваний*). О мій таточку!

Гуньор. Но-но! — Але остерігаю тебе — не надто панькай ся з хлопями. Наш хлоп не звик до того, щоб з ним поводитись мов з паном! Як правда те, що отсю аттилю носив іще твій дід, так правда й се, що хлопів треба держати остро, під канчуком. Дипльом шляхотський для них мов сияне сьвятого. Як нараз подобрієш з ними, набирають сьмілости, а наколи мої хлопип раз наберуть сьмілости, то нехай нас усіх Бог боронить! Ревницький — Ревницький — Ну, — та погодить, до нас сюди не загостять чорна пані. Тут я її викурю! Де-ж моя люлька? (*відходить до побічного покою*).

Беля. Ільоно!

Ільона. Бельо!

Беля. О мій Боже... (*прохожує там і назад сияючи радістю*).

Я — я можу їх спасти, можу спасти жите людей!

Ільона. А видиш, Бельо, його серце лучше, ніж його слова. — А хоть иноді видаєть ся жорстоким — га, таточко старовицький чоловік. Треба бути з ним терпеливим!

Беля. Се правда. Але тепер у селі все мусить іти не так... не так! Я вже списав собі всі запоряди, яких ужити хочу для добра хлопів. Я принесу їм сьвітло, день, сонце!

Гуньор (*вертає з запаленою люлькою на довгій кубуці і димить дуже сильно*). Жди до повні, то можеш їм іще дати й повний місяць, ти маячнику! (*димить дуже сильно*). А тепер нехай приходить чорна відьма! (*пихкає*). Нераз я отак викурював мою небіжку стару — земля їй пером! Димом із моєї люльки закурю вам на смерть і три чорні пані! фук! фук! (*усміхає ся. Завіса спадає*).

ДРУГА ВІДСЛОНА.

Хизка рихтаря Василя. Низькі двері ведуть через високий поріг до кімнати; погане, затхле, парне повітре вдаряє прихожого, мухи вкривають бруднобілі стіни так, що місяцями аж чорніють; усюди бруд і задуха. Стеля так низька, що на пів піднятою рукою можна доторкнути ся сволюка. Велика піч займає третю часть усеї хати. Перед огнищем дрова і ріще. Перед печею, мов гріб, зїває мала ямина на »груді« (бараболі). — Два ліжка, на тонких ногах, широкі,

майже квадратні, із грубо тесаного дерева пожовклого від старости. На ліжках трохи соломи, тамже лежать горшки і стара одежа. Перед ліжками лада (скриня), також з груботесаного дерева, розколена, від старости потемніла, окована вузкими залізними, поржавілими штабами, з замком. Напротив печі розколений, хиткий, жовтавобурий стіл. На всіх деревляних спрятках видно, що дерева уживано дуже ошадно. Граблі з грубими зубцями, піп, коса, сокира, деревляні вили, нічвоваті опалки до печеня хліба лежать докола, менші і більші деревляні ложки. По стінах висить глиняна посуда, також велике решето до пересіваня збіжжя і поменше сито на муку. Сверли, молоток, гвозді і кліщі позасувані між стелею і грядями. Біле і лахи звисають із гряд. Брудна губа (кожух) лежить на печі. В великій печі горить огонь, на полінах покладений глиняний горнець. Із стелі звисає понад ліжко коліска зладжена з лахів, її гойдають при помочи заузленого пояса. В колісці лежить кількотижнева дитина, страшно утраплена мухами. На стінах розвішені святі образи з руськими написами, в чорних, брунатних, також червоних рамах простої роботи. Дальше тарілки украшені в цвѣті руським способом. Старе начине здатоване. Кілька повняків (збанків). Два маленькі віконця, глибоко осаджені, до засуваня. Кусник збитого вічка (пшби) заступлений дощичкою. Докола печі і вкруг кімнати брудно брунатні, вузкі ослони. Гряди стелі прикурені димом, брунатні. На гвозді понад ліжком висить на шнурочку вінчик видутих яєць. Дві лучниці устромлені на скісь у стелю. Діє ся вечером того самого дня, пів години пізнійше по тім, що було в каптелю.

Василь рихтар, мужчина в середнім віці, лежить на постелі на швидко зладженій. Під ним трохи сіна, соломи і старі лахи.

Стефан його старий отець, високе гарне чоло, взад зачесане волосє, добрі, чесні сині очі з поглядом смирним та проте мужеським. Лагідна, несмілка усьмішка на його устах.

Павля, Василева дівчина, дванадцятилітна і Адам, грабар, стоять при ложу хорого. Василь неспокійно кидає ся на ліжку і голосно стогне.

Марця (*красива, розкішна жінка, славянський тип, з енерґічним кроєм уст, але з великими, наївними, майже дитинячими синіми очима. В її голосі і цїлій істоті є щось таке, що прямо говорить до серця. Похиляєсь над Василем*).
Василю, мужу мій! О Боже! — О, не вмирай нам!... а то що станєсь зо мною і з дітьми, коли нас лишиш — !?

Стефан. Василю! — сиу мій! — чи спиш? чуєш! (*ворукає його трохи*). Як тобі?... га!?... Ото робота! чи все ще так нече?

Василь. О!... ах...!

Марця. Що з ним зробити? Батечки, така страшна хвороба — віхто й не бачив такого. Геть! Павля! іди! Іди до коліски, повідганяй мухи від дитини, іди, моя любочко... (*усуває на бік Павлю, щоби лучше зайняти ся Василем*).}

Стефан (*шепче молитву хрестячись*).

Василь. Води! води! палить мене!

Микула (*входить з люлькою в роті. Сильний хлоп з простим, глуповатим виразом лиця, дуже низким чолом, гладко причесаним чорним волосем з розділом по середині*). Дай Боже добрий вечір (*курить*).

Адам (*малий, рухливий чоловічок, безвусий і беззубий. Чоло і лисина лучать ся разом, малі живкі очи, ніс подовгастий, дрібку почервонілий. Выглядає як і иньші нездорово, занідоіло, але в його поведеню пробиває ся охота показати себе чимсь лучшим і мудрійшим від иньших*). Дай вам Боже добрий вечір, дядку!

Стефан (*витає входячих киваючи головою*).

Марця (*дає Василю пити*).

Микула. Га — а як?

Стефан. Ах, не добре з ним.

Юрко (*входить. Страшно блідий і худий, лице аж зеленаво-жовте. Запали, почервонілі очи. Вид угловатий, запалий, безвусий. Коліна на ходу подають ся наперед, голова понурена. Війшов при останніх словах, наближає ся поволи до Василя*). Га! дядку! Щож він бідолаха, як? А, бачу вже! Кров скипіла. Треба спротивити!

Стефан. Все був такий як бурак червоний, а тепер...! Ай, ай, ай, що то за хорість? Ніхто ще не бачив такого!

Адам. Цитьте! Треба якось радити. Треба якусь полекшу дати. Треба йому смерть ізняти з серця. Смерть треба йому зняти з серця. Будьте тихо, я —

Всі. Що хочеш робити?

Адам. Тихо!! — — — (*похиляє ся над Василюм*). Василю, Василю — братчику — чи чуєш? Тобі вмерти, Василю — вже тобі нема виходу. Може ти чим согрішив против Бога небесного, братчику, або яко рихтар може вкривдив кого. Вже ти сповідав ся перед превелебним паном, але ще сповідж і перед нами, Василю. Бог милостивий, коли хто покає ся. Лекше потім буде тобі вмерти! Висповідай ся, братчику!

Всі (*приклякають*).

Василь (*піднімає ся*). Не знаю про жаден більший гріх — хиба — раз убив я kota. Більше не тямлю (*опадає назад*).

Адам. Но — Василю — (*приклякає також*) так прости нас Христа ради, коли ми чим тебе коли обидили. А там моли за нас Бога небесного.

Василь (*піднявшись до половини*). Прощаю вас один раз — прощаю вас другий раз — і прощаю вас третій раз (*упадає обезсилений*). Прощайте й ви мене.

Всі (*повстають і хрестять ся*).

Марця (*плаче тихо*). Може би ще доктор поміг. Я би післала по доктора.

Адам (*відвертаючись, нерадо*). Щоб його тобі усмертив? Старого Митра вже виправив. До чого тобі доктор, коли я тутка? Так чи ні?

Юрко. Такий доктор, то дійсний мучитель. Прийде, всадить тобі в горло ложку і потому гайда собі.

Микула. Так, а все зворушить, занепокоїть недужого, все в хижи через него шкереберть піде. Дає ліки! А лік ще гірше недуги. Що таке гірке, то предсі не може бути добре чоловікови.

Марця. Киває рукою! Чого хочеш, Василю? Чого? — На — на землю? — Де апа? — ах, ах... бажить, щоб його покласти на землю — на тото місце, де вмер його апа (отець)!

Стефан і Адам (*беруть Василя з постелі і несуть перед ослін коло печи, де його кладуть на землю вперед підстеливши трохи соломи*).

Адам (*до Марці*). Так і годить ся. На землі чоловік умирає лекше, ніж на соломі.

Марця (*плаче*). Василю, мужу мій, лишаєш нас сиротами!? (*Василь піднімаєть ся троха*).

Адам. Здаєть ся, щось ще хоче повісти. Слухайте! (*Всі слухають уважно*).

Василь. Не — плаче — дбайте — про бідні, малі — діти.

Марця. А-як! (*хлипає*). А я таки пішлю по доктора. А хоть би нам і послідне взяв. Іди, Павльо — біжи — до каштелю, моя дитино, швидко — там благородний пан доктор. Проси дверника, скажи йому, що апа — швидко — швидко — (*Павля йде*).

Юрко (*спокійно*). Чи вже помер?

Микула (*грубо*). Ні, ще не вмер! (*курить*).

Марця. Василю...!

Василь. Сусе Христе — спаси мене — ах — ах — *(кричить)*
га! *(вмирає)*.

Адам *(з видом знавця)*. Тепер, бачу, вже вмер.

Микула *(виймає люльку з рота, з таким же видом)*. Так, тепер помер!

Всі *(похиляють ся над Василем)*.

Марця. Що? — Боже -- ? апо — ! Василю! *(скрикує в розпуці)*.

Стефан *(хрестить ся і тихо плаче)*.

Адам *(відступає крок назад та хрестить ся)*. Бідний побратиме!

Марця. Пресвята Маріє! — вмер! — Василь! Господи небесний! Мій добрий Василь! Ах— ах— ах— любий Божечку, любий Божечку! *(вибігає вон з криком)*. Мій добрий муж помер! — — — *(чути її плач на дворі)* Василь помер — помер! —

Юрко. А що, я не кавав? Таки післала по доктора!

Марця *(вбігає знов до хижі заломуючи руки і заводячи)*. Василь помер — помер — !

Марця *(взявши малу Ганцю на руки іде до помершого)*. Ах моя дитино, тепер ми самі! По всьому. Тепер ми самі. Любий апа померли. Що-ж з нами стане ся, всемогучий Боже! *(На вулиці чути голоси що раз частійше)*.

Хлопи *(з надвору)*. Василь помер. -- Рихтар помер. *(Декотрі хлопцї і жонки входять до хижі, запиняючись, торжественно. Всі хрестять ся. Хлопцї знимають капелюхи. Кождий з осібна йде одвідати помершого)*.

Один хлоп *(похиляючись над Василем)*. Так, він помер.

Марця. Сусе Христе! — о пречиста Діво, о пречиста Діво! Боже, Боже!

Федір *(молодик, цікавий)*. Коли помер Василь, куме?

Стефан *(коротко)*. Саме тепер.

Федір *(цікаво)*. Легку мав смерть, Стефане?

Стефан *(сумно)*. Тяжку, претяжку.

Отець Микули *(старець на кулі, заживає табаку)*. Хто жив по Божому, той і буде в Бога. За життя належимо до Господа Бога, а коли помремо, ідемо до Бога. Тому за життя і по смерті ми все Божі. *(чихає)* А-пчих! Господи Боже спаси люди твої!

Хлопи (*тим часом випростовують Василя, простягаючи його руки по обох боках, разом із Адамом. Адам бере білий ручник і підв'язує йому бороду*).

Юрко (*несміло*). Не плач, Марцю! Бог тобі pomoже і твоїм дітям (*іде до інших*). Добрий був Василь. Все мені підкував коня задар. Тепер уже ніхто мені не підкує коня задар. Бідний Василь! (*сїдає*).

Федор. Так визирає як би його лише боліли зуби.

Марця. Чи хто пішов казати, щоби дзвонили?

Адам. Я сам піду дзвонити по моїм побратимі (*відходить*).

Юрко (*також відходить за ним*).

Марця. Мій Боже, де мені дістати дощок на домовину? Ах — Василю — Василю — — —

Микула (*до інших*). Та чи буде палінка?

Стефан (*запалює другу, образками укрaшену трираменну свічку в головах помершого. На Василевій груді лежить плоский, поєдинчий, досить великий деревляний хрест, коло котрого обвито вінець з листя. Трупа накрита двома малими білими хустинками*).

Марця (*до Стефана, трівожно*). Апо, що будемо робити? — треба-ж їм поставити палінки на посиджінє — — мій Боже — — вони-ж і ждуть на то. Треба-б попросити Жида.

Стефан. Та ми не маємо вже нічого, щоби мож продати Жидови, моя дитино. І так ми винні йому — не дасть на борг!

Марця. О який сором, який сором!

Стефан (*звертає ся до хлопів*). Я — я би вас просив — одного — коли-б ви — може — хто мені — і якби-сте могли позичити дещо — на квартиру палінки до посиджіня — — —

Всі (*мовчать*).

Стефан. Ти — ? Ніколи в житю не просив я — але — — — до другого) тебе прошу — в тебе ще є коза — — (*хлоп, до котрого говорить, заклопотаний здвигає раменами*). Простіть — — я знаю — — вже — ніт — ніт —

Микула. Що ми тут остаємо, ходіть, тут не можуть заплатити палінки (*кілька хлопів розходиться*).

Марця. Коли-б хоть була не продала курки!

Стефан. О любі людкове, молю вас Христом, не робіть нам тої ганьби, не йдіть з посиджіня —

Хлопи (сїдають. Деякі, між ними *Микула*, кажуть) Ну, та ми останемо!

Марця (молчись наївно, горячо). Кварту палінки, пресьвятая Богородице, кварту палінки подай нам, щоби ми могли чесно похоронити Василя.

Стефан (лагідно, але таки строго). Не моли о то Марцьо. Що нам помер, то найбільше лихо.

Мойше (корчмар, входить і зупиняє ся хвилю в дверех, потім іде до помершого і стискає руку Стефанови. Одітий в чорний, довгий кафтан, підперезаний замість пояса шнуром на палець грубим; з переду однакож кафтан отвертий до половини так, що видно дальше корчмареве убрание: темні штани-поколїнницї, довгі білі панчохи і чорні безгарні патинки. Під камізолею має коротке „талес“ (платину чорно і біло пасемисту), що визирає на груди*), далі у камізолї звисають білі шnurки „ціцес“). Бог дав, Бог взяв.

Стефан. Ах Мойше, і ти вже знаєш?

Мойше. Корчмар та би не знав? Чи хто уродить ся, чи хто вмре — все поперед приходять до мене.

Стефан (зворушений). Саме всі гадали, що можемо ще купити палінки (хвилева мовчанка).

Мойше. Скільки йому було літ?

Стефан. Так десь до сорок років.

Мойше (глядячи на помершого). Перед часом помер. Міг би ще був прожити яких трийцять — сорок літ.

Стефан. Боже—Боже!

Мойше! Ба! Коли Бог чоловіка до себе кличе — все дарма!

Марця. Ах коби нам був остав при житю, пресьвятая Богородице!

Мойше. Смерть, моя люба Марцьо, не дає з собою говорити. Ну не плач, моя дитино (*Марця плаче*). Як будеш потребувати ради, Марцьо, прийди до мене, я тобі все пораджу. Такий старий, як я, має досвід — (перегодом — до Стефана). Але любий Стефанко, ти знаєш предсі, що мені Василь ще остав довжен сімнайцять крейцарів?

Стефан. Так, Мойше, се знаю...

*) Тут пан. автор троха похибив. »Талес«, се плахта, яку Жиди підчас молитви надївають на себе, але не носять її під камізолею. *Ред.*

Мойше. Ну, то добре. Ну — а — я вам — то я тобі приніс, моя дитино, Марцьо, трохи палінки приніс я тобі — для тих лапсердаків тут — і дрібочку хліба...

Марця. Палінки! — — хліба?! — — Бог всемогучий най тобі дасть здоровля! — — (*схоплює ся і все кладе на столі*). Нате, нате палінки і хліба! — Нехай тебе Бог нагородить, Мойше! То був мій найбільший старунок*). Я вже була ганьбила ся. А так ти зняв із мене всю журицю.

Ганця (*кричить*). Хліба! мамцю!... дай хліба!

Марця. На — на! моя дитино...

Стефан. Я також тобі дякую, Мойше — але того не можемо прийняти. Ти сам бідний.

Мойше. Ба! Я старий чоловік. Мені вже нічого не треба. Не то що — навіть і міліона ні! Ба! я старий. З собою на той сьвіт не заберу — ба — все дарма!

Стефан. Ми вже тобі все заплатимо — — (*Звонять за помершим. Усі хрестять ся і приклякають на кілька хвиль. Чути, як шепчуть: „Слава Сусу Христу“.* Відтак встають, хрестять ся знов при вставаню і йдуть кожде на своє місце. Мойше в тім часі поступив ся в зад обернув ся до стічи і стояв просто).

Павля (*вбігає, без духу*). Благородний пан доктор прийдуть — — ! апо! — апочко! (*цілує руки мертвого*). О, які студені ваші руки! — — — Мамо, звідки ви взяли хліба? Ах, дайте-ж також і мені, мамочко! Ах, яка я голодна!

Мойше (*передше відрізає був Марці велику скибку хліба, котрої однакож вона не їла*).

Марця (*розломує скибку на двоє*). На, Павля, їдж — — їдж — — ! (*другу половину дістає Ганця; до Мойша*). Ах, хліб для нас мов мід солодкий.

Стефан (*напивши ся подає Мойшеви фляшку*). Напий ся і ти, Мойше — — —

Мойше. Дякую вам — я вже по вечері --- —

Стефан. Но — -- !

Мойше. На! (*не*). Помершому най легка буде земля! (*ковтнувши трохи віддає фляшку*). Так! Та беріть також хліба!

*) старунок = журба; ганьбити ся = стидати ся.

Хлопи (*позирають на хліб несміло та по гречности кажуть*).

Ніт, ніт, того ми не заслужили.

Мойше. Якто — ? Заслужили? — Ба! Коли перекусите, хліба то вам палінка ліпше посмакує, а коли вам палінка ліпше по дядці*), то тоді тим більше будете мати спрагу! Но, ніт? А видите!

Микула. Но, знаємо тебе, цибулянику! Все краще для себе (*з жидівська*). Алес а гешефт! ніт вар, Мойше? (*призвальноють ся*).

Мойше. Ни! Треба вміти в житю лучити все як слід. Бути добрим, але zarazом і второнним. У чоловіка повинна бути второнна добрість. Видите, як я приніс палінку для Марці задар — ну, то я зробив се предсі з доброты. Так, чи ніт? Ну, а як я можу принести Марці з доброго серця палінки задар, а при тім зможу зробити з вами інтерес — то я второнний чоловік. А чоловік має бути второнно-добрий... Ба — як! Все дарма!

Марця. Любий Божічку, коби нас панство тепер не вишмарили на вулицю; коби нам не забрали поле і хижу. Що тоді я зроблю з дітьми?

Адам. У тебе добрий шурин, той вас споможе.

Стефан. Йо, Петро все був добрячий. Він нас не охабит**). Ах, коби прийшов сюди! Не знаю, чого він тепер ходить як не свій.

Гафа. Так, з ним тепер і не бесідуй. Ходить, якби з глузду зсунув ся, а білий мов крейда (*Хлопи притакують*).

Адаміха. То і є! відколи 'му старий пан збезчестив його русявочку — думаю того, що сталося з Любою — Петро став дійсно мов несамовитий.

Микула. Ах, як великоможний пан поводить ся з нами! Око 'му вибив, його калинку підтяв 'му з коріня — тепер вмирає брат 'му на панськїм лану... ох!

Татяна. Люба, — — — Люба... ото ж і вона.. приходить також на посиджїне при помершїм?

Адаміха. Ах — як вона визирає!

*) ніт = ні; ніт того = нема кого; по дядці = сподобас ся; йо! = так

***) Не покине.

Люба (входить непевним кроком понуривши зір у землю. Прилягає перед помершим, хрестить ся і стоячи на колінах чолом і устами трічи дотикає землі. Потом цілує Василя в уста, встає і сідає собі не підводячи очей осторонь від інших).

Мойше (встає зі свого місця, іде через кімнату до Люби і взявши її за руку веде її з собою — вона-ж мов безпримасна двить ся на него). Чом ти сідаєш осторонь?

Люба (трохи відтягаєсь — потім іде за ним мов без власної волі).

Мойше. Ходи — моя дитино, сідай коло мене, моя дитино... (сідає на своє давнє місце, посуває ся трохи на бік і вказує приязно і добродушно на місце коло себе).

Люба (видививши ся на него часинку, сідає біля него).

Мойше (гладить її по голові і притуляє легко її голову до своєї груди). А матери також не має... бідна годованка. — (Обтирає своєю хустинкою, як малій дитині сльози, що ринуть із її очей). — — — А що я мав казати, на похорони палінки я вам дам на борг..

Марця. Бог небесний най тебе заплатить.

Мойше (до Стефана). Оттак, Стефанко... знаєш предсі, — тоді мені Василь остав довжен цілих сімнайцять крайцарів... тепер я дам ще палінки за пять і двацять крайцарів на борг. Сімнайцять а пять двацять то разом буде два пятьдесят. Так я тобі напишу два пятьдесят крайцарів грішми.

Стефан. Сімнайцять а пять двацять то... сімнайцять а пять двацять, то чинить.. то... саме так як ти казав..

Мойше. Два пятьдесят.

Стефан. Так — так — два пятьдесят — вірно так.. так оно буде. (Кількох хлопів пстакує киваючи головами).

Мойше. Як ти знаєш добре почислити, Стефанку...! Ви Руснаки — хлопн маєте більше розуму, як три Жиди верховинські..

Стефан (усміхаючись несміло). Ах, Мойше, навчили нас так панн, що станемо хитрійші від мошенників.

Мойше. Но... тепер мушу йти домів... а завтра неділя, не забудьте прийти до корчми (отвиріє двері і глядить на Василя). Милий Бог дай 'му вічний упокой!

Марця. Запирай двері, запирай двері!

Мойше (напудившись). Ну, що єсть?

Марця. Запирай двері, а то вилетить його душа.

Мойше (*легко запирає двері*). Але Марцю! Василева душа вже давно у Бога, моя дитино. Дай вам Боже всім добру ніч! (*відходить хитаючи головою*).

Хлопи. Дай Боже і тобі добру ніч!

Стефан. Добрий чоловіга той Жид... (*Хлопи притакують*).

Стефан. Добрий чоловіга той Жид... (*Знадвору чути голос Петрів*).

Хлопи. Петро...

Петро (*входить*). Жид говорить... Христе!... Василь... Що таке? (*наближаєсь до помершого*). Чи ти також тут, де помер отець...? брате! — брате! — брате!

Адам. Треба приймати, як Бог дає. Правда, що?

Адамиха. Мусимо всі вмерти; всі туди підемо, всі.

Петро. (*Погодивши — обтирає собі очі.. нівогосом*). Добре йому... збув ся вже нашої муки... (*тихо*). Як же-ж він помер так нагло?

Марця. Найшли 'го на панськїм лану, там лежав... Потому прибігли з ним сюди... а більше не знаю.

Петро. На панськїм лану? Так...?

Марця. Напив ся був доброї палінки, що 'му її дав ласкавий панич.

Адам. Так, ласкавий панич носить фляшку завішену при собі. Так 'му звисає (*показує на собі*). Чи правду кажу, чи ніт? Фляшка до половини окрита тонкою скіркою — дуже тонкою, я се дораз побачив!

Петро. Так?!... Ха—ха—ха! Ну і як же мало що з того вийти доброго? Мало бути що доброго, коли він... (*із здержаною лютістю*). Нині зарань*) був здоровієнький, а на панськїй лан пішов собі по смерть..! Прокляті пани собаки!

Стефан. Божа воля, Божа воля, мій сину; ми їх піддані... належимо до нашого пана оречного!**) То все Божа воля. Що на світі пани і хлопцї, те все по його воли, иншак то би не було...

Петро. Божа воля! Чи-ж се пан?! То кровопийця, тот панище в горі на каштелю.

Микула. Так, се дійсно безбожна бута, як нас мучать паничною понад приписане.

*) зарань, заран = рано. **) пан оречний = дідич.

Федор. Мов звір лютий той старий пан! батоги, батоги і робота...

Далі годі вже буде стерпіти ті муки.

Петро. Не плач Марцю!... Що мертво, то вже належить землі, я вже про вас буду старати ся — хліба вам не хибне ніколи, ніт, ніт... мусите... мусите... він мусить все заплатити (*повстає, бачить Любу — німа гра*).

Адамиха. Ах, ось він побачив Любу; тепер певно прожене її.

Петро. Він добре заплатить за все... Не плачте вже. До чого плач? З собачими панами я вже порахую ся... Все їм належить, все, все. Звірина в лісі, риба в воді, все що сотворив Бог, коли ще всі люде були рівні, все, також наші сестри, жени, дочки, все — все — ! все то для їх роскоші! (*німа гра*).

Адамиха. Коби ще не побив її бідну.

Стефан. Пани відай також мають своє горе, як і ми бідні терпимо.

Петро. Ніт, на нас бідних все лихо, всі тягарі наложено — ті там в горі живуть без журби, не знають що то горе!

Хлоки. Так, Петро правду каже.

Йончі (*гзйдук входить*). Добрий вечір, людкове!

Петро. Яким лихим вітром привіяло тебе до нас?

Йончі. Любчики, мене присилає великоможний пан старий до... до...

Петро (*підзорливо*). Но, до кого? (*присутні люде цікаві і занепокоєні питають шептом один другого*). До кого він посланий?

Йончі (*пришиблений*). Був я також у Олашихи... Марцю, до тебе післав мене великоможний пан. Ах Боже, він просто був залюблений в тій звірці — —

Марця. До — — мене?

Йончі. Так, до тебе — бо — бо він чув, що у тебе мала дитина!

Марця. Бо у мене мала дитина? — Пресьвята Богородице, що-ж маю робити?

Йончі. Маєш — маєш — він трохи що не плакав за своєю англійською хортицею. Ну так — сука вдохла, саме як оценила ся — а що то дуже делікатна раса — — дурні щенята не хочуть з фляшки молока...

Марця. Йончі — ти—ти—то—то—то ніт!... то не може бути... він приказує, я маю — я маю моїми грудьми — — — його

пси? його пси?... Пекло і всі чорти на його голову! Василю — Василю!

Хлопи (зглядають ся між собою не говорячи нічого; дехто хитає головою).

Петро (до Йонні). Ви бестії! бестії ви всі там у горі в каштелю! Юрчиха. Ах Марцю, я також дістала такий даруночок до-хиж-Марця. І ти того зробиш?!...

Юрчиха (лагідно). О пресвята Богородице! Що маю робити, що маю на останку робити? Як не послухаємо приказу, знаєш, що буде.

Марця. А най мене зведить застрілити! Радше, най мене застрілить. Але того не зроблю! Того не зроблю! Того не зроблю ніколи! Того не зроблю. Боже з високого неба!... *(з криком)* Боже, споглянь, що хочуть діяти з матірю! *(декотрі жінки старають ся успокоїти Марцю).*

Юрчиха. Дайте їй покій! І я в початку так побивалась! Але на останку погодить ся з судьбою так, як і я.

Адам. Та що-ж упаде иньшого зробити?

Петро. Га, дядьку! таж ми повинні мислити о нашій душі, що? Ми для них пущє собак *(до Йонні).* З псами ви милостивійше поводитесь, як з нами!

Йонці (ставить кошик у куті і підбігає до дверей). Але Петре, таж я мушу сповнити приказ! *(уходить).*

Юрко (вбігає що духу). Чуєте! гей люде! Ах Стефане, Петре, Марцю! О Сусе Христе! Ласкавий панич з каштелю в селі! Вступає до кожної хижі. В руці у него довгий папір. Тепер іде до вас!

Петро. До нас? до нас?

Марця і Стефан (разом). Ласкавий панич до нас? Чого від нас хоче?

Юрко. Не знаю! Але аркуш паперу має в руці, кажу вам — то щось там читає, то щось записує...

Декотрі хлопни і хлопки (швидко віддаляють ся).

Юрко. Вид його все більше й більше понурій. О Сусе Христе! великий стемпльований папір!

Хлопка. Стемпльований! Христе заступи нас! *(також відходять).*

Марця (кричить роздразнена). О Пресвятая Маріє! Тепер уже по всім, коли вже такий має папір! Де він — — — О пресвятая Богородице! *(вибігає плачучи разом з дітьми).*

Стефан (*покриваючи Василя губою*). Петре, ходи — попросимо панича, щоб нас помилував — ходи —

Петро (*не відриваючи очей від Люби*). Нехай глядить...

Стефан. Що кажеш? Що стоїш та так пильно дивиш ся на дівчину?... Ходи, ти вмієш бесідувати з панами...

Петро (*все глядячи на Любу*). Як тут прийде, побачимо. Най лише прийде, то вже я стану з ним до розмови.

Стефан. Прости Боже і поможи! (*відходить. Петро і Люба самі*).

Петро. Мій бідний брат пропав через пана... (*з жалем*). І ти також!

Люба (*зітхає коротко і спускає очі ще більше в землю*).

Петро. Сьогодні був я в лісі, в зеленім, та найшов жерельце, струйку чисту як срібло, з неї ще не пив ніхто... Люба, повідж мені — чи ти ще дівка справедлива?

Люба (*мовчить*).

Петро. Но, не можеш повісти нічого?

Люба (*запнявшись*). Посадив ти в своїм городі рожу-каліну... але другий вірвав з неї цвіт!

Петро (*дрожачи із зворушення*). А — хто то був? (*Люба мовчить*). Чи ти віма? (*Люба мовчить*). Винуватий мовчить.

Люба. Я не винувата! — Я пасла козу. На хвилю тільки лишила її саму. Вона-ж ускочила на панське поле — пан надійшов — хотів її дати загнати — я — я просила його: „Дідо слабій, остане без молока“ казала я; „вона лише саме що побігла на панське поле... Пане великоможний, не лупіть нас зо шкіри!“ — А він закричав: „Нароком гоните свою худобу на моє поле. Але пожди! не впаде тобі то так легко“. Я просила ся, молила, він ухопив мене, я боронилась, доки могла — він такий сильний мужчина — О, не питай дальше!

Петро (*проникає її зором*).

Люба. Мені здалось, наче земля підо мною западає ся — а його великі остроги черкали... (*плаче*) його остроги черкали — (*майже скрикуючи*) черкали — — — ! (*Мовчанка*).

Петро. Не плач, Любице. Я знав, що ти не винувата.

Люба. О матінко! матінко...! О Боже, по що я ще живу?

Петро. По що? Любо, і ти ще питаєш?

Люба. Тепер ще тобі жаль, та небавки погордиш мною. Я поблекну і зівяну в журиці. Живина буде щасливійша мене.

Петро. І справді думаєш, що я тепер в'охаблю тебе? Нам обом судилась одна доля. Я тебе предсі все ще так дуже люблю.

Люба. Любиш мене, доки ліс зеленіє.

Петро. Я хочу тебе взяти за жону.

Люба. Ти — — ? Ти — — ?

Петро. Будемо жити в купці в любови...

Люба. В любови.

Петро. І в ненависти і в пімсті!

Люба. В ненависти і в пімсті. (*Вбігає Марця і Стефан за нею*).

Марця. Петре, панич справді йде сюди.

Петро. Нехай собі йде...

Марця. Сусе, Сусе, але-ж то папір має великий!

Петро (*голосно*). Чого хоче?

Отець Микули (*дев'яťдесятьлітний старець, дихавичний; руки і голова в него заєдно трясуť ся з немочи. Приглухий, шкатульгає на одну ногу, підпираєсь довгим кием сукастим; очи в него мов окриті білою прислонкою, лице і вся цера жовта, шкіра вхляпла на лиці, горішній губі і підборідю. Язик втерявши пруживість при бесіді вистає по за зуби. Хребет згорблений, волосє на голові рідке і сіравобіле. Чудувати ся хиба, як такий розбиток ще встє ходити та говорити*). Говорив про італійський край! О, я памятаю, яким був старий пан за молоду. А той стане ще гірший — того всего навчив ся в Італії.

Микула (*кричить йому в ухо*). Говорив про французський край, кажу.

Отець Микули. Що? — — Кричи мені в рот!...

Микула. Говорив про французський край, ано (*аж почервонів з натуги*).

Старець. Французський край — ? Такого краю нема на сьвітї, То італійський край, де треба служити в войську дванацять літ. А там усе страшне. І що в тамтуди прийде, все страшне. (*Заживає табаки і чихає*). О, Господи вступи!

А дамиха. Також питав ся, що їмо і що пємо.

Хлопи. От уже йде. От уже й тут.

Беля *входить*. Хлопи *перепуджені по перших словах Белї цілують його руки і ноги. Великий страх виявляє ся на їх блідих лицях. Жаден не сьміє перший промовити*).

Беля. Дай Боже щастя!

Хлопи (*тиснуть ся до него, цілюють його чоботи, руки, одѣжу, мрмочаючи*). Любий Бог небесний най їм дасть здорвля!
(*говорять усї нараз, так що чути лише: любий, небесний Бог*).

Беля. Ніт, ніт! Та дайте покій! прошу вас! А, Господи!... та не поважайте так коло мене. Чувте? Почувайте себе як люде!

Хлопи (*відступають від него видимо занепокоєні*).

Старець. Що? Ми, бачите, не варі цілувати його рук?

Беля. Ну, так! Я тепер предсі в хижі рихтаря? Що? Но, де-ж рихтар?... Де ваш рихтар?!... Всюди те саме. Бідність і темнота. У всіх хижак. Майте-ж предсі довіре! Мусите предсі пізнати. Я приходжу до вас яко приятель!... До кадука, та відповідайте, коли ваш пан вас питає!

А дамиха. Визирає зовсім так, як його добренька небіжка мати.

А дам. Петре, говори! Ти вмєш бесїдувати з панами.

Юрчиха. Може і він таким буде, як небіжка мати.

Беля. Но! кажіть же?!

Петро (*відважно*). Рихтар, ласкавий паничу, саме пішов від нас.

Беля. Так...! Коли-ж верне?

Петро. Пішов на спочивок. Так скоро не верне.

Беля. Коли так — найстарший між вами перед мене! Ємко, ємко!
Хто в селі найстарший?

Петро (*пхаючи наперед старця*). Той тут!

Старець (*відпекуючись, підпираючи ся з трудом на своїй палици. Дрожить на всїм тїлі та плятить очи в пана. Потому складає руки і говорить молитви охоронні та хрестячись заєдно мов відганяє ся кулею від Белі. Загикує ся*).
Ніт! ніт!

Беля. Що там, старий? що твориш? Чого так боїш ся? Я предсі прийшов до вас, щоби вам зробити добро! Перестань же-ж так відхрещувати ся. Чи я чортяка? Игій! аж мені мото-рошно! — Як ти зовеш ся, бідний старче?

Старець (*хрестить ся знову дрожаючи*). Я, ласкавий паничу!

Петро. Чим можна служити ласкавому паничеви? З тим ласкавий панич не вдїють нічого. То чоловік простий. І приглухий. Йому треба гукнути в рот, щоб почув. Я був гайдуком у каштелю.

Беля. А так, то воно як раз добре, мій сину! Слухай. Я до вас зайшов, щоби поінформувати ся про ваше житє, як то кажуть,

пізнати ваш спосіб життя. А то вибухла страшна епідемія — к чорту — жасна, заразлива... зарзлива... так заразлива... та ви того не зрозумієте, що се таке... Отож заразлива слабкість вибухла в околиці та загрожає й вам. Я рішив ся предприняти зарадні способи на охорону вам бідним.

Хлопи. Що таке? що таке?

Адамixa. Ах, то мусить бути щось страшне, коли тої річі навіть розуміти не можна.

Беля. До того мушу перед усім знати про ваше виживліє... Отож ти, добра жіночко. Що ти на прамір їла сьогодні?

Марця (*мов у лигорадиці, напуджена*). Що таке? що таке?

Беля. Що — ти — їла — ти і твої діти?

Марця (*швидко, трясучись*). Вчора ми не їли нічого — а сьогодні також нічого.

Беля. Господи! Та ж се.. та ж се неможливе...

Петро. Прошу понижено, рачат пробачити, але ми просили-б ласкавого панича, най нам повідять, чого хочуть від нас з тим великим стемпльованим папером? Як хто лише до нас прийшов з таким папером, так не минулось нам без лиха, без нещастя.

Беля. Той папір? То урядовий патент. Мій апа саме дістав його від хвального Комітату і — — — (*деякі кидають ся на втікача*).

Беля (*чудуючись*). Що вони?

Петро. Вони се зо страху перед хвальним Комітатом, ласкавий паничу.

Беля. Ви решта, тут остати! До сто кадуків! Щоби мені жаден з вас не поважив ся більше... Хто до мене не має довіря, того строго покараю. Саме той патент дав причину, чому мене сьогодні бачите в ваших хижах... Уміє котрий з вас читати? (*глядиць на Стефана*).

Стефан (*хитаючи головою*). Ми люде темні, високородний паничу, ми не мали коли вчити ся читати.

Беля. Так слухайте (*читає*). В тім патенті прописано, що російські полки, котрі саме тепер на галицькій границі ведуть борбу з нашими польськими братами, заволокли з Азії тоту страшливу, смертельну хворобу, про котру я згадав.

Микла. Розумієте тоту річ? (*Хлопи хитають головами заніхучи*).

Петро. Ласкавий паничу, прошу красно, а як має називати ся тота хвороба?

Беля. Як називає ся? Тото й є, що її навіть ще не названо. Докторі зовуть її морбус. Але весь сьвіт зове її „чорна пані“ за то, що стілько смутку лишає там, де раз появить ся.

Хлопи. Чорна пані?

Юрчиха. То Циганка з Чаклова, тота клята босорканя, тота злодійка наводить на людей нещастє!

Петро (до *инших*). То певно щось таке, що пани для нас принесли з милости.

Беля. Отож на сам перед почну з того, що пішлю вам виживліня. А потім передовсім мешканя! Велике число проміж вас — а то найважнійше — зараз винесе ся з тих нужденних хиж, а дістане здорові мешканя, котрі я сам вам назначу. Чия отся нужденна хижа?

Стефан (*виступає мало наперед, але подає ся в зад до инших, так мов би хотїв дати як найбільше місця для Белі. Потім кланяє ся способом старих Русчаків: розмахуючи руками і прижмурюючи очи віддіє низький поклін ссильяючи весь кадовб і покірно, майже граціозно розпростираючи руки. При тім усміхає ся лагідно, а його губи порушають ся, мов би говорив, також похитує злегка головою. Відтак випростовує ся. Його добрі очи блудять мов шукаючи помочи, але говорить супокійно і з поважанєм*). Моя, високородний паничу. Я мешкаю в тій хижі, я і моя сімя, з ласки вашого великоможного пана апи.

Беля. Отжеж від тебе старенький і твоєї сімі зроблю початок ще в тій годині.

Петро. Чого хоче пан?

Беля. Ти старенький певно бачив високий поверховий дїм, тот червоний за каштельом, що збудували для гайдуків? З такими великими, красними вікнами, га? Но, мій сину, ти і твоя сімя, ви перші перемістите ся туди. А та нездорова хижа — вона і без того стоїть досить на відшибі — піде з димом, спалимо її. І ви всі від нинька будете жити на сьвітлі і сонци!... Но? що-ж...? Чи тобі може се не до вподоби?

Стефан (*зовсім не ворухаєсь, пялить очи в землю*). Як високородний панич звелять!

Марця. Сусе, о Боже, Боже!

Стефан. Як високородний панич прикажуть! Ми все будемо молити за вашу милость (*усміхаючись лагідно і щиро дивлячись на Беля*). Але те все ні на що! (*просячи*). Ліпше най так остане все як передше... Коли нас високородний панич до камінного дому... тамка чоловік не годен жити...

Беля. Чом-же там не годен жити?

Стефан. Місце нове, незнане. Не знати, яка вода. В чужім дому... не в громаді...

Беля (*зачудуваний і розсерджений*). Так ви не хочете?

Петро. Такої так!

Беля. Та роздумайте собі!

Петро. Шкода роздумувати. Просимо лише, най нас оставлять в супокою.

Стефан. Ми до того не звикли, високородний паничу! До чого те все? Ах, най так буде, як бувало.

Беля. А до сто громів! Се-ж розходить ся о охоронні способи. Я-ж вам дам там усе-всеньке, що лише потребуєте до життя. Тут, де стоїть тота хижа, також колись було місце неоселяне, пусте!

Стефан (*з тужливим усміхом*). Ах, тут — тут зараз улиця через валал*). А от і потічок, у котрім моя жінка прала шматє. А верби і буки, що їх садив ще мій апа. А дїдо тай апа тут віддали душу Богови, тут і я родив ся... тут я-б бажав і вік свій скінчити (*хитаючи головою з роздумом*). Нове, незнане місце (*падаючи на колїна*). Не проганяйте нас звідси, ласкавий пане!

Марця (*в розпуці простираючись на землі*). Змилуйте ся! не погубляйте нас!

Беля. Що дієте? Встаньте! прошу вас! повставайте! До чорта! Чи ви не розум... Щоби мені вже більше того не було!

Марця. Сусе! Сусе! Сусе!

Беля (*роздрознений*). Що-ж так лебедить тота жінка?

Марця. Ласкавий панич приходять по відумерщину! О, не проганяйте нас!

Беля (*розсерджений*). По відумерщину? Яку відумерщину? Хиба тобі помер чоловік?

Марця. А от лежить — — —

*) Село.

Беля. Де...? Хто — що се — — ?

Марця. Се мій муж — Василь — рихтар!

Беля. Так вони скрили його передо мною! (*приближає ся*). Ах! того самого чоловіка нині в полудне стрів я на поли.. дав йому палінки, бо визирав дуже марно... (*настрашений цофає ся — вихоплює патент з кишені, слідячи швидко дивить ся то на Василя, то у папір*) ...неба'!!

Хлопи. Доктор!. (Менцель *входить в супроводі гайдукив, що несуть запалені ліхтарні*).

Беля. Пане доктор! пане доктор! глядіть но!

Др. Менцель. Що? Чи ще живий? А то звичайно кличуть мене аж тоді, коли хто вже вмере. (*Бере від одного гайдука ліхтарню і освічуючи Василеве лице глядить уважно. Потому позирає на Беля. Оба дивлять ся на себе мовчки*).

Др. Менцель. Morbus як грім. Імовірно се перша жертва.

Беля. Страшно!

Др. Менцель. В кождім разі мерця сей час треба поховати.

Беля. Без сумніву! На кождий случай! — О ви бідні, бідні люде. Бог милосерний післав мене в тій хвилі до вас... Мусимо його зараз похоронити. Гайдуки, беріть!

Марця. Що? що, що, що?

Петро. Жаден не сьмії доторкнутись до мерця. Се мій брат.

Беля. Що? Гайдуки, беріть! (*Гайдуки слухають приказу*).

Марця (*кричить*). Видирають мені мого мужа. Видирають мені мого мужа (*сіпає гайдукив*). Ні—ні—ні--ні—ні! Ще навіть тіла не покроплено!...

Петро (*обертаючись плечима до дверей заступає дорогу*). Мерця тут лишіть! (*до Белі*). Слухайте, пане! Ми ваших нових порядків не потребуємо! І так досить уже нас траплено! І його не пущу! Не дам моїй рідні загодіяти такої ганьби!

Беля. Здержіть, докторе, сю бідолашню. Успокойте її, як можете. А ти хлопе, геть! А то ще будеш мати за твою вухвалу упрямість!

Петро (*кричить різко і коротко*). Ніг!

Беля (*розсерджений до гайдукив*). Шмаріть його на бік, того вухвальця! До сто громів і сто чортів!

Др. Менцель (*смутно*). То плоди оглуплюваня люду, ласкавий пане!

Гайдуки (*усувають Петра*).

Петро. Гай — гай! добре! Ви ще лучше у нас заводитеся як ваш апа! То щастє, що маєте нам принести. На одного пу- скаєте чотирох ваших собак. І забираєте нам гвалтом... наших мерців. Ми вашої новоти не хочемо! не хочемо вашої новоти! Бе ля *(по усуненю, Петра від дзерей)*. Гайдуки вон! Ходіть, пане доктор! А ви тут за годину переберете ся до дому гайдуків! Вікна у всіх хижках отворити! Статок вигнати! Хижу сесю спалимо! Тих людей треба приневолити до щастя.

Гайдуки *(виносять трупа, кількох хлопів цікаво слідкує за ними. Стефан мінами старає ся втихомирити Петра, що люто позирає за Белею)*.

Петро *(коли вже всі вийшли)*. Беріть його — несіть його да- леко — куди хочете! Закопайте його глибоко, як хочете! Та ще прийде день... Сонце осяє його гріб...! Покаже ся ясно, чому Василеви так скоро змерло ся. Мертвець про- говорить! Мертвець проговорить!

Стефан. Успокій ся, мій сину, може й се діють пани для на- шого добра!

Петро. О певно! Вони все діють нам ні добро! тоті пани, для котрих мусимо, мов худоба, рік за роком робити задар; пани, що за нашу працю січуть нас до крови а дають нам зди- хати з голоду; пани, що гвалтують наших дівчат і жінок... А! такі пани, апочко, — такі пани все замишляють нам добро! Ах, то такі добрі, любі овечата! Ах, то такі сердечні люде! Ах!

Стефан *(зітхає тяжко, на пів до себе)*. Все на нас! все против нас! *(Сумно хитає головою)*. На зарупнену козу сідає всяка муха. Все на нас! все против нас! *(Заслізна)*.

(Конець буде).

З німецького переклад
Іван Верхратський.



Поручник Густль.

Новеля

Артура Шніцлера.

Як довго буде воно ще тревати? Мушу поглянути на годинник... мабуть не випадає на такім поважнім концерті. Але хто то побачить? А коли й побачить, то він так само мало надаєть ся до сього міся, як і я, і його нічого менї стидати ся... Тільки чверть на десяту?... Менї здаєть ся, що я сиджу вже три години на тім концерті. Я не привик до того... Що се властиво? Мушу заглянути до програми... Так, дійсно — ораторія! Я думав, що служба божа. Такі композиції надають ся властиво тільки до церкви! Церква має ту добру прикмету, що кожної хвиї можна з неї вийти. — Коби я хоча мав парожне місце! — Ну, терпливости, терпливости! Таж і ораторії мають кінець! Може вона дуже красива, лише я в невідповіднім настрою. Тай звідки маю мати добрий пастрій? Коли подумаю, що я тут прийшов, аби розірвати ся... Ліпше було менї дати білет Бенедекови, що любить страшно такі річи; він же сам грає на скрипці. Але тоді обидив би ся Копецький. Сеж було дуже гарно з його боку, бодай він так думав. Добрий хлоп — той Копецький! Одинокий, якому можна завірити... Його сестра співає також між ними онтам на естраді. Найменьше сотня дівчат, всі убрані чорно; як же я годен її там пізнати? Тому, що вона співає, Копецький мав білет... Але чого він сам не пішов? — Вони співають зрештою дуже гарно. Їх спів кріпить душу — цілком певно. Славно, славно!... Так, плешімо й ми. Той мій сусід плеше як божевільний. Чи йому дійсно так подобаєть ся спів? — Онта молода дівчина в горішній льожі дуже

гарна. Чи вона на мене дивить ся, чи на онтого пивка з білявою бородою?... Ах, сольо! Хто то? Альт: панна Валькер; сопран: панна Міхалек... Се мабуть сопран... Давно вже я не бував на опері. Я бавлю ся все на опері, хоч би вона й була нудна. Позавтра міг би я властиво знов піти на „Травіату“. Так, але позавтра я вже можу бути трупом! Ей, дурниця, я сам не вірю в те! Пождіть, пане доктор, відійде вам охота робити такі замітки! Я відітну вам кінчик носа...

Коби я міг добре придивити ся отій в льожі! Я міг би позичити собі бінокля в мойого сусіда, але він з'їв би мене, наколи-б я йому перешкодив в увазі... На яким місці стоїть сестра Копецького? Чи потрафив би я її пізнати? Я бачив її лише два або три рази, останній раз в офіцерськїм касині... Не знати, чи то всі порядні дівчата, ціла сотня? Очевидно!... „При співучасті співацького товариства!“ — Співацьке товариство!... сьмішно! Я представляв собі все під тою назвою щось подібного до вієнськїх шансонїсток, то значить, я вже знав, що се щось иньше!... Гарні спомини! Тоді в „Зеленій брамі“... Як же вона звала ся? Вона принесла мені описля карточку в видом із Бельґрада... також красна околиця! — Копецький зробив лїпше, він сидить давно вже в реставрації і курить свою вірджінію!...

Чого той хлопище дивить ся безнастанно на мене? Він замітив мабуть, що мені нудно та що я не дуже слухаю... Я радив би вам робити менше безстыдну міну, бо инакше здиблю ся з вами описля в фоас! — Вже відвернув ся!... Чого се всі так лякають ся мойого погляду?... „Ти маєш найкрасші очі, які я коли бачила!“ сказала недавно Стефка... Ой Стефко, Стефко, Стефко! — То властиво Стефка винна, що я сиджу ось тут та слухаю годинами витя. — Ах, ті вічні відмови Стефки впливають уже дійсно на мої нерви! Який прекрасний міг бути отсей вечір. Я мав би велику охоту прочитати листок Стефки Маю його тут. Але коли я витягну коверту, отой хлоп віжре мене! — Я знаю зрештою, що вона написала... вона не може прийти, бо пішла з „ним“ на вечеру... Ей, то була забава, як вона сиділа з ним перед осьми днями в „Товаристві садівництва“, а я напроти в Копецьким. Вона все давала мені умовлені знаки очима. А той — хоч як се неможливе — не завважав нічого. Він зрештою мабуть — Жид. Він очевидно в банку, а той чорний вус... Він також мабуть резервовий офіцер! Но, до мого полку не прийде він на вправи! Дивно,

що вони іменують стільки Жидів офіцерами — в такому разі наплювати на цілий антисемітизм! Недавно в товаристві, де скоїла ся отта історія з доктором, у Мангаймерів... Мангаймери мабуть також Жиди, очевидно хрещені... Але того не можна пізнати по них — особливо по жінці... така білява, стан як вилитий... Взагалі було дуже весело. Знаменита їда, чудові цигари... Так, хто має гроші?...

Славно, славно! Тепер буде вже мабуть кінець. — Так, тепер встає там ціле товариство на підвисшеню... виглядає дуже добре — імпазантно!... — Органи також?... Я дуже люблю органи. Так, се мені подобається — дуже красно! Треба би справді ходити частійше на концерти. Скажу Копецькому, що чудово пішло... Та чи здіблю я його сьогодні в каварні? — Ей, я не маю зовсім охоти йти до каварні; я вчора так затроїв ся! Пріграв сто шістьдесят золотих за одним присідком — дуреньство! А хто забрав усе? Балерт, власне той, що не потребує... Він властиво й винен, що я мусів іти на сей дурний концерт... Инакше, я міг нині знов грати і може дещо й відіграти. Але се не вля, що я дав собі слово чести, не тикати карт цілий місяць... Мама знов зробить kwasну міну, як дістане мій лист! — Ей, вона піде до вуйка, що має грошей, як гною; йому не залежить на кількох сотках золотих. Коби то я міг переперти, аби він давав мені правильне утриманє... а то ні, за кожним сотиком треба окремо жебрати. Тоді знов мимрить: Минулого року були лихі жнива!... Чи не поїхати-б мені сього літа знов до вуйка на дві неділі? В дійсности можна там занудити ся на смерть... Коби та... як же вона звала ся?... Дивне, що я не можу спам'ятати ніякого імени!... Ах, правда, Етелька!... Вона не розуміла ні одного слова по німецьки, але того й не було треба... я не потребував говорити!... Так, то буде дуже гарно, чотирнацять днів сільського повітря і чотирнацять ночей з Етелькою або якою иншою... Але з тиждень треба пробути у тата і мамі... Вона вля виглядала сього року на Різдва... Ну, але тепер уступить ся вже хоруба. Я на її місці тішив би ся, що тато пішов на пенсію. — А Кляра найде ще чоловіка... Вуйко може щось дати... Двацять вісім літ, то ще не така старість... Стефка певно не молодша... Але дивне: *ті* жєнщини не старіють ся так швидко. От на приклад Мареті, що виступала недавно в „Маддам Сан-Жєн“: вона певно має трицять і сїм літ, а виглядає... Ну, я не сказав би — ні! — Шкода, що не питала мене...

Горячо робить ся. Ще все не кінець? Ах, я так чекаю на свіже повітря! Перейду ся трохи по ринку... Треба нині скоро літи спати, аби завтра пополудни бути жвавим! Сьмішно, як я мало думаю про те, як воно мені байдужне! Зразу воно дразнило мене трошки. Не тому, аби я був боягуз, але все попередньої ночі я був зденервований... Справді, надпоручник Бізанц був поважний противник. — А про те нічого мені не стало ся!... Вже минуло півтора року. Як той час минає! А коли Бізанц не зробив мені нічого, то доктор не зробить уже певно. Хоч із другого боку такі невправлені противники бувають инколи найнебезпечніші. Дошинцький оповідав мені, що один хлопчина, що мав перший раз у руках шаблю, мало не пробив його. А Дошинцький учить нині фехтунку при краєвій обороні. Зрештою — чи він тоді стілько вмів... Найважнійша річ: зимна кров. Я навіть не гніваю ся як слід, хоч се була безличність — неправдоподібна. Він певно не був би собі так довірявав, як би не був випив шампана... Така безличність! Він певно соціяліст! Кручкотвори — нині прецінь усі соціялісти. Опришківська ватага... Найрадше бажали-б вони усунути військо. Але хто їм буде помагати, коли на них нападуть Китайці, про те вони не думають. Ідіоти! — Треба при нагоді дати їм научку. Я мав слухність. Я тішу ся, що не пустив його по замітці. Коли згадаю про те, попадаю в люті! Але я поводив ся знаменно; полковник признав моє поведене також зовсім коректним. Та справа взагалі корисна для мене. Я знаю декого, що дозволив би хлопчуганови вислизнути ся. Мілер очевидно, той був би знов об'єктивний або щось подібного. З об'єктивізмом уже не один зганьбив ся... „Пане поручнику!“... вже спосіб вимови „Пане поручнику“, був безстыдний. „Ви прецінь згодите ся зі мною“... Як же то ми прийшли до того? Як то я запустив ся в розмову з соціялістом? Як воно розпочало ся?... Мені здаєть ся, що чорнобривка, яку я провадив до буфету, була також при тому... а потім той молодий чоловік, що малює види на ловах — як же він зветь ся?... На мою душу, то він викликав цілу історію! Він говорив про маневри; опісля надійшов той доктор і сказав щось таке, що мені не подобало ся, воєнна забавка чи щось таке — але я не міг там іще нічого казати... Так, а опісля зійшла мова на кадецькі школи... так, так воно було... а я оповідав про патріотичне сьвято... і тоді сказав доктор — не зараз, але воно вивязало ся з того сьвята: „Пане поручнику, ви признаєте мені одначе, що не всі ваші това-

риші вступили до війська виключно тому, аби боронити вітчизни!“
Що за безличність! Так сьміє якась зволоч говорити в очи офіцерови! Коби я собі лише пригадав, що то я йому тоді відповів... Ах, правда, щось про людей, що мішають ся до річей, яких вони зовсім не розуміють... Так, дійсно... а потім був один, що хотів справу полагодити спокійно, якийсь старший пан із сухим катаром... Але я був розлючений! Доктор говорив цілковито таким тоном, як би просто мене мав на думці. Йому треба було ще тільки сказати, що мене прогнали з гімназії і що я тому попав до кадецької школи... Люде не можуть зрозуміти нашого брата, вони за дурні на те... А коли я пригадаю собі, як я убрав перший раз мундур — чогось подібного не переживає також кождий... Минулого року на маневрах — я дав би щось за те, аби воно параз прийшло до справжньої битви... А Мирович сказав мені, що з ним діяло ся те саме. А коли опісля його високість об'їздив фронт і наш полковник говорив промову — то мусів би той бути вже останнім драбом, якому не забило би живійше серце... А тут приходить якийсь каламарь, що ціле жите нічого не робив, хиба сидів при книжках, і дозволяє собі безличних уваг!... Ех, постій, любчику — поєдинок до обезсилена... так, ти мусиш стати нездібним до борби...

Ей, що там? Тепер мабуть буде кінець... „Хвалите Господа вси ангели єго“... — Так, то остання продукція... Чудово! — нема що говорити. Чудово! — Я тепер забув зовсім про ту в льожі, що почала була кокетувати. Деж вона?... Вже пішла... Онта видаєть ся також гарна... Дуренство, що я не маю при собі бінокля! Брунталер розумний, він тримає свій бінокль усе в каварні при касі, там йому нічого не стане ся... Коби отся мала передо мною хоч раз обернула ся! Так чемно сидить тут цілий час. Та коло неї — то певно мама. — Чи не подумати-б мені раз поважно про женячку? Віллі не був від мене старший, коли обмотав ся. Се вже щось значить, мати все дома для запасу гарненьку жіночку... Се дурне, що Стефка як раз нині не має часу! Коби я хоч знав, де вона, міг би знов проти неї сісти. Але то була би гарна історія, як би він покинув її; тоді я мав би її на шії... Коли так подумаю, кільки коштує Фліса його звязь із Вінтерфельдівною! А при тім вона ошукує його на всі боки. Воно ще страшно скінчить ся... Славно, славно! Ах, кінець!... Так, то добре, встати, порушати ся... Ну, може! Як довго той ще буде вкладати свій бінокль у футерал?...

„Пардон, пардон, будьте ласкаві мене пропустити“...

Але стиск! Ліпше най перейдуть люде... Елеганцка особа... чи то правдиві в неї брилянти?... Онта гарна... Як вона дивить ся на мене!... О так, моя панночко, я не був би від того!... О, ніс! — Жидівка... Ще одна... То неправдоподібне, тут половина Жидів... навіть ораторією не можна спокійно налюбувати ся... Так, тепер прилучім ся і ми... Чого тисне ся так той ідіот за мною? Мушу його відовчити від того... А, старий панок!... Хто то кланяєть ся мені в гори?... Моє поважанє, моє поважанє! Рішучо не знаю, хто то... Найпростійше було би піти зараз до Ляйзінгера повечеряти... або може до „Товариства садівництва“? Може зрештою і Стефка там? Чому властиво вона не написала мені, де йде з ним? Вона певно ще сама не знала. В сути річи така зависимість страшна... Сарака! — От і вихід... Ах, отся як образок! Сама одна? Як вона підсьміхаєть ся до мене! Було би не вле піти за нею!... Ну, тепер сходи в долину... О, майор із дев'ятьдесять п'ятого полку... Дуже мило відклонив ся мені... Отже я не одинокий тут офіцер... А деж гарна дівчина? Ах, там... вона стоїть коло поруча... Ну, тепер іще до гардероби... Коби не пропала мені мала... Вже якийсь коло неї! Яка нужденна пика! Іде з якимось панком і ще тепер усьміхаєть ся до мене! — Жадна не варта нічого... Господи, який стиск у гардеробі!... Прочекаймо хвильку... Так! Чи той ідіот возьме мій нумер?...

„Чуєте, двіста двацять чотири! Онде він висить! Ну, ви не маєте очей? Онде висить. Нарешті, Богу дякувати!... Прошу“... Той грубцун заступає цілу гардеробу... „Прошу дуже!“...

„Терпливости, терпливости!“

Що каже той грубіян?

„Лише трошки терпливости!“

Треба йому відповісти... „Зробіть же раз місце!“

„Ну, ви також не запізните ся!“

Що він каже? Чи він те до мене говорить? Досить безцеремонно! То мені не подобаєть ся! „Тихо!“

„Що ви кажете?“

Ех, що за тон! То вже переходить границю!

„Не тручайте!“

„Замкніть свого рота!“ Я не повинен був того казати, я був неделікатний... Але вже стало ся!

„Що кажете?“

Він тепер обертаєть ся... Я-ж його знаю! — До сто сот чортів, таж то пекарь, що приходить усе до каварні... Він що тут робить? Він певно має також доньку або щось подібного в консерваторії... Але що се? Що він робить? Мені навіть здаєть ся... так, дійсно, він тримає рукоять моєї шаблі в руці... Чи не здурів хлоп?... „Добродію“...

„Пане поручнику, прошу тепер бути зовсім тихо“.

Що він каже? Мабуть ніхто того не чув. Ні, він говорить цілком тихо... Але чому він не пускає моєї шаблі?... Господи, ще раз... То якийсь божевільний... Я не відтрочу його руки від шаблі... аби лише не вийшов тепер який скандал!... Чи не стоїть зрештою за мною майор?... Коби хоч ніхто не завважав, що він тримає мою шаблю! Він говорить до мене! Що таке він говорить?

„Пане поручнику, коли ви зробите найменшу замітку, я витягну зараз із піхви вашу шаблю, зломлю її, а кавалки відішлю до вашої полкової команди. Розумієте ви мене, дурний молокососе?“

Що він сказав? Чи не снить ся се мені? Чи він дійсно говорить до мене? Я повинен був щось відповісти... Але той опришок не жартує... він дійсно витягає шаблю. Господи — він се робить!... Я чую, він термосить нею! Що він говорить?... Господоньку сьвятий, аби тільки без скандала. — — Що він іще жугикає?

„Але я не хочу псувати вам кар'єри... Будьте про те розумні!... Так, не бійте ся, ніхто нічого не чув... все вже добре... так! А щоби ніхто не думав, що ми посварили ся, я буду для вас дуже ввічливий! — Моє поважанє, пане поручнику, дуже мене тішило — моє поважанє!“

Господи, чи не снило ся се мені?... Чи він справді се говорив?... Де він?... Іде... Я повинен був витягти шаблю і порубати його — — Господи, того не чув ніхто?... — Ні, він говорив зовсім тихо, мені на ухо... Чому-ж я не йду за ним і не посічу йому чашки?... Ні, не випадає, не випадає, треба було зараз зробити... Але чому я того не зробив зараз?... Я-ж не міг... він не випускав рукояти, а він десять раз сильніший від мене... Коли-б я був промовив одніське словечко, він був би дійсно зломив мені шаблю... Я мушу ще тішити ся, що він не говорив голосно! Коли-б який чоловік був почув, то мені випадало *stante pede* застрілити ся... А може то був сон!... Але чого впялив так у мене свої очи отой панок при колюмні? — Чи може він таки чув що небудь?... Спитаю його... Питати? — Я-ж божевільний! — Як я

виглядаю? — Чи пізнати що по мені? — Я мушу бути дуже блідий. — Де той пес? — Я мушу його вбити!... Нема його... Вагалі вже порожно... Деж мій плащ?... Я-ж його вже вдягнув... Я не завважав того... Хто його подав мені?... Ах, он той... треба дати йому шістку... Так!... Але що се? Чи воно дійсно стало ся? Чи він дійсно говорив так до мене? Чи дійсно назвав він мене „дурним молокососом“? І я не порубав його на місці?... Але-ж я не міг... Він має руку, як зелізо... Я стояв, як прикований... Ні, я мусів був здуріти, бо инакше був би я другою рукою... Але тоді був би він витягнув мою шаблю і зломив, і було би по всьому. — Було би по всьому! А опісля, як він відійшов, було за пізно... я-ж не міг його пробивати в заду...

Що, я вже на вулиці? Як же я вийшов? — Так холодно... ех, вітер, се гарно... Хто то на тамтїм боці? Чого вони дивлять ся звідси на мене? Може вони що чули... Ні, того не міг чути ніхто... Я знаю, я зараз був оглянув ся! Ніхто не звертав на мене уваги, ніхто не чув нічого... Але він усе таки сказав, хоч і ніхто не чув; він таки сказав. А я стояв і слухав спокійно, як би хто свиснув мене по лобі!... Але я не міг нічого сказати, нічого зробити; одиноке, що полишилось мені, було: бути тихо, бути тихо!... То страшно, я того не годен витримати; я мушу його покласти трулом, де його подіблю!... Мені таке говорить якийсь! Мені таке говорить якийсь туман, якийсь пес! І він знає мене... Ей, Господи, він мене знає, він знає, хто я!... Він може всякому оповісти, що сказав мені таке!... Ні, ні, він не зробить того, инакше не був би говорив так тихо... він хотів тільки, аби я сам те чув!... Та хто запевнить мене, що він не оповість того нині або завтра своїй жінці, своїй доньці, своїм знайомим у каварні? — — Боже, я-ж побачу ся завтра з ним! Коли я завтра прийду до каварні, він буде сидіти там як що дня і грати в карти з добродієм Шлезінгером і з торговцем штучних цвѣтів... Ні, ні, так не йде, так не йде... Скоро побачу його, порубаю... Ні, то не випадає... я повинен був зробити се зараз!... Коби було вдало ся!... Я піду до полковника і представлю йому справу... так, до полковника... Полковник усе дуже ввічливий — а я скажу йому: Пане полковнику, доношу покїрно, що він тримав рукояті і не випускав; було зовсім так, як коли-б я був без'оружний... Що скаже полковник? — Що скаже? — Але-ж тут полишаєть ся тільки одно: Відставка з ганьбою і сьтидом — відставка!... Чи то

однорічники на тамтїм боці?... Ігїй, в ночі виглядають як офіцери... вони кланяють ся! — Як би вони знали — як би вони знали!... От каварня Гохляйтнера... Там певно є хтось із товаришів... може також хтось із знайомих... Як би так я оповів се кому небудь, але тим способом, що буцїм воно притрафило ся комусь иньшому?... Я вже цілком збожеволїв... Куди я лечу? Що я роблю на вулиці? А куди-ж маю йти? Чи я не хотїв поступити до Ляйдінгера? Ха-ха, сїдати між людьми, аби кождий зглядав ся на мене... Так, але-ж що небудь мусить стати ся... Що має ставати ся?... Ніщо, ніщо — ніхто нічого не чув... ніхто нічого не знає... в тїй хвилі нікому ніщо незвісне... Як би я пішов тепер до нього до дому і просив, аби нікому того не говорив?... Ах, радше куля в голову, як щось таке!... То було-б найрозумнїйше!... Найрозумнїйше? Найрозумнїйше? — Иньшого виходу нема... ніщо иньше не полишаєть ся... Як би я спитав полковника, або Копецького, або Бляні, або Фрїдмаєра — кождий сказав би: Нема нічого иньшого!... А як би я так поговорив із Копецьким?... Так, то було би ще наймудрїйше... вже хоч би задля завтрїшнього... Так, натурально — задля завтрїшнього... о четвертїй годині в уланській манежі... адже-ж завтра о четвертїй мушу бити ся... а тим часом я не можу, бо я не можу дати сатисфакцію... Дурниця! Дурниця! Ніхто нічого не знає, ніхто не знає нічого! — Є багато таких, що їм гірші справи притрафляли ся, як менї... Чого не говорено про Декенера, як він стрїляв ся з Редеровом... а гонорова рада порїшила, що поєдинок може відбути ся... Але що постановила би гонорова рада в моїй справі? — Дурний молокосос — дурний молокосос... а я стояв — ! Боже праведний, таж то однаково, хоч ніхто нічого не знає!... Я-ж се знаю, а се найголовнїйше! Я чую, що я тепер иньший, як перед годиною — я знаю, що я нездїбний дати сатисфакцію і тому мушу застрілити ся... Я не мав би нї хвилі спокїйної в житю... я все лякав би ся, що хтось може довідати ся, сьак або так... і що менї скаже в очі, що було нинї вечером! — Який я був щасливий чоловік перед годиною!... Треба було Копецькому давати менї білет — а Стефці відмовити стрічі з нею! — Залезати від таких річей... По полудни було ще все добре і гарне, а тепер я пропаща людина і мушу стрїляти ся... Чого-ж я так гоню? Нічого не втїкне менї... Котра то година бе?... 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11... одинацята, одинацята... Треба би піти на вечерю! Десь

в кінці мушу піти... може би піти до якого байалю, де мене не знає ніхто — остаточно чоловік мусить їсти, хоч би й зараз опісля застрілив ся... Ха-ха, смерть — то не дитинна іграшка... хто то сказав так недавно?... Зрештою то все одно...

Хотів би я знати, хто найбільше жалував би за мною?... мама чи Стефка?... Стефка... Боже, Стефка... вона навіть не сьміла-б нічого дати по собі пізнати, инакше „він“ прогнав би її... Сирота! — В полку — не догадав би ся ніхто, чому я так зробив... вони всі ложили би собі голову... чого Густль наложив на себе руки? — На те ніхто не впав би, що я мусів застрілити ся, бо нужденний пекарь, підляк, що випадково мав сильнійший кулак... то дурне, дуже дурне! — І для чого має такий хлопець, як я, такий молодий, повний життя чоловік... А опісля сказали-б певно всі: він не повинен був того робити із-за такої дурниці; шкода його!... Але коли-б я тепер спитав кого небудь, кождий дав би мені однакову відповідь... ба й я сам, коли-б запитав себе... До сто сот чортів... Ми зовсім безборонні перед цивільними... Люде думають, що нам ліпше, бо ми маємо шаблю... А коли хто раз зробить із неї ужиток, розпускають про нас такі вісти, як би ми всі були вродженими розбишаками... В газеті написали би зараз: „Самовбійство молодого офіцера“... Як то вони все пишуть?... „Причини покриті заслоною“... Ха-ха!... „Над його трумною плачуть“... Але то все правда... мені здаєть ся безнастанно, буцім я оповідаю собі якусь пригоду... а то правда... я мушу застрілити ся, я не маю иньшого виходу — я не можу допустити до того, аби завтра рано Копецький і Бляні звернули мені свою повновласть і сказали: Ми не можемо бути твоїми секундантами!... Я був би ледарь, коли-б жадав від них сего... Такий хлопець, що стоїть і дозволяє називати себе дурним молокососом... завтра знали-б про те всі люде... То дурне, аби я міг одну хвилю подумати, що такий чоловік не оповість нікому... Він усюди буде оповідати... його жінка знає вже тепер... завтра буде знати ціла каварня... кельнери... добродій Шлезінгер — касиєрка — — Навіть коли-б він постановив собі нічого не говорити, то скаже позавтру... а як не позавтру, то за тиждень... А як би його ще сеї ночі вирвало, то я знаю про те... я знаю... я не такий чоловік, що носив би мундур і шаблю, коли на них лежить така ганьба!... Так, я мушу се зробити і конець! — Тай що? — Завтра по полудни міг би мене доктор зарубати шаблею... Щось подібного вже було... А сарака Бавер

дістав запалене мізку і по трьох днях... А Бреніч упав із коня і скрутив собі в'язи... І в кінці, остаточно: нема иньшого виходу — для мене ні, для мене ні! — Є люде, що не беруть того так поважно... Боже, яких то нема людей! — Рінгаймерови дав один різник, заставши його зі своєю жінкою, по зубах, а він узяв відставку і тепер сидить десь на селі, ба навіть оженив ся... І є жінки, що віддають ся за таких людей!... Присяй Богу, що я не подав би йому руки, коли-б він приїхав до Відня... Отже чув ти, Густль: решта, решта, покінчено з житєм! Поклади точку і посип піском!... Так, тепер знаю, що се проста історія... Так! Я властиво зовсім спокійний... Зрештою я знав се завсїди: коли прийде раз до того, я буду спокійний, цілком спокійний... Але що воно так прийде до того, того я не думав... що мені доведеть ся агнути з-за такого... Може я його добре не порозумів... він при кінці сказав цілком що иньшого... Я був цілком ошоломлений співом і горячом... а може я був збожеволів і все те неправда?... Неправда, ха-ха, неправда! — Я-ж чую ще те... воно звонить мені ще все в ухах... я відчуваю в пальцях, як я хотів його руку відтрити від рукояті шаблі... Він силач, він із Ягендорфа... Хоч і я не слабенький... Франціскі одинокий у нас у полку міцнійший від мене...

Аспернський міст... Куди я ще полечу? — Коли так буду летіти дальше, то о півночи стану в Каграні... Ха-ха! — Господи Боже, які то ми були веселі, як ми минулого року прийшли там у вересні. Ще дві години і Відень... Я був смертельно змучений, коли ми дійшли... Я спав ціле пополудне як дерево, а вечером були ми вже у Ронахера... Копецький, Лядінзер і.. хто то був іще з нами? — А, правда, однорічняк, що по дорозі оповідав нам жидівські анекдоти... Однорічняки бувають собі деколи славні хлопці... але вони повинні бути тільки заступниками офіцерів — бо до чого се подібне? Ми мусимо мучити ся роками, а тут такий смаркач прослужить рік і дістає такий самий ступень, що й ми... Се несправедливість! — Але що мене те все обходить? — Чого я маю журити ся такими річами? — Простий вояк із провіантового відділу*) значить тепер більше від мене... Я взагалі не істную більше на світі... все скінчене зі мною... Пропала честь, пропало все!... Мені не лишаєт ся нічого, тільки набити револьвер і... Густль, Густль, мені здаєт ся, що ти все ще не віриш зовсім

*) Провіантовий відділ уважаєт ся при війську найбільше упослідженим. Туди віддають вояків, що оказують ся найбільшими нездарами.

у те? Подумай тільки... нема иньшого виходу... хоч би й роздавив свій мозок, ніщо иньше не полишасть ся! — Тепер мусиш тільки в останній хвилі поводити ся нужно, бути мужчиною, бути офіцером так, аби полковник сказав: Він був бравий хлопак, ми заховасмо його в своїй памяти!... — Кілько то компаній висилають на похорон поручника?... Я повинен би се властиво знати... Ха-ха! Хоч піде цілий баталіон, ба навіть цілий гарнізон і дасть двадцять салвь, то й тоді я не ожию більше! — Минулого літа сидів я в добродієм Енґлем перед каварнею після військових перегонів... Сьмішно, від тоді я не бачив того чоловіка... Чого мав він завязане ліве око? Я все хотів його спитати про те, та якось не випадало... Он ідуть два артилеристи... Вони думають певно, що я йду за отсею дівкою... Треба зрештою подивити ся на неї... Але погань! — Я хотів би тільки знати, як така заробляє собі на хліб... Я волів би радше... хоч, при слоті з'їсть ся й по решеті... у Перемішли — опісля так було мені мерзко, що я думав, що вже ніколи не зйду ся з женщиною... То була огидлива пора, отой постій у Галичині... Властиво се шалене щастє, що нас перенесли до Відня. Покорний все ще сидить у Самборі і може сидіти там іще десять лїт, постаріти ся і посивіти... Та як би я був там лишив ся, не було би мені те притрафило ся, що мене нині подибало... а я волів би в Галичині постаріти ся і посивіти, ніж... ніж що, ніж що? — Ну, що я таке базікаю? — Чи я збожеволів, що все забуваю про те? — Присяй Богу, забуваю що хвиля... Чи се чуване, аби чоловік, що за кілька годин має собі пальнути в лоб, думав про всякі можливі річи, що його зовсім не обходять? Бігме, мені тепер так, як коли-б я добре підхмелив ся! Ха-ха! Гарний хміль! Хміль убійства! Хміль самовбійства! — Ха-ха! Я жартую собі. То дуже добре. — Справді, я в дуже добрім настрою — то мусять бути мені вроджене... Дійсно, коли-б я се розповів кому, він не повірив би. — Мені здаєть ся, що як би я мав при собі револьвер... я потиснув би тепер за курок — і в одній секундї скінчилось би все... Не кождому йде так легко — деякі мусять мучити ся цілі місяці... От моя бідна кузинка пере-лежала два роки, не могла порушити ся, переносила найстрашнійші болі — бідолашна!... Чи не лїпше самому себе справити? Тільки уважати, значить, добре мірити, аби не вийшло в кінці таке нещастє, як із кадетом підпоручником минулого року... Сарака не вмер, але осліп... Що з ним дієть ся? Де він тепер живе? —

Страшно так лазити, як він — зрештою він не може лазити, його мусять водити — і то такий молодий ще чоловік, що не має й двадцятки... Свою любовку поцілів ліпше... та вмерла відразу... Трудно повірити, з-за чого нераз стріляють ся люде! Як можна бути взагалі заздрісним?... Я не знав нічого подібного в житю... От Стефка сидить собі тепер приємно в Садівницькім Товаристві; опісля вона піде „з ним“ до дому... А мені що се шкодить? Ніщо! А гарне має уряджене — маленьку купелеву кімнатку з червоною ліхтарнею. — Коли недавно ввійшла в зеленім шовковім пенюарі... не побачу я вже того зеленого пенюара — і цілої Стефки не побачу... і не буду більше ніколи входити красними, широкими сходами при вулиці Гусгавс... Панна Стефка буде дальше забавляти ся, як би ніщо не стало ся... Вона навіть не посьміє сказати нікому, що її любий Густль застрілив ся... Але плакати вона буде — ой буде... Взагалі багато буде плакати... Господи, а мама! — Ні, ні, про те я не сьмію думати. — Ах, ні, цілковито не сьмію... Про дім не думаєть ся, розумієш Густль? — ні трошечки...

То не влє, що я тепер у Пратері... серед ночі... Рапо й на думку не прийшло мені, що я буду в ночі проходити ся по Пратері... Що думає собі той поліцай онтам?... Ну, ходім дальше... дуже гарно... Про вечерю нема що гадати, про каварню також ні; повітре приємне і так тихо... дуже тихо... — Так, незабавки все утихне коло мене і буде така тишина, якої лише можу собі бажати. Ха-ха! — Але я задихав ся... я біг як божевільний... Поволійше, поволійше, Густль, нічого не втрапиш, бо не маєш що більше робити — цілком ніщо, але абсолютно ніщо! — Та мені мабуть холодно? — То певно зворушенє... а потому я нічого не їв... Що там так пахне?... цвисти-ж не може ще ніщо!... Котрого нині?... Четвертого цвітня... Правда, останніми днями падало багато дощу... але дерева майже ще зовсім не розвивають ся... А темно, гу! можна перелякати ся... Я властиво лише одинокий раз перелякав ся в своїм житю, як був малим хлопцем, тоді в лісі... Хоч я й не був такий дуже малий... чотирнацять або п'ятнацять літ уже було мені... Кілько то тому тепер? -- Девять літ... Дійсно, — на вісімнадцятім я став підпоручником, на двадцятім поручником... а в найближшій році буду... Чим буду в найближшій році? Що значить взагалі: найближший рік? Що значить: на другий тиждень? Що значить: позавтра?... Що? Зуби звонять? Ого! — Ну, най трохи позвонять... Пане поручнику, ви тепер самі, не потребуєте нікому пускати тумана. — Як гірко, дуже гірко..

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Сяду на лавку... Ей, де я зайшов? -- Така п'їтьма! Там за мною певно друга каварня... Я був тут раз минулого року, як наша банда давала концерт... Я був із Копецьким і з Рітнером — і ще кількох було... Але я змучив ся... так змучив ся, як коли-б машерував десять годин без перестанку... А що би то було, як би я тут заснув?... Ох, безприютний поручник... Хоч властиво я повинен би піти до дому... Та що буду робити дома? А в Пратері що? — От найліпше було-б зовсім не вставати — заснути тут і не пробуджувати ся більше... Так, то було-б вигідно! — Ні, не для вас така вигода, пане поручнику... А яка-ж і коли? — Тепер треба-б було добре обдумати цілу історію... все мусить бути обдумане... Ну і що?... Ні, чудове повітря... треба-б частійше заходити в ночі до Пратеру... Так, як би воно було давнійше прийшло на голову, а тепер пропав Пратер, пропало повітря, і проходи... Ну і що? — Ех, здойму чачо, воно немов придавлює мені мозок... я не можу навіть порядно мислити... От так!... Тепер скупи думки, Густль, пороби останні розпорядки! Отже завтра рано буде кінець... Завтра рано о семій годині... Сема година дуже гарна пора. Ха-ха! — Отже о осьмій, коли зачнеть ся школа, буде по всьому... Копецький не буде тримати школи,*) бо буде сильно зворушений... А може ще не буде знати... Не конечно мусять чути... Макса Ліптая найшли також аж по полудни, хоч він застрілив ся рано і ніхто не чув.. Зрештою що мене се обходить, чи Копецький буде тримати школу, чи ні?... Ну — отже о семій годині! — Так, щож іще?... Дальше нема що думати. Я застрілю ся в кімнаті і кінець! В понеділок похорон... Знаю одного, що буде тішити ся з того: то доктор... Поєдинок не може відбути ся по причині самовбійства одного противника... А що скажуть у Мангаймерів? — Ну, він не буде собі з того нічого робити... Але жіночка, гарна білявка... з нею можна було довести до чогось... Ой так, у неї я міг мати шанси, коби лиш був першим забрав ся до річи... Так, то був би трошки ліпший кусок від Стефки, тої повії... Не треба-б тільки лінувати ся... значить: надскакувати трохи, посилати цвїти, говорити розумно. — Так не піде, коли скажеш: Прийди завтра по полудни до мене до касарні!... Е, така порядна жінка... то би вже щось варта... Жінка могого капітана в Черемішли, та не була зовсім така порядна... Я міг би присягти, що й Лібіцький і Вермутек і паршивий під-

*) Тримати школу — значить у нас учити вояків у кімнаті.

поручник жили з нею... Але пані Мангаймерова... се було би щось иньше, се була би звязь, що могла би зробити нашого брата майже иньшим чоловіком — надати иньшої оглади — надати поважання для самого себе. — А вічно ті повії... І я почав такий молодий — я-ж був іще хлопцем, коли дістав першу відпустку і був дома у родичів у Грацу... Рідель був також... То була Чешка — вона мусіла бути в-двоє старша від мене — я аж рано вернув ся до дому... Як батько позирнув тоді на мене... а Кляра... Я Кляри найбільше стидав ся... Вона була тоді заручена... Чому-ж із того не вийшло нічого? Я властиво не журив ся тим багато... Бідна дівчина, вона також не мала ніколи щастя — а тепер утратить іще одинокого брата... Так, не побачиш мене ніколи, Кляро — всему кінець! Ти й не думала, сестричко, як випроваджала мене на новий рік на дворець, що не побачиш мене більше! — А мама... Боже, мама... Ні, я не сьмію про те думати... бо коли буду думати, можу зробити щось підле... Ах... коли-б я міг вперед поїхати до дому... сказати, що я дістав відпустку на один день... побачити ся ще раз із батьком, матірю, Клярою, заки зроблю собі кінець... Справді, я можу о семій поїхати першим поїздом до Грацу, а о першій бути там... — Як ся маєте, мамо... Servus, Кляро! Ну, як же вам поводить ся?... Ну, ось несподіванка!... Але вони могли-б завважати дещо... коли ніхто иньший, то Кляра... Кляра зовсім певно... Кляра розумна дівчина... Як вона мило писала недавно до мене, а я ще їй не відповів — і які вона дає мені все добрі ради... Дуже добра душа!... Чи не було би те все инакше, як би я був лишив ся дома? Я був би вивчив ся економії... був би пішов до вуйка... Вони всі бажали того, коли я був іще хлопцем... Тепер був би я зрештою жонатий, з милою, доброю дівчиною... може в Анною, що мене так любила... І тепер я ще завважав, коли був останній раз дома, хоч вона має вже мужа і двоє дітей... Я бачив, як вона приглядала ся мені... І все ще кличе мене „Густль“, як перше... Вона добре попамятає се, коли довідасть ся, яка доля постигла мене — але її чоловік скаже: Я знав те наперед — такий лайдак! — Усі погадають, що я застрілив ся тому, що наробив довгів... а тим часом се цілковита неправда, я все поплатив... лишило ся тільки 160 золотих — тай ті будуть завтра... От треба ще про те постарати ся, щоби Балерт дістав тих 160 золотих... Я мушу написати се, поки застрілю ся... То страшно, то страшно!... А як би я так поїхав собі звідси — от до Америки, де мене ніхто не знає?... В Америці не знає ніхто того,

що стало ся сьогодні вечером... Там ніхто тим не журить ся... Недавно писали в часописи про графа Рунге, що мусів утікати по причині якоїсь паскудної історії, а тепер він має там готель, і плює на всі циганьства... А по кількох літах можна знов вернути ся... розумієть ся не до Відня і не до Грацу... але до свого маєтка... А матери і батькови і Клярі було-б се тисяч раз приємнійше, аби я тільки жив.. Тай що мене обходять иньші люде? Хто мене зрештою так дуже любив? — Крім Копецького — я можу для всіх загірити ся... Копецький одинокий... І як раз сьогодні мусів він дати мені білет... а білет усе му причина... Без білета не був би я пішов на концерт і всего того не було би... Зрештою що таке було?... Просто як коли-б пройшло з того часу сто літ, а тим часом не минуло ще й дві години... Перед двома годинами сказав мені якийсь там : „дурний молокосос“ і хотів зломити мені шаблю... Господи, я зачну ще кричати серед ночі! І чого все те стало ся? Чи я не міг довше почекати, доки гардероба не опорожнить ся? І чому сказав я йому : „Замкніть рота!“ Як воно мені вирвало ся? Я-ж привітливий чоловік... Я навіть із своїм послугачем не поводжу ся грубо.. Але правда, я був зденерований — всі отсі справи збігли ся разом... програна і вічні відмови Стефки і поєдинок завтра по полудни — і мало сплю останніми часами — і каторга в касарні — того довго не витримаєш!... Справді, швидше чи пізнійше я був би розхорував ся, мусів би був просити ся на відпустку... Тепер не потрібно її — тепер приходить довга відпустка — з позбавленем платні — ха-ха!...

І доки буду я ще тут сидіти? Північ мусіла вже минути... Чи я не чув, як вона біла? — Що се... віз їде? В сій порі? Циклісти на гумах — певна річ... Їм ліпше, як мені... Може то Балерт із Бертою?... Чому як раз Балерт? — Над'їзди-ж уже! — А гарна машина була в його високости в Перемишли... Він усе з'їздив нею до міста до Розенбергової... Дуже ласкавий був його високість — правдивий товариш, із усіми на „ти“ і „ти“... То були гарні часи... хоч околиця невесела, а літом хоч дуси ся... Раз по полудни упали три від соняшного удару... навіть капраль із мого відділу — дуже меткий чоловік... По полудни полягали ми голі спати. — Нараз прийшов до мене Візнер. Мені мусіло щось приснити ся; я зриваю ся і добуваю шаблі, що лежала коло мене... Гарно мусів я виглядати! Візнер мало не тріє во сьміху — він уже тепер рйтмайстром... Шкода, що я не вступив до кінниці, але старий не хотів — то була-б за дорога забавка — а тепер

усе одно... Чому? — А, я вже знаю: я мушу вмерти, тому все одно — вмерти мушу... Отже що? — Слухай, Густль, ти пішов сам до Пратера серед ночі, де тобі не перешкоджує ніяка людська душа — тепер можеш спокійно над усім подумати... Се-ж чиста дурниця в Америку і відставкою і ти занадто дурний, щоби за щось инше взяв ся; і хоч ти поживш сто літ, пригадаєш собі, що тобі хотів хтось зломити шаблю і назвав іще дурним молокососом, а ти стояв і не міг нічого вдіяти. — Ні, думати нема тут над чим — що стало ся, не відстанеть ся. — І гадка про маму та про Клярю — дурниця; вони переболять — усе переболюють ся... От як плакала мама, коли вмер її брат — а по чотирьох тижнях ледви згадувала про него... Зразу їздила на цвинтарь що тижня, опісля що місяця — а тепер у роковини смерти. — Завтра день моєї смерти — п'ятого цвітня. — Чи не перевезуть вони мене до Грацу? Ха-ха! То будуть мати потіху хробаки в Грацу! — Та се мене не обходить — най инші ломлять собі над тим голову... Щож у таким разі мене обходить?... Правда, 160 золотих для Балерта — то все — иньших розпорядків не потребую давати. — Листи писати? На що? До кого?... Прощати ся? — Ех до сто сот чортів, воно-ж досить ясне, коли чоловік стріляєть ся! — Опісля всі зрозуміють, що він попрощав ся... Коли-б люде знали, який я байдужний до цілої тої історії, вони зовсім не жалували би мене — бо не варта... — І що дало мені ціле житє? — Одного ще бажалось би мені: війни — але на неї мусів би я ще довго чекати... А все инше я знаю... Чи там яка баба називаєть ся Стефка чи Куніґунда, то однаково. — Найкрасші оперетки знаю також, на „Льогенґрінї“ був я вже дванацять разів, а сьогодні вечером був я навіть на ораторії — і пекарь назвав мене дурним молокососом — бігме, то вже досить! — Зрештою я зовсім не цікавий... Отже ходім до дому, поволи, цілком поволеньки... Спішити ся зовсім не маю чого. — Ще кілька хвилини відпочати-б тут у Пратері, на лавці — бездомно. До ліжка не положу ся однаково — маю досить часу виспати ся. — — Ах, повітре! — Отсеґо мені шкода...

(Конець буде).

З німецького переклав

Володимир Єнашюк.

ІЗ П. ЯКУБОВИЧА.

Перед сьвітом.

Стогнала і дико ревла хуртовина,
У темному лісі вовки завивали
В ту темную ніч, як невольницьі руки
Колиску мою колихали.
Година жаданна уже наближалась :
Ніч одна минула — і сьвітло засяло,
Не стало неправди, образ безодвітних,
Невольництва й панства не стало.
Але перед сьвітом ще пуги лящали,
Риданнє ще й стогін лунали...
Не співи веселі, недобрі бажання
Я чув, як мене колихали. .
Батьками моїми ображені люде
Малого мене проклинали :
„Бодай не завнало ти щастя ніколи,
Бодай ти загло! — казали.
Бодай тебе сонце не гріло у літі!
Хай місяць для тебе не сьвітить!
Лиш тяжкі образи та гірка неправда
Тебе хай стрічають у сьвіті!“
Проклята неволя давно вже минула,
Невольницька клятва на мні ще лежить :
І сонце не гріє і місяць не сьвітить,
І серце від злої образи болить.
І все мені снить ся : реве хуртовина,
У лісі вовки завивають,
А темною нічю невольницьі руки
Колиску мою колихають.

З великоруського переклада

Маруся Полтавка.

Микола Ковалевський.

Зі споминів засланого без суду.

Одеса. Червень 1879 р. Година після півночі. Стук у двері домівки перебиває мені сон. Не тяжко догадатись, що віщують сі лізні відвідини. Вже скільки тижнів по місті відбувають ся арешти в невиданому доси розмірі: основно перечищують громаду. Певне — подумав я — уважали за потрібне, в інтересі державної дезінфекції, взяти й мою особу з обороту. Я не помилив ся. Поліцейський урядник не високого чина, в супроводі 10—20 москалів, увійшов у мою домівку і заявив мені, що я арештований по наказу новоросійського генерал-губернатора Тотлебена.

Звістка ся не зробила на мене пригнітаючого вражіння, скоріш навіть тішила мене. Се не фраза! Бувають такі обставини життя, коли невимовно тяжко і сором жити на волі. Я переживав власне тепер такий душевний настрій. Мої знайомі, близькі і далекі, багато тих, в ким я приязно жив, збавлені волі, видіють по тюрмах. З якого-ж приводу? Слід би думати, що удар уряду попав у самий осередок революційного руху, що він досяг найупертіших, запеклих його противників, тих, що завдали йому найбільше серйозних клопотів. Еге-ж, як раз! Окрім деяких виїмків, усе то були люде скоріш подібні до щедринських культурних людей, що дивували сьвіт повним браком учинків, при чепурних почутях, ані-ж цілковиті люде протесту й боротьби, і вже зовсім не печерні люде, — вони були у всіх на очах, ні трохи не потайні. І коли навіть повний брак доказів для обвинуваченя не забезпечує вже недосяжности особи, то чому-ж арештуючій власті не вдарити на мене, так наче я свій чоловік, прихильник, одностудець? Коли

надзвичайна повновасть, надана генерал-губернатором після події 2-ого квітня 1879 р. (замах Соловйова на жите Александра II), виявила ся в новоросійському генерал-губернаторстві найбрутальнішим наскоком на громаду, довела до найширшого і безжалісного переслідування кожної людини, хоч троха сьвідомої свого громадянства, — та ще й чи сьвідомої? — то чи не годить ся й мені поховати себе де-небудь у країні вигнання: мертвые бо срама не имутъ...

Такі почування, бентежачи мою хвору душу, примусили мене навіть радісно прийняти звістку про мій арешт і тим не мало здивувати поліцейського урядника.

Почав ся трус. Обнишпорили домівку по всіх усюдах і забрали й контрибуцію: збірки фотографій та педагогічних і газетних чернеток, що не дали потім для переможців ніякої приклучки для розмов зо мною з поводу захопленого і на все пропашого для мене матеріялу...

— Великі влови відбулись сеї ночі? — відзиваюсь я до поліцейського урядника, вже по дорозі до тюремного замку.

— Та певне осетрів наловили чимало! — була відповідь.

— І всіх їх умістять он у тому закладі для виховання? — знов питаю я, показуючи в напрямку тюремного замку.

— Ну, вже-ж! Усі там стрінетесь!

Вже свитало, коли ми прибули до тюремного замку. Ганок був вохкий, холодний. Ледви замкнулась за мною тюремна брама, як тут же, не відходячи від брами, тюремні слуги почали облапувати на мені одежу, усьміхаючись тільки як жевжики на мою лайку, а потім повели мене в тюремну камеру.

Мертва тишина. Непривітне околом. Сумна самотиня. Погано опинитись під замком! Чим зайнятись? Еге! Стіни в камері усі сорокати від написів: певне тут цвите тюремна література. Приступаю до стіни і читаю напис дуже влучний для переживаного часу: „Помпадурь сажаль. Народъ разгоняль. Реформа кончалъ. Чисто!“ (із Щедрина). Он іще напис, що промовляє: „Во Христі братія! по правді живи, по правді й очи вилізуть!“ А се що за написи, цілі довгі шпальти! Се довгий реєстр людей, що попали під арешт за останній час. Дивись ти, скільки осетрів наловили! Інших уже вивезли з міста, мовляють написи, інші тримають ся ще в тюрмі. Між полшеними є чимало знайомих. Де-ж вони? може близько? може в сусідніх камерах? Я стукаю до сусідів.

Вони прокидають ся, висипають до вікон і ми через вікна починаємо перекликатись між собою. Тим часом новобранців підвозять де далі, то більше. Давні й нові арештанти мішають ся й гуртують ся по камерах зовсім на ново. Не смутно, не з словами співчуття і бадьорности стрічають ся товариші по лиху, а з реготом, з невтримною веселістю. Цікавий рис! Арешти зроблено в такому широкому розмірі, поведено так без розбору, з таким нехтуванєм недосяжності особи, що жите стратило вже серіозний інтерес і, замість паніки, арешти робили на більшість потерпівших тільки вражінє дикої фарси. І я не міг не піддатись загальному веселому настроєви. Того почутя віяковости перед арештованими, що так мучило мене раніше, тепер не могло вже бути, коли і я прийняв на себе не меншу частину відповідальности, а бридота тодішнього погрому будила і в мені іронічні відносини до кари, яка нас чекала. А яка-ж власне кара чекала нас? По прецедентам ми добре знали, що з нами порішать адміністративним порядком; ми тільки не знали, куди нас виселять, тай ледви знали про те, який примус внесуть у наше нове жите. Звичайно, ми що години ждали появи в наших камерах головного суфлера по відомству: „фюїть“, д. Панютіна, або кого з підрядних припущеників, міркуючи, що буде уважано за доконечне бодай заявити арештованим, коли, куди і на основі яких підозрінь їх пішлють на вигнанє, тим більше, що між арештованими було не мало людей сімейних і для тих було доконечне потрібно прийти до скорого і певного рішеня що до своїх родин. Але минає тиждень, настає другий. Лави арештованих усе густішають, приходять нові жертви, а непевність становища невьяснена, як і перше. Врешті заявляють нам, що завтра в ранішнім поїздом нас відвезуть у місто Мценск, орловської губернії, у тамошню пересильну політичну тюрму. Повідомили нас про се аж пізно у вечері з видимою метою, щоб наші рідні і знайомі не знали про наш виїзд. На що там ще скликати на вокзал зацікавлених глядачів? Чи не вигідніше спустити нас зовсім нишком!

Тільки по деяких признаках ми все таки догадались про день нашого від'їзду і повідомили про те наші родини. А признаки сі були хоч ось які. Після мого арешту, моя родичка пішла спитати д. Панютіна про причину моєї лихої пригоди, а при тому в розмові з ним говорила щось про закон, право і подібні речі. Наслідок розмови незабаром виявив ся: тим часом як иньші просителі дістали від д. Панютіна загальний дозвіл на пропуск їх у тюрму

для відвідин родичів, моїй родичці довелося для кожних відвідин мене просити окремого дозволу. Але ось, коли уплило скільки днів, зовсім несподівано для моєї родички д. Панютін виявив себе готовим дати їй загальний дозвіл, хоч вона його тепер і не просила про те. Се було в передодень нашого виїзду і не треба було великої дотепности, щоб зрозуміти жартливість д. Панютіна, що нагадувала українську приказку: „Московське панованє, то катове жартованє“.

Таким способом, коли другого дня рано нас привезли на вокзал і розмістили по вагонах, ми побачили наших рідних уже в повному зборі, а з ними де-кого зі знайомих. Здуміла публіка заглядала до нас у залізні ґрати вагонів, дивуючись з нашого бадьорного, веселого настрою, бо наші іронічні відносини до зробленого над нами насильства, про які я вже казав, тривали між нами й тепер. Такий настрої арештантів передав ся і їх родичам, та по часті й публіці, що зібралась біля наших вагонів. Тільки залізні ґрати вагонів та велике число москалів, що окружили п'яatformу, не годили ся з веселим поїздом, що мав повезти людей на вигнанє. Адміністрація залізниці, завваживши гутірку залізних ґратів з п'яatformою, трівожно метушить ся і підганяє поїзд. Один з арештантів каже поблиській публіці заспівати йому на прощанє: „Боже царя храни!“ В публіці сьміх. Поїзд рушає. Жінка одного з арештантів у нервовому пориві кидаєть ся до арештантських вагонів зі словами кохання і добрих бажань чоловікови. „Ей, годі! Зо мною вже скінчено! Гляди там, бабуню, щоб не арештували часом!“ — була відповідь. В публіці новий напад сьміху. Поїзд припускає ходу і щезає за п'яatformою...

Та що-ж се тепера наче душить у грудях, тай очи мої чи не опинились на мокрому місці? Гіркість розлуки, образи безправности, страданя й неслава рідного краю... Ні, краще, мовляв поет, замовкнути у гніві справедливім:

Волю давши ліричним поривам,
Можна слізми зійти в наші дні.

День і ніч подорожі, і ми у шценській тюрмі. „Чи не знаєте, куди нас посунуть?“ — питаємо ми у тюремного смотрителя при першій стрічі. — „Я гадаю, що в Східну Сибір“, — була відповідь. — „Ну, годі вам, ви вже надто щедрі до нас!“ — „Ледви! Звичайно, бажаю вам бути щасливішими від ваших попередників, але доси з сеї тюрми був один тільки вихід — у Східну

Сибір". Ми не вірили. Як! Арешти були поведені в такому широкому розмірі, зачепили найріжніщих людей, різно-злочинних і різно-невинних. Невже-ж усіх заодно віддадуть на поталу адміністративній розправі вищого розбору? Як видно, наша лагідність надто ще мало була в гармонії з характером сучасних нам подій. І ось потекли дні за днями, канув цілий місяць. Вже й літо минає, а ми все, як і перше, не відаємо нічого про визначену нам путь. Ближче до розв'язання посуває нас лист, одержаний з Вишневолоцької політичної тюрми, те-ж повної Одеситів, вивезених з міста на скільки день до нашого арешту. Вишневолочане сповіщали нас, що всім їм офіційально заявлено похід у Східну Сибір, і зовсім слушно віщували й нам такий же вихід. І все ж таки, хоч який був переконуючий приклад Вишневолочан, багато кому з нас не хотілось вірити в можливість такого правосуду. Я живо в'являю собі одного з товаришів по в'язниці, поважного одеського культурного чоловіка, обтяженого п'ятьма десятками літ і чималою родиною. Хтось на жарт запропонував йому вибрати для мешкання котре небудь зі східно-сибірських міст. „Коли вам так хочеться мандрувати у Східну Сибір, то я вам, звичайно, не заважаю, — відповів він досить важливим і роздразненим тоном, — а я з вами не поїду“. „А се-ж чому, поясніть!“ „Поясню: нема за що і нема про що!“ Але хутко довелось і йому упевнитися, що „нема за що і нема про що“ не досить ще певна гарантія проти можливості втратити рідний край і піти в далеке вигнання. Минуло ще скільки днів, нашу тюрму відвідав ревізор, д. Косачовський, що мав, я вже не знаю які відносини до відомства: „фюїть!“ Ми, звичайно, просили його вияснити нам наше становище. „Невже-ж ви й доси не знаєте вироку, виданого проти вас?“ — не без здивування перепитав він нас. — „Коли так, то я не втаю, що значна більшість вас, а власне всі, арештовані по наказу новоросійського генерал-губернатора графа Тотлебена, назначені ним на заслання у Східну Сибір“. — „Ну, се вже крайня жорстокість! Навіть турецькі паші не розправлялись так із Болгарами, як ви тепер із нами!“ З такими словами докору, під вражієм звістки, звернувшись до ревізора прозрівший нарешті одеський культурний чоловік. Після обіпільної ніякової павзи ми почали розмовляти з ревізором про визначену подорож. Наближалась осіння пора. Можна було боятись, що ми, не встигнувши дібратись до призначеного місця, зазнаємо де-небудь у придорожній сибірській тюрмі. Я не можу

тепер стенографічно переказати досить утримливі та обачні відповіді ревізора, але значіне їх було виразне. На думку ревізора виходило, що наші побоювання що до умов подорожі ледви чи будуть справжні, хоч, звісно, ручити не можна ні за що, бо і все те, що ми вазнали, зовсім не виправдуєть ся існуючими законами. Ми, на думку ревізора, поставлені тепер поза всяким законом і через те ні звідки ніяких гарантій собі чекати не можемо. При сьому ревізор, ргоргіо motu, дав нам порозуміти, що в Петербурзі, в обороні нас, іде якийсь рух, хоч сам він, ревізор, нахилиєть ся до думки, що в теперішній час ледви чи сей рух переможе в рішаючих сферах противний настрої.

З тих розмов із ревізором ми довідались теж, що хутко прилучимось до великої партії і рушимо нарешті в дорогу. Справді, за скілька день нас перевезли до московського тюремного замку. Тут ми застали вже десятків зо два засуджених вироками одеського військового суду. Хутко привезли в Москву і Вишневолочан. Ото-ж і склалась партія з 75 арештантів, захоплених майже виключно в новоросійському генерал-губернаторстві. Нехай не подумає читець, ніби ся партія вичерпала вже всі арешти, вчинені в згаданому генерал-губернаторстві. Новоросіяне і головно Одесити постачили з свого гурту чималий контінгент іще й в попередні і в пізніщі партії, призначені на вигнане в Східну Сибір, в період надзвичайної власти, даної графови Тотлебови в границях новоросійського генерал-губернаторства.

Пізнаючись ближче з політичними адміністративно-засланими, прилученими в числі більш ані-ж 50-ти чоловік до нашої партії, я так часто дивував ся: та які-ж се вчинки могли довести до арештованя багато кого з сих людей, що не тільки не брали скілько-небудь активної участі в проявах внутрішньої боротьби, але навіть не мали хоч би найскромнішого теоретичного розвитку в справах громадського інтересу і — ніде правди діти — часом були просто ворогами наймирнішого просьвітньо-визвольного руху. Полюбуйтесь: реакціонер іде в вигнане за 6, 8, 10 тисяч верстов від рідного краю через підозріне в прихильности до радикальства! Хто-ж постарав ся записати в кондуіти сих людей вигадані злочини, що мали бути ліквідовані в слушний час? — „Є люде, каже славний сатирик Щедрин, — що мертвими долонями бють себе у мертві груди, що сукняним язиком вигукують: „Звонъ побѣды раздавайся!“ — і зіхаючими явками замісь очей поглядають навколо:

хто не бє себе в груди і не вигукує в купі з ними? Се ціле огидне ремество. На мою думку, люде, що провадять се ремество, то єзуїти. Звичайно, російські єзуїти ликом шиті, згодовані на ґрунті панщини і сполученої з нею брехні, дводушности, підступности і т. и. Се люде незвичайно лихі, мстиві, з смердячим самолюбством і злою, довго тріваючою памятю, люде, від яких можна тільки тоді вратуватись, коли у них окрім безмежної лютости є ще й безмежна жадоба до вловів риби в каламутній воді. Тоді можна від них відкупитись, кісткою пельку їм заткати. Але коли у них по-при некельну лютість є й пекельна невідкупність і коли при сьому вони свою пекельну обмеженість піднімуть на ступінь пекельного переконаня, тоді се вже справжнє сатанинське кодро. Вони накладуть мертвими руками ряди кострищ без ліку і будуть безглуздими порожніми очима стежити за смертними корчами жертви, що не біла себе в порожні груди так, як вони“.

Наберім ся-ж моральної відваги простежити до кінця корчі сих жертв.

20-го серпня наша партія під конвоем чималого числа москалів і жандармів виїхала з Москви. Що далі ми посувались на схід, то гіршали обставини подорожі. Цікава та поступовість, з якою нас привчали до подорожніх невигод. По дорозі від Мценська, на 5-ій чи 6-ій верстві перед Москвою, той поїзд, що ми ним їхали, спинив ся і нас пересадили в зарані наготовлені карети і в них довели нас у московський тюремний замок. Тим же способом і вивезли нас із Москви. У Нижньому нас уже пересадили в брички і дозволили фігурувати перед публікою, в Пермї збавили й бричок, а в Катеринбурзі навалили нам на плечі подорожні клунки і під конвоем провели скілька верстов від двірця до тюремного дому.

Добрі тюрми російські, але тюрми сибірські вище всякої хвали. Ми в Тюмені, в тюрмі. Задушливий сморід дає про себе знати ще на тюремному дворіщі, а тим більше в наших двох камерах, побудованих по обидва боки ретирадного місця. Підчас скількох днів, прожитих у Тюмені, ледви чи багато людей нашої партії не піддались нападам нудоти й блюваня. Бруд навколо був такий великий, що ми стереглись торкати ся до тюремних річей, а надто стереглись пити воду. Наші ночі проходили не в сні, а в лютій боротьбі з нужею та блощицями. Не дивно, що при таких умовах у нашу партію незабаром укусив ся висинний тиф,

що мав свій початок у тюменській тюрмі. Нарешті ми дочекались парохода, що мав нас приставити в Томск, і пересіли на баржу (великий байдак). Вийшло, що ми з вогню попали в полонінь! Здумайте собі невелике підпілля майже зовсім занурене в воду. Обидві стіни підпілля, сполучені овалом, пробиті рядом прорубів чи вікон із вибитими шибками, так що в кімнаті гуляє різкий протяг без упину, по всіх усюдах. Підпілля се було так напхане людом, що підчас спання нічліжники займали всі чисто місця на примостах і межі примостами. І в такій тісноті, в такому кагалі приходилось пробути десять день, увесь час підпадаючи впливови невпинного протягу, а був уже вересень і ми мусли плисти високо на північ. Не мало людей з нашої партії переслабувало в сі тяжкі дні баржової мандрівки. Становище-ж кримінальних злочинців, що їхали на одній баржі з нами, але стовплені в иньшому підпіллі, було певно ще злиденніше. Бодай підчас стоянок ми нераз бачили, як із їх підпілля викидали на беріг дитячі трупи.

20-го вересня ми прибули в Томск. Залізниці вже давно минули для нас. На Томску увірвав ся й водяний шлях. Тепер перед нами етапна мандрівка. Цілий місяць дороги до Красноярска, а простору всего 550 верстов. Етапна мандрівка розпоряжена так: станція верстов у 20 або 25 і нічліг, знов станція і двівка, — в три дні всього дві станції. Розпорядок, як видно, зроблений для піших. Нас же ніхто не силував іти пішки: по закону, особи в упривилейованих станів і підчас етапної мандрівки послугують ся кіньми; значна-ж частина нашої партії належала до упривилейованих станів. Через те нас усіх без виїмки посадили на селянські вози, запряжені прудкими сибірськими кіньми, і ми легко могли-б їхати з прудкістю навіть поштової їзди; але нас примусили достотно триматись етапного маршруту і пізнати за місяць усї радощі етапного блукання в осінню добу. Опишу хоч перший день етапної подорожі. В Томску розсадовили нас на сільські вози, по два, по три арештанти та стілько само москалів на кожний віз. Тут же візник і подорожні річи. День був вохкий і холодний, увесь час падав мокрий сніг. Брудна дорога вся порита ямами та вибоїнами. Нелади в повозах та в упряжі раз-у раз затримували увесь поїзд. Ми виїхали з Томска о 9-ій годині рано, а прибули в етап о 11-ій в ночи брудними і мокрими, як хлющ. Етапна домівка складалась із трьох-чотирьох невеликих, брудних, смердючих і вохких кімнат. Проби декого з нас просушити свою одезу біля

розпаленої груби сповнили чадом усю етапну домівку, і ми, в кінець зморені за весь сей день, як були в мокрій подорожній одежі, так і полягали спати де попало, на примості, чи під примостом.

Другого дня до етапу під'їхало вже більше підвод і краще приладжених для дороги. Ми розмістились вільніше. Дальші переїзди не тягли ся вже так довго, як перший; але все-ж осіння пора, а головно бридкі етапні домівки і далі так шкідливо впливали на наше здоров'я, що до того часу, поки ми прибули в Красноярск, у нашій партії не долічувались уже багато людей, захоплених висинковим тифом і покинутих у придорожніх шпиталях.

Нарешті ми в Красноярску, — отже хутко має вняснитись, хто з нашої партії буде поселений на жите в Єнісейській губернії, а хто піде ще й далі — в Иркутську губ., Забайкальє та Якутську область.

Я опинив ся між полишеними в Єнісейській губернії, і мене призначили жити в місті Мінусинску. Доси на всій дорозі від Москви до Красноярска ми посувались окремою партією з жандармським офіцером на чолі. Тепер же розсланих по Єнісейській губернії політичних арештантів просто накидали подорожнім партіям кримінальних поселенців та каторжан.

Мене прилучили до партії кримінальних, що йшла етапним способом у м. Ачинск, бо шлях у Мінусинск лежить через се місто. В одній партії зо мною йшла ще одна політична арештантка, теж адміністративно-заслана, теж Одеситка і теж призначена на жите в м. Мінусинск. Се була молода дівчина, недавно скінчена інститутка, і вже „державна злочинниця“! В чім же її злочин! Може й заграли в її голові трівожні думки? Може знайомі брата-студента були по части й її знайомими? Брат попав у політичний процес і вийшов з нього на каторгу, проти сестри доказів жадних. Ніяково притягати на суд. Що-ж, можна й без суду! Буде міцно й без суду! І ось жите молоді дівчини загублено у Східній Сибірі. Ось молоденька арештантка посуваєть ся етапним порядком і спляєть ся на етапних домівках, сновнених кримінальними поселенцями та каторжанами.

Погляньмо хоч на мить на арештантську партію в дорозі і в етапній домівці, на спочивку. Мороз у 25, 30 і більше степенів. Я і моя молоденька товаришка по етапу, підкупивши конвоїра, поїхали поперед партії. За кілька годин, уже пізно в вечері, до-

брила до етапу і промерзла партія кримінальних. З криком і лайкою зганяють москалі всіх арештантів у одну камеру. Вже камера напхана тісно. „Ще потіснить ся, падлюки, лїзьте під приміст, лїзьте один одному на шию!“ — кричать москалі. Потім зпід преса по черзі викликають арештантів для перевірки. Провірені викликанем чоловіки й жінки, стративши всякий половий сором, одночасно кидають ся до ретирадного місця і примощують ся навколо смердючої ями. Після перевірки здовж цілих сіней розставляють ся смердючі чебри, а надвірні двері замикають ся. Арештанти розходять ся по всіх камерах, правда, згідно з законом, дотримуючи ріжницю станів. Задушливий сморід, цинїзм розмов і рухів, явна розпуста, злодїйство, жаднокровна бїйка, всяке озвірене людини! Як же тобі, читачу, подобаєть ся таке около для молодї дївчини, і чи до смаку тобі держава, що так по-людськи обходить ся зо своєю молодю, інтелїгентною молодю, красою і надїєю країни! Старайте-ж ся, шановні родичі, завчасу старайтесь витравити в своїх дїтях найменше розумїне моральної й громадської повинности. Бо хиба-ж ви можете инакше захистити ваших дїтей!

Не зайво буде читачеві, для контрасту нашому становищу, знати ще й те, що підчас нашого етапного блуканя до Ачинска нам на зустріч нерав понадались кримінальні з дворян, засуджені на збавленє прав і навіть на каторгу, а про те вони їхали прудко, без уваги на маршрут, під наглядом тільки одного конвоїра. Що до політичних засланців, то їх піддавали всїй етапній кормизї з дивним педантизмом. Мене і молоду товаришку по етапу накинули партїї, що, згідно з маршрутом, мала прибути в Ачинск через кілька годин після виходу партїї кримінальних в Мінусинск, а через се ми муїли пробути в Ачинску цілий місяць, дожидаючи виходу нової партїї. Я звернув ся до інспектора тракта з просьбою дозволити менї й моїй товаришцї проїхати дві останні станції за одним заходом, при чому всї видатки на нас і на конвоїрів я брав на свій кошт, і все таки, хоч і як сьому трудно повірити, мою просьбу рішучо відкинули.

Ми в Ачинській етапній домівцї. З початку нам дали камеру так наповнену арештантами, так збавлену вентиляції, що за скілька хвилин я вже чув, як мене нудить і голова морочить ся. Тодї нам дозволили перейти в окрему, але холоднісїньку камеру. Ледво що розпалили у грубі, як увесь дим кинув ся з неї на хату, так що прийшлось швидче залити вогонь і відчинити двері в сіни й на

двір. Не встиг я ще вивітрити хату від диму, як настав час вечірньої перевірки, і нас на цілу ніч замкнули в давній, давно не-топленій хаті. Другого дня довідались ми, що дехто з політичних адміністративно-засланих раніше нас вивезених із Красноярска і теж посланих у мінусинську околицю, ще й доси тримають ся в ачинському тюремному замку, і ми перебрались до них. Знов бридке уміщенє, щось подібне до комори, на який час і то дуже погано приладженої для мешканя. В кутку комірки увесь час па-лилась малесенька залізна грубка. На протилежній стіні вохкість, а на вікні лід. З дверей віяло. В різних кутках мешканя різкі зміни температури. Все отсе лихо подорожнє в кінець зломило моє здоровлє, вже давно надломлене. Мене вчепив ся лютий висипний тиф. І коли-б не великодушність одної до того часу зовсім незнайомої мені дівчини, те-ж політичної арештантки, що відклала на далі свій виїзд у призначене місце, те ж в Мінусинск, з єдиною метою — доглядати за мною підчас моєї хвороби і безпам'ятства, та не той щасливий випадок, що при самому початку моєї хвороби місце тюремного лікаря, довго необсажене, було зайняте одним Поляком, що теж колись був політичним засланим і добре дбав тепер про мій став, то при страшених публично-тюремних об-ставинах моєї хвороби, валяючись у збірній камері прибуваючих і від-буваючих арештантів, мені певно прийшлося би визволитись від заслання без суду уже способом ні для кого незабороненим. Ледви очунавши трохи після тифу, ледви волочучи ноги, я з першою-ж партією подав ся в Мінусинск, бо дуже бояв ся, щоб часом своїм пробуванєм в Ачинській тюрмі не викликати зарази на мою великодушну товаришку по нещастю, що все ще не хотіла виходити з Ачинської тюрми, поки я зовсім не видужаю, — тай за себе слушно бояв ся, думаючи, що тюремна обстановка більше загрожує мені можливістю нової хвороби, ніж мандрівка в тріскучі морози. Ще тижнів зо три етапної подорожі, і вже хоч подорожні лихі пригоди будуть скінчені. Приймавши на увагу і сі три тижні, мати-мем уже сім місяців від першого дня мого арешту і пять мі-сяців від того часу, як наша партія рушила в Східну Сибір. На переїзди з Москви до Красноярска пішло всього два місяці при етапній подорожі з Томска, а з Красноярска до Мінусинска, з гу-бернського міста в повітове, подорож зайняла три місяці. Ся по-невірка по губернії ще тяжче приходить ся тим, що розселяють ся на жите по волостях. Їм приходить ся побувати і в губернському

місті, щоб довідатись про визначене місце для житя, і в повітовому місті, щоб заявитись окружному справникови, і тоді вже рушати в свою волость, може навіть у супротивному напрямку, по дорозі вже раз пройденій, а все отсе при сибірських просторах чинить поважне число верстов, пройдених етапним способом, незвичайно повільним, з великими перервами, в тяжких умовах фізичних і моральних мучеників.

Я наближаюсь нарешті до місця вигнання. Ось уже й місто мале мріє. Се Мінусинск. Геть, бридкі спомини соромної подорожі! Що то дасть мені тепер нове житє! А які-ж надії міг я покласти на місце свого вигнання? Я памятав із підручника географії, що мінусинська околиця вважається житницею Сибірі. В Красноярську мені вихваляли мінусинську околицю, яко сибірську Італію. Товариші по засланою поздоровляли мене з догідним назначенєм. Я їхав у Мінусинск із надією, що може мені вдасть ся знайти хоч заробіток і таким способом пережити засланє хоч без злиднів. Зрадлива мрія! Не треба було багато часу, щоб допевнитись, що ми, заслани без суду, були поставлені що до заробітку в зовсім безвихідні умови. Нам заборонили всі форми державної і громадської служби, і навіть у сфері приватної діяльності — всі форми розумової праці, до якої ми тільки й були здатні. Фізична праця дозволялась, але-ж кому охота запрошувати культурних білоручків до фізичної праці! Ремесла ніхто з нас не знав. Стати хіба за прикащика в чю крамницю? Але практично і се вийшло неможливо для нас, бо жаден купець, не маючи конечної потреби в нашій діяльності, не зважував ся, давши зарібок, накликати на себе доноси в протекції тим людям, що стратили ласку власти, і тим ставити у непевність і свою власну „благонадежність“. Що-ж нам почати? На які засоби жити? Не бажаючи ступати на ґрунт голодництва — там, на битім шляху, в ночі, у діброві! — і вважаючи педагогічну працю найбільше доречною для себе і найбільше обіцюючою зарібок, ми по неволі не послухати наложеної на нашу працю заборони і почали шукати лекцій. Заманливо було Мінусинцям послуговуватись нами, як учителями, та знов і страшно відповідальности за зносини з людьми немилими урядови. Ого-ж бідним Мінусинцям прийшлося перебувати тривогу Гоголевого почмайстра. В однім вуху от так і шепоче: „Ей, запроси! Є вчителі з вищою просвітою і найняти їх можна за мідяки!“ А в другому

немов біс який шепоче: „Ей, не запрошуй! пропадеш, як та курка!“ Мучить ся бідний почмайстер не день, не два, радить ся в цілих містом і таки впаде у спокусу запросити контрабандного вчителя. Але не встиг ще той учитель пізнати ся як слід із учеником, як прилітає з Росії тривожна телеграма. Бідолаха батько ні живий, ні мертвий, просить вибачення в учителя і відмовляє йому лекцій. Знов заспокоїлись громадські чвари і знов мінусинського почмайстра кортить до гріха. Таким способом то зриваючись із заробітку, то знов здобуваючи його, ми все таки утримались при педагогічній праці. Тоді посипались на нас доноси в Красноярск. Відповідаючи на сі доноси, губернська власть наказала мінусинській поліції обов'язати нас підписом, що не будемо давати лекцій. Губернська власть наказала в-друге мінусинській поліції довести до відома нам, що за упертість у забороненій праці нам завладуть кару. Ми підписались, що зміст грізного для нас паперу доведений до відома нам. Тоді губернська власть дала нам спокій, а дбалість показувати почала вже мінусинська поліція і їй вдало ся ляканем родичів, відобрати педагогічний заробіток усім, окрім мене. Після сього моїм товаришам по засланою траплялось тільки врідка знаходити заробіток і то зовсім незначний, напр. припадкове переписуванє й т. и. Окрім подібного заробітку дехто з нас отримував деяку грошеву поміч із дому, инші-ж, з powodu слабого здоров'я, отримували урядову поміч, 6 рублів на місяць. На сі засоби ми всі посполу існували. Ну, звісно, всіх отих засобів було дуже й дуже не досить навіть для найнагліщих потреб скілько-небудь гігієнічного житя.

Цікаво порівняти умови нашого вигнанського житя в Сибірі в умовами житя декабристів підчас їх пробування на каторзі і потім на поселеню в Сибірі. Прочитайте твір Максимова „Сибирь и каторга“ і ви побачите, що за увесь час пробування декабристів на каторзі не було в їхньому гурті ні одного випадку самобійства чи божев'їя. Коли-ж, відбувши каторжний час, декабристи пішли на поселене, то самобійства і божев'їя стали все частіше й частіше траплятись серед них. Звичайно, становище декабристів-каторжників, рівняючи становище до сучасних нам каторжників, було зовсім привилейне. Декабристи-каторжники жили всі в куці, з початку в Читинській тюрмі, потім у Петровському казематі. Богато з них отримували з дому великі грошеві засоби, що складали спільну касу, з якої сімейні спільники отримували по 2000 р. річно, а оди-

нокі 500 р. Наукові твори, журнали, газети, російські і закордонні, всього сього вони мали до схочу. Каторжна робота була для них тільки номінальною. Нарешті, при багатьох декабристах-каторжниках жили їх родини. Але-ж і становище декабристів-поселенців було не менше привилейне. Ще підчас пробування на каторзі декабристи постаралися завести касу, аби улекшити незможним товаришам вихід на поселенє, так що ні один декабрист не виходив на поселенє, не маючи при собі що найменше скількох сотень рублів. Розселені по містах і волостях на всему просторі неосяжної Сибірі, одні з декабристів узяли призначені їм від уряду 15 десятин землі і зайнялись сільським господарством; иньші-ж віддалились педагогічній праці, скрізь заводячи школи, а вбогих приймаючи до науки без плати. Діяльність декабристів на педагогічному полі була надто корисна. Ось приклад. І. Д. Якушкин, поселений в Ялуторовску, завів дві школи -- одну для хлопців, другу для дівчат — і під його орудою через сі дві школи за 14 років пройшло 1600 учеників і учениць. Сей же приклад, гадаю, досить переконує, що в ті часи знайомство з політичними засланнями не вважалось таким учинком, що міг би компромітувати чию-небудь політичну благонадежність.

Коли при таких, рівняючи, вигідних умовах, серед декабристів-поселенців все-ж таки появилсь значний процент таких, що погибли нечасною смертю, то чи можна дивуватись, коли, перейшовши через фільтру тюремного увязнення від скількох місяців до скількох років, дізнавши потім усєї роскоші етапної мандрівки, декабристам теж невідомої, і нарешті опинившись на місці вигнання в безвихідних обставинах що до заробітку і в стані парія по всїх питаннях морального і громадського інтереса, про що буде річ далі, — чи можна-ж, кажу я, дивуватись, коли, пройшовши через усї ті обставини, з гурту політичних засланців Мінусїнська і його околиці, не більшого підчас першого року мого заслання понад девять чоловік, із сїх девяти чоловік один скінчив рахунки з житєм раптовыми сухотами, друга дістала гострих нападів божевіля.

Ось вона, адміністративна розправа: без слідства і суду, навіть без розпитування, на підставі самих тільки темних підозрінь, начерпаних Бог зна з якого джерела, позбавити людей рідного краю, родини, друзів, громадської діяльности, позбавити всього, що тільки красить житє, закинути людей в далеке вигнанє, і тут морити їх до останку, поставивши їх у безвихідні умови що до заробітку.

Але се ще не кінець нашим утискам. Зараз же після нашого приїзду в Мінусинск нас обов'язали не мати при собі зброї, а се значить не малий утиск для живучого в країні позбавлення прав і каторги, в країні повній кримінальних поселенців і втікачів-каторжників, де так часто трапляється чути: вчора убили одного чоловіка, сьогодні вирізали цілу родину. І коли ми якось не думали про можливість для нас загинути від сих людей, то тільки вважаючись блаженними гіпербореями, у яких у кишенях так мало брєніло можливости притягати до себе чию-небудь увагу. Але за те в нашому стані, як побачимо далі, була иньша Ахіллесова пята, що нагло домагалась конечности для нас мати при собі зброю.

Потім нас обов'язали не виходити за царину, а в місті що тижня з'являлись у поліції і тут своїм підписом немов би свідчити свою моральну повірність карі, завданій без слідства й суду, за вчинки справжні чи видумані, але нам навіть і не заявлені. Усе наше листуванє, отримуванє й посиланє, було відданє під цензуру поліцейської власти. Навіть над нашою літературною працею була поставлена місцева, додаткова цензура. Утиск характерний! Наказ цензурувати наші листи походив, звичайно, при недовірю до нас, з бажаня дати можливість цензорам слїдити за такими нашими вчинками, які без сеї умови були би без контролі. Звісно, що в прикладі до нашої літературної праці не можна було виставити і такого виправданя. Адже-ж рукопись призначалась до загальної відомости, а не до конспірації, адже-ж вона мала перейти через чистилище редакції і загально-державної цензури, отже кождий наш лихий вчинок при помочи друкованого слова міг бути й відвернений і покараний. І коли все таки над нашою літературною працею тяжіла, окрім загальної, ще й місцева додаткова цензура, то чи не служить се безперечним доказом, що ми, з погляду чинного тоді законодавства, принципіально наче-б то й не збавлені прав, а тільки в інтересі недопущеня до злочину, обмежені в виборі місця пробуваня, *de facto* стояли поза законом.

Се образливе „поза законом“ рішуче відбирало нам можливість прорватись крізь цензурну Сціллю і Харібду, не пожертвувавши в кінець гідністю друкованого слова. Перший рік мого пробуваня в Мінусинську був часом, коли напрямком красвої політики кермував прославлений Лоріс-Меліков, коли начальником головної управи в справах печати назначений був п. Абаза, що поставив столичню печать в такі умови, при яких вона могла

краще служити своїму призначенню, ніж як то було раніше. Столичня печать у більшості своїх представителів змагала тоді до скасування адміністративного заслання і дуже інтересувалась побутом засланих без суду. Мене, як очевидця заходів д. Панютіна в справі втихомирення новоросійської країни і як знаючого з власного досвіду прокіш адміністративного заслання, натурально кортіло пристроїтись при печатному слові. Через те, склавши для газети „Молва“ кореспонденцію, посьвячену головно оцінці заслуг д. Панютіна в справі кольтонізації Сибірі, я післав її на розгляд губернаторській власті з просьбою повідомити мене, чи буде моя кореспонденція відслана, куди треба. Але мене не вдостоїли навіть і відповіді. Тоді я звернув ся до графа Лоріс-Мелікова з просьбою дозволити мені, як не збавленому прав, послати кореспонденції на спільних для всіх умовах, просто в редакції газет. Відповіді знов не було надіслано. Тим часом газети оповістили, ніби-то, по ініціативі графа Лоріс-Мелікова, вийшов наказ, по якому дозволяло ся адміністративно-засланим посылати свої просьби до вищих урядових закладів, минаючи посередні інстанції, що раніше теж не входило в наш „Habeas Corpus“. Я спивив ся на думці, скориставши з сього дозволу, післати свою кореспонденцію на особисту цензуру графа Лоріс-Мелікова. Але й тут перешкода — розпорядчик мінусинської поштової контори не схотів прийняти мій пакет на загальних для всіх основах. Знов утягаюсь у листованє. Виявилось, що ніякого припису, в розуміню вище згаданої газетної звістки, до начальника губернії не доходило. Роздразнений невдачами я наважив знехтувати місцевою додатковою цензурою і післав до газети „Молва“ мою кореспонденцію вже секретно, хоч і з підписом моєї фамілії. Але підчас мандрівки моєї кореспонденції сталась подія 1-го марця 1881 р. Печать знов була взята в суворі лабети. Газета „Молва“ була закрита, а в куші з тим не вдалась і моя проба апелюваня до громадського розуму й сумління з поводу державних порядків, що пригнітили нас.

Та де вже там до апеляції до громадського суду з поводу питань загального значіння, коли нам було трудно пожалуватись навіть перед начальством і навіть на окремі надужитя проти нас. Ось приклад. Один із мінусинських політичних засланих, князь К. післав в м. Ачинск, де в той час по обовязку служби пробував жандармський офіцер І., під чиею контролею було його листуванє —

лист із 20-ма рублями на імя одного з петербурських книгарів. Вернувши ся в Мінусинск, І. заявив К., що гроші сї він сам особисто віддав в ачинській поштової конторі, на заповнене сього йому був виданий і квіт, та він його загубив. Тим часом гроші сї не дійшли, куди треба, і як виявилось по справках, узятих із книг ачинської поштової контори, не були відправлені з Ачинська. Посудивши І. в покражі сих грошей, К. запросив мене і ще одного з наших засланих бути йому сьвідками, і ми в-трьох подались до І. допитувати його про пропалі гроші. І. розказав до найменших подробиць, коли й при яких обставинах він віддав сї гроші в ачинській поштової конторі, а другого дня, зустрівши ся на самоті з К., змінив покази, заявивши, що гроші в ачинській поштової конторі віддав не сам він, а один із підручних йому жандармів, чого, в нашій присутности, він ніби не міг розказати, бо се було б з його боку порушене служебних установ. Тоді К. зважив ся звернутись до графа Лоріс-Мелікова з просьбою розпочати в сій справі слідство, і з мотивованою в сїм напрямку просьбою прийшов до І. як до свого найближчого начальника — щоб дотримати вище вказаної і, як виявилось, нескасованої вимоги про передачу по інстанциях. „Поки що я нізачо не перешлю вашої просьби!“ — були перші слова І. Хоч просьба К. все таки була прийнята, але, звичайно, К. не мав певности, що просьба ся перейде через першу інстанцію, і через те післав через мінусинського справника другий примірник сеї просьби начальникови губернії для дальшого ходу. Тоді І. взяв одпуск на чотири місяці, передав квартиру, продав меблі і виїхав з Мінусинська. Ми — каю ся з наївности — думали, що тепер уже непереливки буде нашому курохватови, а про те, як побачимо далі, І. ще впливе на мінусинському горивонті. Але вже й для того, щоб тільки дати хід скараї К., потрібно було протизаконного втручення мінусинського справника в справи К., що був не під його наглядом. Коли-б же не сталось сього, тай взагалі коли-б нагляд над К. був суворо дотриманий, то як би міг К., що мав право заводити зносини навіть із начальством тільки через І., як міг би він оборонити свою кишеню від крадіжі з боку І.? Ось воно голе безправє, якого подобу можна знайти хіба в історії нашого крєпацтва, коли селянину, під страхом заслання в Сибір, заборонено було жалуватись на свого пана.

(Конець буде).

Сервітути і розмежованє ґрунтів на правобережній Україні*).

II.*)

На правобережній Україні числить ся всеї управної землі звиш 170,000 кв. кільометрів, або до 14 міліонів десятин. Поділ ґрунтів між ріжними верствами видко із сеї таблички :

	дідичі :	селяне :
Волинська губ.	3,086.000 дес.	2,634.000 дес.
Київська губ.	1,971.000 дес.	1,948.000 дес.
Подільська губ.	1,650.000 дес.	1,771.000 дес.
Разом	6,711.000 дес.	6,353.000 дес.

Решта ґрунтів належить державному скарбови, камері, манастирям і церквам, містам і т. и. Найголовнішими властителями земської посілости являють ся дідичі — переважно шляхта і селяне. Число всіх маєтків**) у краї доходить до 8000. На кожний маєток пересічно припадає звиш 1500 дес. ґрунту, поділеного майже порівну між дідичем і селянами. Поділивши, відповідно трехполевій управі, ґрунти маєтку на 3 руки — озиму, ярову і парову, бачимо, що в кожній руці буде до 500 десятин землі, з яких 250 десят. належатиме дідичови. Наведені числа сьвідчать, що дрібного розшматкованя двірських ґрунтів у краю нема. Навіть шматок землі в одній руці близько 300 гектарів простору — се-ж є середня західно-європейська земельна посілість, яка не перешкожає високому ступневи розвою рільництва в Європі.

*) Див. Л.-Н. Вістник, кн. X. стор. 1—11.

**) Маєток — те, що в Галичині катастральна громада. *Ред.*

На якомуж просторі ґрунтів і в якому розмірі існує сервітутове право? На підставі чисел дд. Астирева й Новицького до 1885 року ся справа виглядає ось як :

	усіх ма- єтків	з них роз- межовано	нерозмежо- вано	з них серві- тутових
Волинська губ.	3692	963	2729	1926
Київська губ.	1800	605	1195	647
Подільська губ.	2151	618	1533	991
Разом	7643	2186	5457	3564

Наведена табличка виказує, що 70% маєтків у краю ще не розмежовано, а 47% обтяжено сервітутами. На жаль нема певного обчислення десятини двірської землі в сих обтяжених сервітутами маєтках і ми мусимо обмежитись приблизними числами. Всі маєтки краю мають у собі 6,700.000 десятин двірської землі; коли нерозмежовані маєтки навіть менші і не вся їх земля обтяжена сервітутами, то все таки не буде великою помилкою, коли допустимо, що в 47% сервітутових маєтків сервітутове право селян лежить на просторі 2½ мільонів десятин двірських ґрунтів.

Щоб пояснити значіне сервітутового права, наведемо тут рахунок різних сервітутів. У „Вістникъ Финансовъ“ з 1900 р. ч. 39 д. Ріхтер, переглянувши майже всі викупні акти, найшов у них ось які числа пайголовнійших сервітутів. Толокою і стернями користують ся 162.000 дворів, спільними з дідичем вигонами 137.000 дв.; сіножатями і випасами по двірських лісах 28.000 дв.; правом ловити рибу 35.000 дв.; правом опалу з двірських лісів 16.000 дв.; добуванем глини, вапна, каменя, збиранем ягід, грибів і иньшими ріжними правами на землях дідичів користують ся теж 16.000 дв. Із числа всіх 7994 „викупних актів“, що відбули ся в краю по 1899 рік д. Ріхтер переглянув 7806 актів. Усіх дворів по сим актам числилось до 500.000, із них 280.000, себто 58% мали такі або иньші сервітутові права на землях дідичів.

Самий розповсюжений і потрібний селянам сервітут, се випас на толоках і стернях. Від ранньої весни до серпня селянська череда пасеть ся на спільних парах; протягом серпня і вересня на озимій стерні, а далі до снігу на ярій. Таким способом протягом 7 місяців селяне мають де діти ся з чередою.

Певно, що й иньші сервітуты мають не меншу вагу для селян. На Волині напр. навіть такі на погляд дрібні річи, як сушеня

ягід, грибів, риби, — стають не малою допомогою в господарстві: продаж сих продуктів у деяких закутках вистарчає на сплату податків.

Цікаво було-б вяснити собі, для чого 42% дворів і 53% громад, як бачимо, стратили свої сервітутові права, які були роаповсюжені ще в давніх часів скрізь по краю. Причиною сего явища була з одного боку хиба законодавства, а з другого проста неправда. Селянам і дідичам дано було право знести панщизняні відносини на умові „добровольнаго соглашения“. Байдужість і недбалість селян сприяла тому, що иноді вони самохіть уступали свої права і укладали з дідичами некорисні для себе умови. Ледве-ледве вибившись із панської неволі, вони не заглядали в будуще, і як усякий чоловік, залюбки зрікались того, чого не звикли ще лічити своїм. Але впливали тут і иньші чинники. Простеживши за сею справою по різних закутках краю ми постережем, що в тих повітах, де земля найкраща а дідичі найбогатші, число „добровольныхъ соглашеній“, відсотки розмежованих маєтків і знесених сервітутів найбільші. Так в Уманському і Васильківському повітах Київської губ. „добровольно“ розмежовано 85% усіх маєтків, коли на цілий край приходиться ся лиш 30% розмежованих маєтків. Досить пригадати, що в Уманському повіті два дідичі посідають 40.000 десятин, а у Васильківському пов. двом дідичам належить 92.000 десятин, щоб зрозуміти, що то були за „добровольныя соглашения“. В недавно опублікованих споминах д. Воропонова (Вѣстникъ Европы 1900, кн. 8—9), одного з діячів селянської реформи, згадуєть ся, що селяне ніколи мусіли підписувати „выкупные акты“ під згуками барабанів і свистом різок.

Не вважаючи на се, всеж таки й досі половина людности краю заховала сервітутове право на просторі 2¹/₂ мільонів десятин двірської земельної посілости. Не диво, що дідичі всіма способами змагають ся визволити сю землю з під сервітутів. Що сервітутів у краю не було, що закон 4 квітня 1865 р. зніс їх — се були аргументи дуже слабі і дідичі вигадали третій аргумент: внесенє сервітутів потрібне з погляду „загально-державної користі“.

Розшматкованє ґрунтів і сервітути гамують, мовляв, усякий рух, поступ і розвій рільництва. Рік річно ¹/₃ частина управної землі дармує під паром відповідно трєхполевій управі. Тим часом дідичі заведуть многопільну управу і пустуватиме ¹/₈ а то ¹/₁₂ частина

землі. Не можна теж запровадити ні штучних лугів, ні кращої худоби, бо селяне випасатимуть луги своєю худобою, яка мішаючись з двірською, погіршує її породу і заражає всякими пошестями, на які селяне не звертають жадної уваги. Взірцева дідичова господарка стане в пригоді й селянам: за прикладом дідича і вони теж запровадять многопіле, сіяну траву, кращу худобу. Не досить того: реформа ширитиме моральність серед люду, бо розшматковане ґрунтів і сервітутове право спокушує до спашу, до крадіжи ліса та інших неморальних учинків.

Оклик „загально-державної користі“ поволи почав вабити до себе й адміністраторів і пресу й рільничі товариства. Загальний з'їзд Київського рільничого Товариства 1891 і 1897 рр. присвячений був майже весь сервітутівим справам. Усіми способами розповсюжують думку про велику шкоду сервітутів. Далі ми докладніше поговоримо про сю шкоду і користь, а поки що не від річи тут буде згадати один старий документ. В р. 1378 якийсь львівський шляхтич скаржить ся на негоди, які він терпить від того, що лани його розпросторені „non in linea secundum jus teutonicum“, не в одному місці відповідно праву німецькому, але „secundum Ruthenarum consuetudinem sparsim et particulatim sunt distincti“, розшматковані відповідно руському звичаю*). 500 літ навад дідичі були шврійші від теперішніх: вони не голосили ні про „загально-державну користь“, ні про моральність люду, а про... власні негоди.

Для порозуміння можливості „загально-державної користі“, яка чекає край від знесеня старосьвіцького рільничого ладу, мусимо кинути погляд на сучасний загально-економічний стан селянської і двірської господарки.

Як відомо з офіціальних жерел, від перших днів знесеня панщини, себто від 1861 р. дідичі краю відібрали до 100 мільонів руб. „выкупной ссуды“ за вірвану селянам землю. Сих грошей вистарчило на 10 років. Починаючи від 1871 року протягом кількох літ засновано 11 земельних банків у Росії. За 29 літ у сих банках опинилась половина всеї панської земельної посілости краю.

*) Див. Maciejowski, *Historja prawodawstw słowiańskich*, т. III, стор. 335.

	затягнуто пози- чок руб.	число маєтків	число десятин землі
Волинська губ.	21,410.000	994	1,058.000
Київська губ.	43,659.000	1226	999.000
Подільська губ.	40,655.000	1082	915.000
Разом	105,725.000	3302	2,973.000

Із таблиць бачимо, що майже половина панських маєтків, половина двірської земельної посілости краю обтяжена позичками в банках на 100 мільйонів рублів, а сама богата Подільська губ. обтяжила позичками мало не 55% усеї панської земельної посілости. Та сего мало. Д. Жигачов*) на підставі деяких відомостей запевняє, що окрім 11 земельних банків дідичі зтягнули ще до 100 мільйонів руб. у різних кредитових товариствах, місцевих банках і у приватних осіб. Коли-ж ще до сего додамо, що за сей час продано величезні обшири лісів, випущено на довголітні аренди млини, стави, озера і т. и., то переконаємось, що за 30 літ через руки дідичів перейшло звиш 300 мільйонів рублів. Що року перенадало дідичам по 10 мільйонів руб., а кожна десятина землі обтяжена 50 рублями довгу.

Щож зробили дідичі з сею силою грошей? Може придбали живого і мертвого реманенту, забудували ся, поліпшили управу ланів? Ні, Боже хорони! 1871 року „коммисія для изслѣдованія положенія селянського хазяйства“ найшла, що „від безпутньої управи рілі земля яловіє, скотарство упадає, будинки руйнують ся, урожаї не повертають потраченої на них праці і господарка стає некорисною для суспільства і тягаром самому властителеви“. Що стан двірської господарки не поліпшив ся й далі, довідуємо ся з пізнішого жерела. 1890 року д. Блюх, що брав уділ у другій рілній комісії, пише: „За останню чверть віку в рілництві замість поступу добачають ся різні ознаки руїни. Без сумніву, ґрунти де далі більше висихають ся, число розумно ведених шляхетських господарств що року меншає, лихі і хижацькі способи управи рілі викликають неврожай; банкове обдовженє росте, а скотарство упадає“. Сі загальні осуди зміцнюють ся фактами. Протягом 1886—88 рр. зтягнуто в шляхотському банку позички під 3024 маєтків із обширом ґрунтів звиш 3 мільйони десятин. Обрахунок банку виявив, що в сих маєтках на 1 десятину землі випа-

*) Русская Мысль 1892 г. № 11. Задолженность частного землевладения.

дає пересічно живого реманенту (робучої худоби) на 1 р. 60 коп., а мертвого (господарських приладів) на 1 р. 95 коп. Разом сі макетки мають на 1 десятину землі на 3 р. 55 коп. реманенту. Наука й практика господарська вимагає на кожду десятину управної землі в нашім краю на 50 руб. реманенту. Ось ми й бачимо, що не сервітути, а повний брак реманенту, се перша перешкода до поправи панського господарства.

Друга перешкода, се брак знання, праці та ошадности. Панщина в даремною працею підданих була вчителькою дідичів. Вона привчила їх проживати сьогодні те, що мало вистарчити на завтра; вона не нахилила до новочасної просвітної думки, не попихала до поступових кроків у господарстві. 30 літ від знесеня панщини, се за короткий час, щоб поміг дідичам із почесного стану властителя, що вмів тільки визискувати чужу працю, перейти на фахового хлібороба, що мусить сам щось знати, на чимсь працювати. Та не було й потреби, яка вимагала б сеї переміни.

Зараз по знесеню панщини посипались сотки мільонів „випускної позички“, за сям охоче одчинили свої каси земські банки і знов нові сотки мільонів опинились у кишенях дідичів. Далі реформа судівництва, земства, шкіл і т. и. потягнула дідичів на добрі державні посади. Нарешті Росія мусіла запровадити у себе й наслідки капіталістичного господарства Європи: банки, велізницї акційні товариства. Все, що було енергічного, спритного, дипломованого, розбіглося на різні посади по великих містах; по селах господарити лишилися недоуки, лежибоки, дармоїди. Взирець такого „господаря“ вірно та дотепно змалювала нам панї Оржешкова. Прогайнувавши свої добра, один панок просить у свого багатого родича посади офіціяліста. Сей питає його, чи розуміє-ж він що небудь у господарстві? „Як-то я не розумію, в погордою відповідає панок: „Je touche un peu pianino, je parle bien français, je danse comme un ange“. Сими засобами знання обмежуєть ся й доси значне число господарів. Хиба-ж подібним господарям ходить о „загально-державні користи“? Хиба-ж личить їм дбати про моральність краю? Поправити своє господарство не поможе їм знесенє сервітутів, як не помогли й сотки мільонів грошей. По нашій думці для таких дідичів легше запровадити якісь інституції „ласкавого хліба“, ніж кредитові чи які иньші організації або ніж ратувати їх коштом селян. Ми не станемо перечити, що, останніми часами, особливо серед дідичів Поляків, з'являєть ся

чим раз більше поступових господарів, що вмiють господарити, бажають поправи рiльництва i знесеня рiзних перешкод. Вiдомий факт, що видатнiсть урожаю в Росiї далеко менша, вiж у захiднiй Европi. Видатнiсть напр. пшеницi в Росiї в двоє менша в порiвнаню з культурними краями Европи. Що се не залежить вiд природи, а тiльки вiд ляхої управи, найкраще зацвняеть ся тим, що навiть у Фiнляндiї, про добробит якої так клопочеть ся останнiми роками росiйський уряд, урожаї далеко кращi, не глядячи на її природу-мачуху, вiж у Росiї; жито там видає сам 7·1; пшениця 7·7; овес 5·7, а в Росiї тiж збiжа дали 5, 6—5, 2—3, 5 сам. Одна з найголовнiйших причин сего явища по думцi деяких дiдичiв та, що Европа запровадила iнтензивну господарку, а Росiя тримаєть ся здебiльшого екстензивного рiльництва. Не вважаючи на се, годi було-б радити нашим господарям наслiдувати Европу, бо поки що ще Росiя — не Европа. Бельгiйський господарь тратить, допустимо, 40 руб. на полiшення десятини землi суперфосфатами, гуаном i т. и. Десятинна такої землi нехай уродить йому 50 пудiв пшеницi бiльше нiж без обiрникiв; за неї вiн вiдбере на 60 руб. бiльше i матиме зиску 20 руб. з десятини. Та чиж корисно буде стратити 40 руб. на десятину господаревi Волинi для вiдiбраня тих же 50 пудiв, за якi йому заплатять на ринку тiльки 35 руб.? На сiй операцiї вiн мав би втрати на 5 руб. Значить, тi або иньшi втрати на управу рiлi мусять залежати вiд цiн продукта. Нехай Англiчанин тратить на дренажнi роботи 50 руб. на десятину; вiдповiдно цiнi зерна i цiнi землi в Англiї — се може бути для него дiлом корисним. Та чиж варто полiпшати сiм способом землю в Росiї, де за сi грошi можна ще набути землi, що не потребує жадних дренажiв? Дешевiсть зерна та родючих ґрунтiв Кавказу, Ташкенту, Сибiрi вперла-б з ринку зерно, добуте дорогою цiною. При обмiркованю користи тої або иньшої системи рiльництва треба також мати на увазi не тiльки продуктивнiсть одиницi ґрунту, але також продуктивнiсть одиницi працi. Уявiм собі, що на пiсках Померанiї, де десятинна землi дає 200 пудiв пшеницi, на кращу управу рiлi потрібна праця 4-х робiтникiв; на Українi сяк так ледаче обробляє одну десятину один робiтник i має 60 пудiв. Ось i побачимо, що продуктивнiсть працi одного робiтника на Українi рiвнаєть ся 60 пудам, а в Померанiї 50 пудам. Поки в Росiї штучнi обiрники мало доступнi, рiльничi знаряди дуже дорогi, земля дешева, робiтник темний, доти екстен-

зивна управа рілі буде відповіднійша для неї, ніж інтензивна. На рільництво краю впливає ціла купа економічних, ґрунтових, культурних і інших відносин і умов. Звідси висновується гадка, що кожній країні властива така управа рілі, який господарський лат, який відповідно згаданим умовам для нього найкористнійший а часом і єдино можливий. Усі штучні а тим більше наглі способи зміни рільництва краю можуть викликати економічно шкідливі і політично хибні наслідки. До річи буде тут додати, що екстензивне господарство Америки, Африки, Азії не перешкажає сим краям бороти'ся на ринках із самими інтензивними господарствами Європи. Навпаки, Європа мусить боронити ся навіть від них високим цюм. Запевне, причина сього явища не та або иньша господарська система. Не мало є иньших чинників, а між ними найголовнійший — се банкове обдовженє землі. Земля Європи мусить забезпечати істнованє трьох осіб: рангера (банк), господаря і робітника, а тим часом на всесвітньому ринку в'являють ся продукти землі, що годує одного або двох із них — фермера або робітника. Що зміна аграрного ладу краю — річ не така легка, не така можлива, що знесенє сервітутів і розмежованє ґрунтів, ніби потрібне для сеї зміни, не викличе жадної „загально-державної користи“, про се запевняють нас деякі факти з життя краю.

Ми бачили вже, що 2186 маєтків краю розмежовані, а в 3564 маєтках сервітуту знесені. Се досить великі числа для поясненя нашого питання. Здавалось би, що в сих кількох тисячах маєтків, де рільничий рух нічим не гамується, мусять бути ужиті всі способи поліпшеня господарства. Здавалось би, що штучні луги, сіяна трава, отари худоби гарної породи, а що найменше многопіле зашєсь трьохпіля, як один із перших кроків господарського поступу, стануть непідкупними свідками „загально-державної користи“, обіцяної і доконаної дідичами. Щож бачимо на правду, про що свідчить нам дійсність? Д. Астирев (ор. cit. ч. 9, стор. 251) зібрав відомости про стан господарства в 1164 розмежованих і безсервітутювих маєтках краю і виявив факт, що з сего числа запроваджено многопіле тільки в 192 маєтках. Ледве-ледве 16% вільних маєтків приступило до поліпшеня господарства. Для чого-ж змагали ся скинути сервітутюві тягарі, часом навіть ціною немалих коштів, решти розмежованих маєтків? Ще 1879 року Київська губерньська рада по селяньським справам, розважаючи про знесенє сервітутів, особливо викосових, запевнила, що знесенє їх було-б

корисне тільки дідичам, давши їм спробогу віддавати тіж самі викоси селянам на відробіток або за гроші, „какъ это практикуется и теперь въ разверстанныхъ имѣніяхъ при трехпольномъ сѣвооборотѣ, безъ введенія улучшеннаго хозяйства“. Сейж самої „практики“ тримають ся дідичі й на далі, як довідуємо ся з допису д. Огієвського в часописі „Земледѣліе“*) з Бердичівського пов. Київської губ. Згадуючи, що дідичі, зібрані на Київському рільничому загальному з'їзді тішать себе надією колективно посунути наперед справу знесеня сервітутів, д. Огієвський провадигь далі: „Но мы не можемъ не замѣтить, что многопольная система служитъ только ширмою, за которой скрываются совсѣмъ инныя побужденія. Въ разверстанномъ имѣніи помѣщикъ беретъ обыкновенно отъ штуки скота отъ 50 коп. до 2 руб. за лѣто. Въ общемъ этотъ сборъ прибавляетъ на столько доходную статью къ разверстанному имѣнію, что помѣщики находятъ болѣе выгоднымъ для себя оставать ся при старой системѣ хозяйства“. І не диво! Для поліпшення господарства треба грошей, знатя й праці, якихъ бракує дідичам, а для гучного голосіня про „загально-державну користь“ треба було найти тільки „ширму“, за якою краще було-б голосити про свою власну користь. Не багато-ж щирости й правди в змаганях дідичів знести сервітуту з погляду „загально-державної користі“, скоро враз із сим селяне платитимуть їм що року кілька міліонів руб. за їх заходи про добробит і моральність краю! До річи теж нагадати, що господарський „крізіс“, низький ступінь розвою рільництва в Росіі постерігаеть ся не тільки там, де існують сервітуту і розшматковані ґрунти, а й там, де згаданих тягарів нема й не було. В сусідній з Подільською Бессарабській губ., подібній до неї з погляду натуральних умов, ґрунти дідичів і селян від давна розмежовані: дідичі й селяне мають усю землю в двох ріжних місцях. Тут нема жадного розшматкованя, жадних сервітутів. Щож, запровадили дідичі Бессарабії многопільє, поліпшили управу рїлі, піднесли своє господарство? Вітворяючи губерньське земське зібранє в осени 1900 року губернатор у своїй промові запевняє про лихий стан рільництва в Бессарабії і каже: „Впечатлѣніе получается крайне мрачное. Владѣльческія хозяйства разстраиваются

*) Земледѣліе, 1890 р. ч. 15. Варго знати, що „Земледѣліе“ — се орган Київського рільничого Товариства.

за неможливістю хозяйничать; водворяється хозяйство хищниче; із года въ годъ повторюються неурожаи; почва, считавшаяся 50—60 лѣтъ тому назадъ неистою, не возвращаетъ подъ часъ даже сѣмянъ... Переходъ нашего хозяйства отъ екстенсивнаго къ интенсивному сопряженъ съ непреодолимыми трудностями: отсутствіємъ капиталовъ, вздорожаніємъ труда, пониженіємъ цѣнности зерновыхъ продуктівъ. Сі „непреодолимыя трудности“ існують і на правобережній Україні і побороги їх знесенем сервітутів або розмежуванем — химерна надія. Сей сумний погляд на стан двірської господарки наводить нас на думку про хибне сполучене „загально-державної користи“ з інтересами дідичів, а не з інтересами селян. Як колись політична підвалина краю вишукана була не в богатих палацах, а в бідних хатах, так і тепер економічною підвалиною його може бути не велика двірська земельна посілість а дрібна селянська господарка. Отжеж мусимо кинути короткий погляд на сучасний стан нашого селянина.

За кріпацтва господарські засоби селянства були мізерні. Погляди на селян, як на робучу худобу, вимагали тільки охорони селян від голодної смерти. „Робиш, щоб було що їсти — їси, щоб здужав робити“ — сим зачарованим колом обмежувались усі права селян, увесь їх добробит. По знесеню панщини селяне вийшли на волю жebraками, з самими злидними господарськими засобами. В часи реформи 1861 року пануючі погляди сполучали інтереси держави з інтересами дідичів а не селян, і для того умови наділу селян землею були загалом для них некорисні. По думці законодавства селянство мало складати верству держави середню між дрібним земельним властителем, що утримуєть ся зі своєї господарки і європейським пролетарієм, що мусить шукати иньшої праці. Розмір наділу був такий, що не тільки селянин не мав вкладати до землі всеї своєї робучої сили, але навіть не міг прохарчувати ся з неї і сплатити всі оподаткованя. На 1 душу мужеського пола, затягнуту до ревізії, відрізано було пересічно на Волині 3·28 десят., в Київщині 2·5 дес., на Поділю 2·4 дес. землі. Гроші, які прийшлося виплачувати дідичам за сю землю, великі державні податки, земські й громадські тягарі, брак зарібку не сприяли зразу добробитови селян. Каменецький в'їзд мирових посередників, через кілька лїт по знесеню панщини, хоч дипломатично, але досить ясно висловлюєть ся: „Бюджетъ получаемихъ крестьянами выгодъ слишкомъ близьокъ къ бюджету ихъ повинно-

стей съ первыми потребностями жизни, стало быть малѣйшее неосторожное прикосновеніе къ этимъ выгодамъ будетъ имѣть на повинности существенное вліяніе“. За 40 літ по знесеню панщини людність майже подвоїлась, і не трудно собі уявити, до якого розшматкованя дійшов наділ тепер і якого напруженя енергії потрібно селянам, щоб прохарчуватись із сих шматків землі та винести на своїх плечах чим раз тяжше ярмо величезного державного оподаткованя.

Та селянин вийшов на волю не тільки жебраком; кріпацтво випустило його людиною безпросьвітно темною. „Навчивши хлопа читати — очи йому виколи“, говорили запеки дідичі. Наслідки сих думок про освіту люду ще й тепер добачають ся в поглядах і змаганях уряду. Темнота люду стоїть непохитним ворогом усякого поступу і економічного розвою селянства. Не вважаючи на $1\frac{1}{2}$ мільярдний державний бюджет, державний скарб видає на народню освіту дрібницю: 1898 року видав 9 мільонів руб. на всю Росію, що виносить 0.7% усіх скарбових видатків. Тим-то в Росії на 100 голов людности випадає 3.2 школяра, себто 5 разів менше ніж у Англії й Німеччині, 4 рази менше ніж у Франції і навіть $1\frac{1}{2}$ раза менше, ніж у Турції*). Стан народньої освіти на Україні ще сумнійший через те, що заборона вчити й учити ся на народній мові, друкувати книжки а навіть і читати їх, викликає величезний відсоток рецідівістів, себто школярів, що скінчивши школу забувають читати й писати. Брак грошей не єдина тільки причина сього гальмуваня просьвіти; головнійша причина — се якийсь незрозумілий острах. Кілька років як уряд запровадив монополію на спирт і торгує горілкою, відбираючи величезні виски. Міністер державного скарбу з доходів монополії видає кілька мільонів руб. що року на різні просьвітні інституції, якими завідують „Попечительства Трезвости“. Сі попечительства складають ся переважно з різних чиновників під проводом губернаторів і мають право закладати народні театри, друкувати книжки, заводити читальні, організувати публичні відчити і т. и. Але вияснилось, що все се мають вони право робити „на основанні существующих узаконеній“. А сі „узаконенія“ або стають на перешкодї або й зовсім забороняють просьвітну працю. Із соток мільонів листів російської літератури для людових читалень по селах дозво-

*) Сѣверный Курьеръ 1900 р. ч. 203.

лено ледве-ледве кілька соток листів : із 12 томів Пушкіна дозволено читати кілька друкованих листів. Лев Толстой, Достоевський, Григорович, Гончаров, Лермонтов, Некрасов зовсім заборонені. Дозволено переважно читати житія Святих, життєписи генералів, як ось Суварова*), Скобелева і історії деяких війн і дещо про рільне господарство. Про наукові твори або українські ми й не вгадуємо. Та не досить того ! Навіть член „Комитета Трезвости“ для відібрання дозволу на відчити мусить подавати окрему просьбу, яка обходить 3 міністерства, кільканацять канцелярій, оббігає кілька тисяч верстов і повертає по 1—2 роках, коли згаданої людини вже нема і читати нікому. І ось коли в культурних державах західної Європи заносить ся вже на заведене людських університетів із викладом усіх вищих наук, у Росії зустрічають немалі перепони людські відчити про Суворовське „кукуріку“. Сей острах перед просвітою тим дивніший, що уряд сам добачає величезну шкоду, яку робить темнота люду і немало є й між висшими достойниками поступових людей, що змагають ся усунути перешкоди. Та немало є й задонятів ; вони лякають, що просвіта підточить віру в Бога, віру в державні основи. Марний острах ! Мине ще сотка літ, поки просвіта зможе викоренити у селян віру в чорта, відьми та віру в нагайку урядника. Непроглядна темрява, що окутує люда, на кожному кроці шкодить добробитови, розвоєви селянина. Він годен сіяти кукіль в переконаню, що за відправлений акафист Бог уродить йому з него пшеницю ; від посухи боронить ся він не кращою управою рілі, а осиковим кілком, забитим у тіло покійника — упира ; ховом худоби більше у него заряжає відьма, упир, вовкулака, ніж він сам.

Отжеж не вважаючи ні на злидні, з якими його відпустила на волю панщина, ні на щерби, яких допустила ся реформа 1861 року, ні на темноту, яка окутує його тепер, усеж таки добробит селянина і його господарські засоби не погіршились. Порівнюючи сі дві найважніші верстви державні краю, щож ми бачимо ? За 40 літ дідичі промарнували до 100 мільонів руб. „викупної повинки“ за відрізану селянам землю, прожили теж більше як 100 міль. руб. грошей, запозичених у земельних банках, зруйнували свої маєтки лісогубством і арентами і нарешті зняли галас про „крізіс“

*) Звісний генерал, що будив москалів бігаючи по табору та викракуючи »кукуріку« мов півень.

і потребу заповомоги коштом селянської кривди. Тим часом селяне протягом сих же 40 років сплатили дідичам 100 мільонів*) „викупної позички“, не затигли ні копійки банкової позички за надільну землю, докупили за заповомогою селянського банку кілька сот тисяч десятии землі на власність, других кілька сот тисяч десятии що року арендують у дідичів, на своїх майже плечах тримають величезний тягар оподаткованя, невпинно працюють і нікому не докучають своїм „крівісом“ покладаючись на свої власні сили.

Щож допомагає селянам у сих тяжких обставинах? Найголовнійші їх помічники — се дрібні галузи рільничої господарки, надзвичайна праця, ощадність і скупні вимоги життя. Сграва селянина, його одежа, житло — майже ті самі, які були за часів князів київських, а працює він майже так, як за часів турецької неволі — робучої пори по 15 годин на добу. Щож до розвою дрібних галуз господарства, то з сего погляду рільництво селян стоїть висше двірського.

Ми не будемо докладно торкати ся сего широкого питання і звернемо увагу тільки на одну галузу господарства — на скотарство краю. На жаль у нас нема відповідного статистичного матеріалу за останні роки для всіх трьох губерній краю, тільки для Київської губ. маємо числа за 1899 рік. Отжеж не зробимо великої помилки, коли сими числами покористуємо ся jako пересічними для всього краю, бо Київська губ. під усіма поглядами займає середнє становище між Волинською і Подільською губ. Стан скотарства Київської губ. показує ось як таблицка**):

	коней:	рогатої	озець:	свиней:	кіз:	разом штук:
	худоби:					
Селяне	361543	550417	829021	369799	8064	2118844
Дідичі	14578	49797	49635	33084	16948	164042

Трохи не 90% усеї худоби належить до селян, близько 7% до дідичів і 3% до людности міст і місточок. Скотарство дідичів до скотарства селян стоїть як 1 : 13. Поділюючи число худоби

*) Ні державний скарб, ні селяне не мали такої сили грошей. Для того скарб сплатив дідичам за землю опроцентованими паперами, облігаціями, а селяне що року повертають до державного скарбу 5 $\frac{1}{2}$ мільонів руб. для сплати сеї «викупної позички». Так що на ділі селяне за 40 років сплатили до 200 міль. рублів.

***) Складена на підставі чисел, опублікованих у часописі «Кієвлянинь» 1900 р. ч. 278.

на число десятин земельної посілості кожної верстви. побачимо, що 1 штука худоби випадає у дідичів на 12 десятин, у селян на $\frac{4}{5}$ десятини. На 1 маєток приходить ся 90 штук двірської худоби і 1175 селянської. Вся управна земля, окрім лісів, лугів, пасовищ, садіб і т. и. виносить у дідичів, 1,046.054 десятини, у селян 1,430.464 дес. Рахуючи всю рогату худобу і коні за робучу худобу, бачимо, що селяне матимуть 911.960 а дідичі 64.375 штук робучої худоби. Поділивши управну землю на число робучої худоби, отримаємо ось які числа: 1 штука худоби у селян припадає на $1\frac{1}{2}$ десятини, а у дідичів на 16 десятин. На маєток випадає 35 штук двірської і звиш 500 штук селянської робучої худоби.

Якіж думки викликають сі цікаві числа? Сьвідчать вони перш усього про те, що двірського скотарства у краю майже нема, що воно обмежуєть ся конечними потребами двора: виїздними кінями, молочними коровами, заводськими стайнями й иньшими дрібними вимогами. Далі вони запевняють, що тільки селянське скотарство забезпечує торговельні та робучі потреби краю. Без него не тільки селяне, але й усї иньші верстви людности не мали-б ні мяса, ні сала, ні набілу ча передновок, ні вовни на одєжу, ні шкур на обув. Селянське скотарство не тільки годує, зодягає, зобуває край, але не малі лишки продуктів його вивозять ся на ринки Варшави, Відня, Берліна, Лондона і т. и. Нарешті стан скотарства переконує нас ще в одній речі. Ствержуючи наведений вище рахунок шляхетського банку про сумний стан двірського господарства з погляду живого й мертвого реманенту, число робучої худоби у дідичів вказує на цілковиту знемогу управи рільної землі. Без відповідної поправи рілі, без обірника, без транспортних сил двірське господарство загрожене вже в самім істнованю. Годі йому мріяти про плодозміни, сїяне трави, інтензивну культуру, коли без селянського реманенту воно не впоралось би навіть із трєхпілєм.

Дідичі запопадливо пасуть очі на тих кілька мільонів руб., що відбиратимуть у селян за випаси по знесеню сервітутів, але упадок селянського скотарства, що неминує наступить в такім разі, зруйнує дідичів нарівні з селянами. Ось що говорить ся в меморіалі „Общества взаимнаго поземельнаго кредита“*): „Преобладающее большинство нашихъ хозяйствъ (т. е. хозяйствъ помещиковъ) расчитано на существованіе у крестьянъ необходимыхъ

*) „Золотий банк“, що сполучив ся до купи з шляхетським банком; у ньому заставляли мастки переважно дідичі центральних губерній Росії.

для обробки землі орудій и робочаго скота, и зготъ росчетъ оказався теперъ несостоятельнымъ, такъ какъ число безлошадныхъ крестьянъ, возростающее изъ года въ годъ, въ послѣднее время быстро увеличилось... Большинство тѣхъ, которые нанимали землю или обрабатывали ее сдѣльно*), теперъ способны только наниматься батраками**) въ нѣвнѣя землевладѣльцевъ, а землевладѣльцы въ большинствѣ случаевъ не могутъ ихъ нанять, такъ какъ ихъ хозяйства не были рассчитаны на способъ пользованія землею безъ чужаго инвентара“. Сї думки висловили переважно дідичі середніх, „центральныхъ“ губ. Росіі, але як бачимо, і наші дідичі, маючи по 1 робучій худобині на 16 десятин управної землі, числять не на власній, а на „чужий реманентъ“.

Зубожілість селян і дідичів у центральних губерніях***) викликала в російських часописах питанє про „оскудѣніє центра“. „Новое Время“, „Московскія Вѣд.“, „Гражданинъ“ почали голосити про долю „центра“ і договорились до того, що оскаржують російський уряд за „оскудѣніє центра“. Уряд, мовляв, кривдить „центр“ побираючи у него гроші на „орошеніє окраин“. Але досить згадати ті десятки мільонів, що „окраїни“ рік річно дають на „голодь“ центра, видатки на теж саме державного скарбу, тай ті мільони руб. „продовольственаго общаго перскаго капитала“, якими користується „центр“ без надії повороту грошей, нарешті недобори в „центрі“ податків державних, земельних, земських і т. и., досить, кажемо, зауважити се, щоб з'явила ся непевність, чи не скидає „центр“ державних тягарів на плечі „окраїн“, а „оскудѣніє“ його чи не є часом наслідком величезного перетяженя податками для заповненя фінансових щерб, які робить „центр“ скарбови? Скарги на „орошеніє окраинъ“ центром стають ще більше непевними, скоро згадаємо, що російський державний бюджет опирається переважно не на безпосередніх, а на посередніх податках. Хтож „орошає“ державний скарб, хто складає 600 мільонів руб. посередніх податків: чи „оскудѣвшій“ центр, чи „благодатныя“ окраїни? Отжеж д. Николаев у „Новомъ Времени“ пішов ще далі. Його мулить те, що „центр“ біднійший, ніж „окраїни“ натуральними багатствами: камяним вуглем, зелівом, лісом,

*) Брали з половини.

**) Наймитами.

***) „Центральными“ називають кілька губерній навколо Московської губ.

грунтом, кліматом і т. и. Як запобігти цьому лихови д. Николаєв не придумав, але мабуть князь Вяземський підслухав колись лєну пораду, коли писав: „Того и гляды, вы будете ставить въ вину окраинамъ вашимъ, что у нихъ растутъ тополи и каштаны и для вящаго однообразія приневедите ихъ розсаживать у себя побольше ельника и вѣтлы“. Замість того, щоб блудити по нетрам та хашам темних фінансових питань, або змагати сл в „оскудѣннї“ досягти „вящаго однообразія“, публіцисти згаданих часописей звернули-б краще та більше уваги на дійсні причини „оскудѣннї“: „нищенскіє надѣлы“, які відібрали селяне по знесеню панщини, велике відшкодованє дідичам за сю землю, брак усяких господарсько-рільничих вигод, часом навіть водопоїв, „выколачиваніє податей“, темноту і т. и. Селяне зразу після панщини опинили ся в „кабалї“ (неволї) дідичів, а примус, насил, побої при збираню податків загнали їх до рук глитаїв, „кулакїв“. Ось найголовнїйші причини матеріальної руйни спершу селянства, а потім дідичів, а нарешті і „оскудѣннї“ всього центра.

На щось подібне заносить ся і в російській Польщі. Тут окрім малого та дорогого надїлу землею, сама земля дуже лиха і потребує обірнику. В р. 1875 „Правила объ обязательномъ разверстанїи, обмѣнѣ черезполосныхъ земель и о раздѣлѣ общихъ пастбищъ между владѣльцами и крестьянами въ губерніяхъ Царства польскаго“ підтяли селянське скотарство, а з ним разом і добробит селян. Почалась еміграція селян, що в рр. 1889—91 приняла величезні розміри. Ось яка звістка обігала тоді російські часописи: „З Торуня до берлінських газет пишуть, що між пруською кордонною сторожею а російсько-польськими емігрантами прийшло сими днями до кровавої бійки. Емігранти відповідали відмовою на розказ сторожі повернути назад; „прийшлось стріляти, щоб затримати втікачїв“. Який сум навівають сі слова, коли поставити їх впоруч зі словами д. Конопніцкої, що так чуло та міцно змалювала нам любов селянина до землі:

Nie sprzedam ci roli,
Weź, Niemcze, talary;
Kto ziemię sprzedaje,
Nie naszej ten wiary!

Люд, що буцїм то так кохає свою вітчину, втікає з неї, підставляючи свої груди під пруські кулі! Варто звернути увагу,

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XI.

7*

що навіть високий ступінь розвою двірського рільництва і фабричного промислу не захищає польського селянина від зuboжіння. Зароблені тяжкою працею гроші він не несе до щадничої каси, але до шинкаря або крамаря. Духовий розвій селянина і ступінь його культури навчили його доручати свої заощадки тільки одній щадничій касі — землі й худобі. Коні, воли, вівці, земля — ось на що бажає і вміє селянин вимінювати свій зайвий гріш, ось той банк, у якому він годен переховувати свої здобутки про злидні. Де аграрно-економічні умови не сприяють сьому, там за блискучими дахами двірських будинків, за високими коминами цукерень, горалень, броварів, за повними панськими шпіхльрами — стоять хати без коминів, хліви без стріх, пусті клуні.

Наведемо ще один приклад залежності добробиту краю від стану його селянства, приклад тим цікавіший, що торкається сусіднього і рідного нам краю — Галичини. Відома *galicyjska pędza* — се теж саме „оскудїніє центра“. Хоч і як зацитькує її консервативна польська преса, але матеріальна руїна селянства і наслідок її — еміграція і пролетаризація селян потрясає вже всю галицьку суспільність, загрожує навіть браком робітника. Причина сих злиднів таж сама, що викликала й російське „оскудїніє“ — се кривда, якої допустили ся дідичі і уряд при знесеню панщини, зваливши на край величезні тягарі. „Се були три сестриці з чужоземними назвами, що так нам дали ся в знаки: індемнізація, справа сервітутова і пропінация“, каже д. Франко. Дідичі Галичини мали відібрати до 58 міль. відшкодованя (індемнізації) за знесенє панщизняних тягарів та данин. Розмір сего відшкодованя, в порівнаню з иньшими краями Австрії, показує, що дідичі Галичини обчислили найдорожше сї тягарі і що людність краю була обтяжена панщиною більше, ніж усї краї Австрії*). Та сего не досить: ріжні обставини вплинули так, що край замісь 58 міль. заплатив уже дідичам індемнізації 125 мільонів зл. тай ще не виплатив ся. Справа сервітутова пішла ще гірше. Для справ сервітутових була установа при львівському намістництві постійна комісія. „Зразу політичні урядники, переважно Німці або Чехи, ворожі польським дідичам, розсужували сервітутові справи майже всюди на користь селян... Від 1860 року, коли Поляки взяли в Галичині рішучу перевагу в соймі, а далі і в урядах, повіяло

*) Франко, Панщина стор. 105.

вже зовсім иньшим духом. Виточено перед комісією звиш 32.000 процесів. І мов на коменду почали селянські громади програвати. З 32.000 вони програли звиш 30.000 процесів (Франко, тамже 117). Правом пропінатції — виробу і продажі горячих напоїв — дідичі покористувались ще шляхетнійше. Вони продали краєви одно голе право пропінатції — без шинків і горалень — за 66 мільонів ар. „Заплативши ті мільони, людність Галичини має те саме добро, що мала й перед тим: анї виріб, анї продаж горячих напоїв не зробили ся свобідними; за те дідичі, що вперед були властителями пропінатції, тепер виарендовують її від краєвої комісії пропінатційної, що є при львівським намістництві, і підарендовують тим самим Жидам, з якими їм доси було так добре“. (Тамже).

Зубожілість селянства, страшенна нужда, лихва, ліцитації селянських ґрунтів, економічна руїна селянства була наслідком економічної політики дідичів і згодом викликали своїм чередом занепад рільництва краю, застій торгівлі, брак усякого промислу, банкрутства банків, пролетаризацію та еміграцію — той, коротко кажучи, економічний стан Галичини, що так огнисто змалював д. Щепановский у книжці „*Nędza Galicyi w sufrach*“. Теж саме стверджують й сторонні чужі дослідники. Так Ардо і Маєр згадавши про співчутє Европи до Поляків за розбір Польщі, пишуть: „Оджеж поводженє їх у Галичині з безталанними Русинами, нещасний стан, у якому вони утримують польського селянина, зменшують се співчутє і викликають питанє, чи покористувалась би відбудована Польща лекціями історичної Польщі?*)“

Із сего побіжного огляду ми переконаємо ся, що дрібна господарка, се основа добробиту краю, що селяне — се ґрунт, на якому ростуть, із якого тягнуть поживні соки всі верстви і що самі ті суспільні верстви мусять захищати селянське господарство від упаду, бо упадок його спроважує „оскудїніє“, „*nędz-y*“ і руїну краю.

Повертаючись до нашої теми, до знесеня сервітутів, ми запевняємось, що ся аграрна зміна не принесе користи краєви. Ми бачимо, що не сервітуті і розшматкування ґрунтів шкодять рільництву краю, а особливо поправі двірської господарки, але чинники далеко важнійші: брак грошей, праці, досвїду, а хвилево — ще й всесвітні економічні обставини і умови. Нехай навіть зне-

*) R. Meyer et G. Ardaut, La question agraire, стр. 194.

сене сервітутів побільшило-б продукцію двірського господарства, але переміна ся неминуче підтяла-б селянське скотарство в самому корені, значить, настільки-ж зменшила-б і продукцію селянського господарства в краю. З погляду „загально-державної користі“ все таки „в общемъ итогѣ получимъ только нуль“, як каже д. Новіцький (ор. cit. ст. 27)*). Коли-ж окрім сего згадаємо з одного боку, що 85% безсервітутових маєтків дідичів не поліпшило своєї господарки, не побільшили продукції і лишились при старосвітській управі рілі, що „загально-державна користь“ тільки „ширма, за котрою скриваються совѣшъ иныя побужденія“, а з другого боку коли пригадаємо запевнене офіційального документа, що „малѣйшее неосторожное прикосновение къ выгодамъ крестьянъ будетъ имѣть существенное влияние на повинности“, то переконаємо ся, що змаганя дідичів загрожують тільки економічною руїною тої верстви людности, на якій опираєть ся вся будучина краю.

Розглянувши історію сервітутового питання, сучасний стан і вагу його для краю, торкнемо ся тепер тих проєктів, які висловлено для залагодження сеї справи.

(Конець буде).

Ф. І. Немоловський.

*) Таку думку виповів д. Новіцький 1881 року і ось минуло 10 років, як уже вияснилось, що сей «нуль» повернув ся на «мінус» 1891 року краєве намісництво доручило мировим посередникам зібрані відомости про стан господарства, а найголовнійше, про скотарство селян у 8—10 розмежованих і не розмежованих маєтках кожного повіту. Обревізовано до 230 маєтків і на підставі зібраного матеріялу д. Личков (Русская Мысль 1900 р. ч. 7, 8, 9. Сервітутний вопросъ въ Западномъ краѣ) робить ось які висновки. «В 27 маєтках Київської губ. за знесенем сервітутів скотарство селян підупало і добробит їх погіршив ся. На 452 розмежованих маєтках Подільської губ. скотарство зменшилось у 38%, а в Волинській губ. у 27¹/₂ обревізованих маєтків. У маєтках нерозмежованих скотарство селян не тільки не зменшилось, а побільшилось. У 69% розмежованих маєтків краю селяне наймають випаси у дідичів за плату 5—6 руб. за літо від штуки. Загалом у 230 обревізованих маєтках сервітути давали селянам спромогу тримати худоби більше, ніж можна-б було тримати її на одних надільних землях. Досліди вияснили ще одну цікаву річ: дідичам навіть зовсім не потрібні сервітутові випаси, вони ніколи не пасуть на них своєї худоби, маючи випасів не обтяжених жадними сервітутами більше, ніж потрібно для їх худоби.

Новини нашої літератури.

III. Ідеальний батько, оповідане Л. Яновської.

(Кіевская Старина 1900 N. IX)*).

Після довгої мовчанки талановита письменниця п. Яновська виступила відразу з трьома творами, що звернули загальну і справедливу увагу земляків. У останньому з них п. в. „Ідеальний батько“ з мистецькою вмілістю зачеплює авторка на звичайному житєвому прикладі деякі дуже цікаві питання. Дія відбувається в невеликому хуторі та великій економії пана Марієнкова. Пан сей, слабкий на епілепсію, крім шлюбного сина, малого ще хлопця, має кількох нешлюбних старшого віку і всі вони слабують на ту саму хворобу, що впала на їм у спадку від недужого батька. Помітивши її прикмети в шлюбному синові, Марієнков страшенно побивається, бо ж на виховання його покладав надзвичайно багато і клопоту і часу; натомість своїх нешлюбних синів він не лише покинув без жадної грошової заемоги, а ще звелів не давати їм в економії роботи, себто відібрав їм заробіток. Коли один із них, Іван, заслаб і вмирає, Марієнков не хоче давати для него лікарства та вмовляє лікаря не їхати на пораду слабого. Взагалі в Марієнкові помічається більше ніж байдужість, а якась ще жорстокість, а може й ненависть до свого нешлюбного сина, жорстокість тим дивніша, що тутже бачимо його любов та піклування до шлюбного сина.

Довідуємося про се з розмови Марієнкова з лікарем. Марієнков признається, як його тяжко гризе сумління за те, що „оженився і дав житє безталанному епілептикови“. Він каже, що

*) Див. кн. VIII, ст. 68—86.

„коли-б не мав достатків, щоб забезпечити свою дитину, то-б напевне не оженив ся“; тепер-же „за ради здоровля сина, за яке вважає себе повинним весь вік свій давати відповідь перед судом своєї совісти“, думає, що „мало забезпечити“ дитину „матеріально“, бо „йому насамперед потрібен моральний спокій“. Для сеї мети вигадує собі якусь химерну систему „виховати з сина індиферентиста, навчити його не звертати уваги ні на зло, ні на неправду...“ Марієнков доглядає сам і за їжою, і за одягою і за температурою сина, так що „матери нічого робить“.

Чи можлива-ж така гостра відміна в поведженю того самого батька до двох синів? Чи може так відмінити батьківське почуте тільки те, що дитина знайшла ся не від шлюбної жінки? В житю ми справді бачимо часто таку відміну, та не так уже загострену; пані Яновська мабуть занадто підкреслила її, бо коли справді батьки часто гірше поведуть ся, не скажу з нешлюбними тільки, а взагалі з дітьми не від тої жінки, з якою живуть, то все-ж жорстокість, а тим більше ненависть до них не загальне, а виключне явище і хіба психічна хвороба Марієнкова пояснює його поведженє.

На жаль, в малюнка п. Яновської не видко психологічних мотивів, що кермують Марієнковим. Чому він так кохає свого шлюбного сина? Чи сильна батьківська любов належить до прикмет його вдачі? але-ж чому тоді він такий байдужий до инчих дітей? чи під впливом своєї жінки? чи через те, що, живучи в купі, покохав хлопця? чи може маємо тут пережиток застарілої психіки — любов до сина яко представника і закраси роду на дальші часи? Тільки почасти можемо вгадувати, що останній мотив впливав на Марієнкова, з ось яких слів його до лікаря: „Я лічив ся, не зважував ся женитись, бо певен був, що тягар сеї проклятої хвороби не мине й моїх дітей. Але ось на трицятім році епілепсія покинула мене. Я наче на світ народив ся, але ще вісім років оберігав ся женитись“. Бачимо, що Марієнков був дуже заклопотаний думкою про женячку, невідмінно бажав одружити ся і не бачимо, щоб через кохання, бо не видко, щоб кохав когось. З того можемо вгадувати, що кермував ся він думкою про продовженє роду; та про те се тільки здогад, бо мотиви могли бути й инчі, а які саме, в оповіданя не видко.

Так само не пояснено, звідки зросла в Марієнкові жорстокість чи ненависть до нешлюбного сина. Може він осоружив ся

Марієнкови нагадуючи своєю слабкістю, що й другий, укоханий син, якому належить продовжувати рід, також може бути епілептиком? Може боїть ся Марієнков, щоб нешлюбний син не кинув ся в очи жінці та щоб се не розрадило йому сім'ї? Може боїть ся, що дізнавшись про нього, шлюбний син довідаєть ся про батькову хворобу, а се відбере в нього спокій та пошкодить його здоровлю? Може нарешті існуванє та болість Івана турбують сумліне батькови, вимагаючи в нього якоїсь помочи Іванови, коли він уже завчасу став на тому, щоб усі свої добра віддати шлюбному синові? або може тут спричинили ся ще якісь невідомі нами мотиви? Однаково можемо припустити кожде з сих пояснень, бо жадного не видко з оповідання, а тим часом відповідно тому, яке в них припустимо, повинен змінити ся і погляд наш на Марієнкова та його вдачу.

Не знаю, чи здогад мій буде правдивий, та мені здаєть ся, що помилка вийшла з того, що авторка так захопила ся завданем мораліста виставити на гострий осуд поведженє батьків з нешлюбними дітьми, так завзяла ся доконати того за всяку ціну, хоч би уживши не зовсім природного малюнка, що коли досягла сеї мети, почувла себе вдоволеною зі своєї праці і вже не звернула належної уваги на психологію дієвих осіб та на вплив на неї сих форм суспільного житя, серед яких відбувають ся осуджені автором учинки. А тим часом розгляд сього впливу міг би змінити де в чому самі моральні вимоги авторки, а що найголовнійше, повернув би питанє з особисто-морального на загально-суспільний ґрунт, показуючи, що самі форми суспільного житя нашого викликають у людях такі почутя, що вони силоміць нахиляють людей до тих чи инчих негарних вчинків, і що в значній мірі так є і з питанєм про нерівне поведженє батьків з дітьми шлюбними й нешлюбними. А така постановка питання була-б безперечно і цікавіша і позитивніша.

Поминаючи нелюдське поведженє Марієнкова з його нешлюбним сином, як явище виключне, розглянемо звичайну неоднаковість поведження батьків, яка справді часто трапляєть ся, а виявляєть ся в нерівному вихованю та нерівній спадщині. Мусимо безперечно признати, що історія й сучасний устрій родини та власности нахиляють людей до сеї нерівности. В історії людськості любов до дітей витворила ся у батьків багато пізнійше, ніж у матерей. Ся остання в більшій або меньшій мірі обовязково існує не

в самих лише людей, а в усіх складніших живих тварин, бо тварини, яких самиці нехтували-б дітьми, мусіли-б вигинути. Батьки-ж не лише в тварин, а навіть у первісних людей не знають своїх дітей і не живуть з ними; діти зростають там на догляді матері й її родичів. Та коли з розвитком людський тип зробився складнішим і виховане дітей почало вимагати більшого догляду, клопоту і праці, зробилося конечним (бо в боротьбі подужували ті людські роди, що приставали до того) приєднати до нього також батьків. Річ певна, що жалного почуття обов'язку до сього в батьків тоді не було і жадними умовлюваннями не сила було їх нахилити до того клопоту, як би не вплинули в тім напрямі інтереси самих батьків. Спричинилися тут і реальні інтереси, як бажане чоловіків мати укохану жінку завжди і виключно для себе та можливість користуватися її працею, так і фіктивні та ще впливовіші, як потреба мати нащадка для плекання батьківської душі по смерті, що згодом переробилася в бажане мати нащадка роду, який був би його закрасою на дальші часи. Вплив жінки та звичка до дітей, з якими чоловік жив день у день, допомагали розвинути в батьках почуте любови до дітей. З усіх типів сім'ї, сім'я одношлюбна (моногамічна) мала запевне найбільше засобів до розвитку в чоловіках тої любови. Але витворивши те почуте, вона кожен раз опирається на його, коли воно обертається на дитину того самого чоловіка і иншої жінки, в значній мірі однаково, чи та дитина була нешлюбна, чи скрита від шлюбної жінки, чи шлюбна дитина від покинутої жінки, а часом навіть обертає батьківську любов чоловіка не на нього, а на жіничиних дітей від иншого мужа. До того одношлюбна сім'я завжди загострює батьківську любов над потребу, витворюючи з неї сильну перешкоду до дальшого розвитку суспільності і моралі, бо бажане батьків найкраще забезпечити матеріальний добробит дітей спадщиною, видима річ, не погоджується з ідеалом загальної рівності. Очевидячки родина, яка в нас склалася вкупі з особистою власністю, відбувши своє завдане, не може на далі згідно з правдою впоряджати всіх взаємин між батьками та дітьми і залишає частину їх у небажаному стані, а дальший моральний розвиток вимагає якоїсь реформи їх, що саме стоїть на черзі. Всі приклади з сучасного життя недобрих відносин між батьками й дітьми, не виключаючи й того, який малює п. Яновська, при глибокому розгляді се поодинокі ілюстрації до загальної потреби такої реформи.

Розвій людської психіки, розвій форм громадського життя все так ішов плутаною стежкою, виробляючи найкращі, на нашу думку, почуття, найсвятійші установи через почуття і установи, що вважаються вже тепер шкідливими або неморальними, і вже заздалегідь можна спостерегти, що прийде час, коли людськість змінить свої сучасні почуття, зневірять ся в сучасних своїх установах, бо вони будуть тоді вже не лиш некорисними, але й шкідливими.

Найцікавіші і найкраще виконані ті частини оповідання „Ідеальний батько“, в яких виявляється відношення Марієнкова до Іванового лиха та до нелюдського поводження з Іваном тої суспільности, серед якої воно дієть ся. Маємо тут цілу сільську громаду: поважних чоловіків, товаришів-однолітків Іванових, дівчину, що закохана в нього, навіть інтелігенція наша представлена в особі лікаря з одного боку і Німця Карла Хведоровича з другого.

Здавало ся-б, кому, як не односельцям спочувати Іванови, обурювати ся за причинену йому кривду! Вони знають його змалку, обставини життя їх так подібні, та й кривда Іванова завтра легко може впасти на кожного з них; подібність інтересів мусіла-б нахилити людей до співчуття та помочи одно одному. А про те бачимо в тій громаді жорстоке знущанє з Івана, без огляду на його лихо, у сих, хто має проти його щось особисте, маємо досить байдужу пробу одного з чоловіків захистити Івана від нападу парубків і цілковиту нехить усіх оступити ся за нього, зробити опір кривді, коли ту кривду чинить людина можна, пан. Хоч Іван умирає, всі відмовляють ся бігти по лікарство для нього, бо пан гнівватиметь ся; навіть Іванова дівчина Онися не прибігла ратувати, або хоч пожалкувати над ним, а тільки крадькома, на часок „визирнула зза скирди“ та подивила ся на слабого „без краю смутним поглядом“ і з тим подалась на роботу знов, бо її гукнули. Все поводженє сих людей — правдивий вразок ганебної байдужости і страхополохства! Навіть інтелігент-лікар, відмовляючись їхати на панських конях, виявляє в своїому протесті дивовижну нерухливість і йде тільки за приводом машиніста Німця, людини геть менче освіченої, та більше рухливої і громадськи свідомої.

Сей Німець один з поміж усіх оступаєть ся за Івана, коли, вволяючи панську волю, прикащик відмовляє йому роботу, оступаєть ся, бо на власну відповідь ламає панський наказ ще за святійше тоді, коли пізнає панські мотиви. Він сам тільки б іжить до розлюченого Марієнкова по лікарство і врешті, щоб

душе підкреслити свій протест, відмовляється заробітка, кидає службу!

Щож се? Невже байдужість до долі ближнього, ганебне страхополохство — наша національна прикмета і чому сам Німець поміж великим гуртом земляків наших виступає на боротьбу з кривдою? Пані Яновська знов не дає відповіді, не пояснює, що викликає в людях таку нікчемність, та ми добре, на тяжкому досвіді знаємо, чого бракує нашому суспільству, аби й наші, з природи зовсім не такі вже нікчемні земляки були людьми гідними сеї назви та скинули в себе ту нікчемність, що нею, наче полудою, відкрили їх безправя та утиски! Німці, як і ми, се-ж не нація ангелів, і в них, як скрив'я по сьвітї, більшість або раби або здирщики, а верховодять гірші елементи; та про те і в себе дома, серед панованя кривди, краща частина німецького народа не стоїть мовчки, не ховається по за спинами братів, аби лихо впало комусь инчому на голову, а почувавши однаковість стану і інтересів усіх покривджених, спочуваючи ближньому, кохаючи надію пореробити громадський лад на краще, повстає одно за одного і провадячи гуртом боротьбу, простує до певної мети! І в нас, як свідчить те п. Яновська, скорше як хто в наших людей, скорше навіть як наш інтелігент виступає проти кривди чужинець, бо не може знести спокійно того, що зносимо день у день ми, не може, бо з нього не вибито і не витроєно всіх засобів моральної гідности та суспільного почути.

На жаль у оповіданю ні слова не згадується про давніше жите Карла Хведоровича, ні навіть, звідкіля він родом; та припустивши, що він закордонний Німець, ми зразу уявляємо собі суспільне жите цілком неподібне до нашого, а таке, що й могло розвинути в тій навпів тільки освіченій людині ту горожанську відвагу, що її так бракує нам.

Щоб там не можна закинути австрійському чи германському урядови, все-ж Карло Хведорович почував себе і був у себе на вітчині горожанином, не був відокремленим від громадського жита, мав не саме лише право, а й обовязок впливати на нього і мусів почувати себе відповідним і перед собою і перед людністю цілого краю за ті чи инчі суспільні нелади. Дякуючи волі зібрань, думки і письменства, звик він думати про громадські справи та розуміти, оскільки й його і всіх жите залежить від тих чи инчих громадських постанов. Він знає, що постанови ті не падають із неба

і хоч не зараз та згодом можуть і мусять змінити ся, як що ті, кого вони кривдять, одностайне з ними змагатимуть ся. Боротьба за свої права, яку провадять там робітники, в якій певно і він брав участь, виробила в ньому рухливість, людську гідність і ту відвагу, що за всяку ціну не дасть нівечити ні себе ні інших і надихає завзятем усіх гуртом і кожного з окрема на кожному кроці стромляти дрючя в колеса могутній неправді, з певною свідомістю, що під гуртовим натиском ті колеса мусять таки розскочити ся.

Закінчаючи тим наш огляд талановитого оповідання п. Яновської, мусимо зазначити в ньому чудову мову (крім розмов інтелігентів, де багато русизмів), яскравість малюнка, цікавість і здебільшого природність змісту і дієвих осіб, але разом з тим мусимо бажати від авторки більшого аналізу їх психології, а надто впливів на неї громадського життя. Сей останній вимагав би може більшого розміру оповідання і в невеличкому оповіданю, як „Ідеальний батько“ може й не міг бути виконавий.

В. ол—ко.



Уваги на сучасні теми.

IV. Справа українсько-руського університету у Львові.*)

Справа українсько-руського університету у Львові була вже порушувана в нашій журналі, а в 1899 р. була їй присвячена стаття *Observatora*. До неї й відсилаємо тих, що хочуть познайомити ся з усіми дотеперішними заходами Русинів коло засновання власного університета, а тут обмежимось тільки на тім, що в згаданій статі не було порушене.

Домагання галицьких Русинів, щоб утворено більше число кафедр із українсько-руською викладавою мовою на львівських університеті, зглядно відділено їх і засновано окремий університет, датують ся не від нині. Ще в 1867 р. внесли були тодішні студенти петицію до міністерства, щоб воно взяло сю справу в свої руки. Пізнійше виступив був пок. Ю. Лаврівський, тодішній віце-маршалок галицького сойму з подібним внесенем у соймі при нагоді формованя точок польсько-руської угоди. І пізнійше не засипляли тої справи Русини, але з різних причин не мала вона багато виглядів на сповненє. Аж в останніх часах приймає вона иньший оборот, бодай серед нашої суспільности, а від трьох літ майже не сходить із дневного порядку. О. Тянячкєвич ставить 1899 р. в парламенті внесенє на заснованє українсько-руського університету, а як тимчасове підготовленє до нього жадає на разі повної утраквізації теперішного університету. Кілька місяців опісля виступає з таким самим жаданем велике віче студентів і вносить до відповідних властей меморіяли в тій справі. Наукове Товариство ім. Шевченка, товариство Просьвіта і політичне товариство

*) Уваги I—III див. кн. X, стор. 35—51.

Народна Рада роблять те саме, мотивуючи свої домагання різними доказами. Те саме повторяють вони і в 1900 р. В сім році вносять на останній соймовій сесії посол Олесницький резолюцію, в якій домагається, щоб сойм візвав правительство до засновання окремого українсько-руського університету, а поки те станеться, щоб системізувало найкращі катедри з українсько-руською викладовою мовою.

Всі ті заходи не довели однак доси до результату, ба що більше, не отримано навіть від компетентних сфер доси ніякої відповіді в тій справі.

Дня 8 жовтня зібрали ся світські слухачі університету числом понад 300 знов на нараду в тій справі. Всі бесідники заявили ся за тим, що се має бути остання проба полагодження справи в мирній дорозі. Коли й тепер збудуть їх власти мовчанкою або гарненькими словами, тоді вони постараються добити ся своїх прав на иншій дорозі, до чого знайдеться не мало способів. Віче ухвалило одноголосно серед оплесків отсі резолюції:

„Українсько-руська молодіж, зібрана на вічу дня 8 жовтня 1901., підносячи з натиском, що метою її змагань є українсько-руський самостійний університет, — що нинішнє віче, підносячи справу унормованя наших відносин на львівському університеті, зовсім не означає нашої капітуляції з права мати свій самостійний університет і що ми й далі будемо разом з цілою суспільністю домагати ся самостійного університету — ухвалює:

з уваги на се, що XIX артикул основних законів запоручає кожному народови потрібні способи до освіти при помочи своєї власної мови без примусу учить ся другої краєвої мови;

з уваги на се, що львівський університет по законним постановам — університет утраквістичний;

з уваги на се, що число українсько-руської молодіжи, записаної на львівському університеті, перейшло вже 600 звичайних слухачів;

з уваги на се, що так практичні згляди як і згляди науки сього домагають ся — жадає:

- 1) системізованя рівнорядних і рівнодотованих із польськими катедр на правничому, медичному і філософічному факультеті;
- 2) іменованя екзамінаторів до всіх державних іспитів, які-б екзамінували українсько-руську молодіж в її рідній мові;

3) усунення всяких перешкод, які стоять на дорозі здавання ригорозів в українсько-руській мові;

4) просить Сьвітлий академічний Сенат, щоби зволив вглянути в се, що відносини, які існують на львівському університеті, справді аномальні і кричуть українсько-руську молодіж в її найосновніших правах, та постарався як найскорше усунути ті кривдні відносини та зреалізувати домагання українсько-руської молодіжи“.

Як бачимо, наші студенти домагаються того, що їм правно і фактично належить ся без ніякого сумніву, та про те слід би подумати, чи дорога, якою вони змагаються до мети, справді практична. Візьмім тут для прикладу слухачів філософічного факультету. Багато з них покінчило середні студії в українсько-руських гімназіях; значить, вони могли там зовсім не вчити ся польської мови. Багато з них — а може й усі — не підуть ніколи до польських гімназій учити; значить, їм не треба й на університеті вчити ся окремо польської мови, аби потім дістати становище учителя. Їх обовязком про те в першій лінії домагати ся, щоб перед професорами могли здавати кольоквії в українсько-руській мові, щоби в тій самій мові могли їм відчитувати свої семінарійні праці, та щоби іспити складали перед екзамінаційною комісією по руськи. До сеї пори одначе — на скільки нам відомо — були лише два випадки на тім факультеті, в яких студенти домагали ся, щоб їх питано в українсько-руській мові, тай то тільки при іспитах. Коли професори будуть заслонювати ся, що не знають українсько-руської мови, то й студенти можуть відповісти, що не знають польської. Се може тільки довести до того, що висші власти будуть примушені іменувати окрему екзамінаційну комісію з українсько-руською мовою, а щоб мати відповідних людей, мусять системізувати нові руські катедри. Такі домагання мусять бути однак не спорадичні, але грімляльні й загальні. Розуміється само собою, що се дотикає також студентів иньших факультетів, а на правничім був уже навіть подібний прецеденс із дром Мирославом Здерковським, що складав усі іспити в українсько-руській мові. На медичнім факультеті доси подібних випадків не було, але надіємось, що медики не полишать ся по заду своїх товаришів із иньших факультетів.

Другою точкою віча студентів була справа урядової мови на університеті. Польську урядову мову заведено на ньому ледви

в 1879 р., тай то з застереженням, щоб на руські поданя відпові- дано по руськи, та щоб каталоги і кольоквіяльні свідочтва для руських професорів друковано по руськи. Кольоквіяльні свідочтва є руські, але що до першого, то нам невідомий факт, щоби Русин на руське подане дістав коли руську відповідь. Звідки на університеті толеруєть ся така безправність — трудно сказати. Отсе застережене міністерства вкааує наглядно, що українсько- руська мова не втратила в урядованю зовсім своїх прав на уні- верситеті, та що ті права можуть і повинні бути розширені. Сеж був би навіть абсурд, щоб на університеті були руські катедри — хоч би лише кілька — а рівночасно щоб ні професорам, які ви- кладають по руськи, ні студентам-Русинам не вільно було в своїх справах промовляти і писати по руськи. Доси не підношено якое сеї квестії, але відколи на львівській університет почав закрадати ся щораз більший шовінізм, що не лицює зовсім із наукою, від- коли на університеті появили ся такі декани, як Твардовський, що перед вакаціями відобрав голос на засіданю проф. Грушевському, який промовляв по руськи, від тої пори повинні і студенти і про- фесори Русини поставити справу остро і довести до її полагодження.

В сій справі запала на вічу так само одноголосно така ре- золюція :

„Українсько-руська академічна молодіж, зібрана на вічу дня 8 жовтня 1901 р. з огляду: 1) на число українсько-руського на- роду в Галичині, 2) на артикул XIX основних законів, 3) на чи- сло студентів Українців-Русинів на львівському університеті, 4) на утраквістичний по закону характер львівського універси- тету — домагаєть ся заведеня на львівському університеті до ужитку українсько-руської молодіжи всіх друків на українсько- руській мові і просить Сьвітлий академічний Сенат львівського університету, щоби в як найкоротшім часі постарав ся полагодити сю справу“.

Коли Поляки-професори опруть ся сьому зовсім оправданому жаданю, тоді будемо мати доказ, що вони хотять також розділу львівського університету на польський і на руський та з огляду на се не хотять змінити дотеперішніх постанов у справі урядової мови, бажаючи полишити Русинам полагожене сеї квестії на їх власнім університеті. Тоді справа буде виглядати инакше і Ру- сини не будуть заявляти до Поляків і до їх університету ніяких претенсій.

Кожного, хто прочитає резолюції студентів, вдарить певно в очи те, що в них не згадується ніде ні про богословський факультет, ні взагалі про студентів-богословів. Кождий може про те подумати, що там відносини крапці, тому їх не тикано. Тим часом справу належить розуміти зовсім инакше. Студенти-богослови не можуть брати участи в нарадах євітських студентів по причині заборони духовної власти. Про те одначе вони не тільки не усувають ся від домагань своїх євітських товаришів, але навпаки, підпирають їх у дозволених їм границях. Що більше, справа урядової мови на богословськїм факультеті набрала в останнїх днях — уже на вічу євітських студентів — більшої ваги, заострила ся сильнїйше і наслідком того скорше мусить бути полагоджена, як на иньших факультетах. Увійшло в звичай від більше як двацяти лїт, що богослови-Русини вицвнювали — вправді польські — друки руською мовою. Проти того не підносив доси ніхто ніякого закиду в університеті. Те саме зробили вони й сього року, та коли прийшли з друками для впису до декана кс. Фіялка, що перший раз дїрвав ся до деканського скистра, він не приймив їх і зажадав, щоби вони повицвнювали рубрики польською мовою. Студенти не згодили ся, через що справа пішла з одного боку до сенату, з другого до митрополита Шептицького. Польська преса приймила звістку про се або мовчки, або ворожо. Одинокий мабуть розумний голос забрав у сїй справі львівський тижневник „Мопітор“, в якому між иньшим говорить ся: „Вже тим самим, що кілька предметів викладаєть ся на університеті по руськи, можна прийти до переконання, що руська мова є і повинна бути безперечно рівноправна з польською. Бездушна формалїстика і войованє нею в практиці дає тільки оруже в руки наших ворогів. З культурним розвитком руського народа повинен освоїти ся і львівський університет, хоч би там було не знати кілька розпорядків, що стоять на сторожі „урядовости“ польської мови. Жалуємо ся і нарікаємо на гакатизм, осуджуємо і проклинаємо всіх Тїдеманів і їх товаришів, а самі шиканами прикладаємо теорію гакатистів до Русинів. Де розум, де логїка, де чеснота! Викликувати такі язикові авантури, се огидна поява демагогії, що мстить ся на цїлій нашій суспільности. Таж ті спори про рівноправність руської мови висять як прокляте над нашим краєм і здержують заходи коло піднесеня цїлої суспільности. Ми не дивувались би, коли-б такі спори викликували „шляхотські королїки“, які все ще мріють

про те, що їх польонізаційний інтерес на Русь, то інтерес цілого народу. Ми не дивувались би, коли-б такі спори викликували менше цивілізовані люде або підмовлені і наймлені агітатори. Але дивуємо ся, що такою демагогією бавлять ся люде науки. Відзиваємо ся до поважного тіла професорів: „Станьте на висоті, на яку завело вас званє, і не грайте ролі агітаторів та шовіністів!“

Розуміть ся, що сей голос не промовить до розуму такого кс. Фіялка, що свого часу хотів безправно викладати свої предмети для руських богословів по польськи (намісь по латинськи), так що богослови аж страйком не допустили до того.

Коли вже говоримо про богословів, то піднесемо ще одну справу. Мабуть на ніякім університеті в світі нема такої аномалії, як на теологічнім факультеті у Львові. Три четвертині слухачів сього факультета — Русини, одна четвертина — Поляки. Для тої одної четвертини Поляків урядова мова польська, виклади латинські — руська мова могла-б подразнити їх делікатні ушка — побіч польських — більшість професорів — Поляки. І яким се правом? По нашій думці повинні богослови-Русини зараз по полагожденю теперішньої їх справи скликати своє віче в духовній семінарії, запросити на нього своїх професорів і наставників і застановити ся: чи не був би вже час раз знести латинські виклади, а на їх місце завести руські? Чи вони по скінченю студій стикають ся де опісля з латиною в житю? Чи вона їм потрібна до чого? Чи вона може для них „друга краєва мова“ і випадково може бути їм потрібна? Чи не ліпше було-б замісь кувати латинські виклади на память, провчити їх у рідній мові, а час ощаджений тим способом присвятити чому ліпшому, от хоч би поглубленю студій теології та історії церкви, які у нас тепер стоять майже на степені 0? А коли їх товаришів Поляків буде колоти руська мова викладова, най для них заснують Поляки окремих польський факультет. Русини проти того певно ні словечком не запротестують. Та щоби більшість ішла за такою зникаючою меншістю, се мабуть ніде нечуване, крім Львова.

Володимир Гнатюк.

У. „Славянскія начала“ д. Вергуна.

Два роки минає, як наш земляк, син селянина з Городка, др. Дмитро Вергун розпочав у Відні видавати невеличкий дво-

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК XI.

тижневник „Славянскій Вѣкъ, всеславянскій органъ“. Титул, особливо друга його часть могла би декого ввести в блуд: можна-б подумати, що др. Вергун справді захотів здвинути в Відні орган для спокійного, річевого порозуміння між поодинокими славянськими народами, орган в роді колишніх Йорданових „Slavische Jahrbücher“ або пізнійшого „Slavisches Centralblatt“, чи в кінці чеських „Slovanský Sborník“ Глінка та „Slovanský Přehled“ Черного. Хоч і як дуже підхлібляло-б се нашому самолюбію — знати, що така гарна річ здвигнена заходом і працею нашого земляка, то про те на жаль мусимо сказати, що орган д. Вергуна настроєний зовсім на иньшу нуту і змагає зовсім до иньшої мети, а не до взаїмного порозуміння між Славянами, яке може основувати ся тільки на докладнім розуміню історичних обставин, серед яких розвивав ся і жиє доси кожний поодинокий славянський народ, на розуміню дійсних культурних потреб і інтересів кожного з тих народів. Що те розумінє у всіх Славян лишає ще бажати дуже багато, се не підпадає ніякому сумнівови. Значить, кожде зусилє — збільшувати суму того розуміння треба вважати ділом високо-культурним і гідним усякої пошани й симпатії. Певна річ, дехто з Славян бачучи, що на чолі віденського „всеславянського“ видання стоїть др. Вергун, фаховий славист, ученик проф. Ягіча, міг мати надію, що молодий редактор винїс із школи сього славного вченого той дух високої безпристрасности, горячого бажання правди і тверезої критики, що ціхує всі праці проф. Ягіча від строго наукових дослідів аж до публіцистичних статей. На жаль, і тут швидко прийшло розчарованє. Вже сам титул нового видання „Славянскій вѣкъ“ (в супротивности до давнійших буцїм то романських та германських віків, пор. вірш д. Вергуна цитований у попередній книжці стор. 47—51) показував, що вчителем д. Вергуна був не Ягіч, а радше Хомяков, Аксаков чи хто будь із старих московських славянофілів. А перший нумер видання показав надто ще, що у д. Вергуна нема навіть високого, будь-що-будь, ідеалїзму старших московських славянофілів, що йому обїк високої міснї Славянщини в „нашомъ вѣкѣ русско-славянскомъ“ усміхають ся й лаври „Воерсен-Сюргіє-а“ і хочеть ся зробити свій „Славянскій Вѣкъ“ також органом „коммерческихъ сношеній“ славянських купців, свинарів та воскобийників.

Не диво, що орган заснований на моральних поглядах того Мойше з Ваканової драми, якого портрет змальовано висше в отсій

книжці („бути добрим і второпним“) не притягнув до себе нікого з виднійших славянських діячів, і коли друкує у себе також твори славних російських беллетристів, то се тільки завдяки браку літературної конвенції між Росією й Австрією, через що російські письменники не можуть охоронити ся від явної літературної крадіжки, — бо-ж ми певні, що ані Горький, ані Чехов, ані Короленко не дали-б дозволу передруковувати свої твори в такому журналі. Що до інших Славян, то дивує нас хіба одно, що зважив ся тут друкувати свої праці Степан Радіч, молодий хорватський письменник і талановитий публіцист, чоловік, якого погляди й симпатії дуже сильно різнять ся від думок д. Вергуна.

Наші читачі знають уже з „Хроніки“ Літ.-Наук. Вістника, що д. Вергун не признає існування українського народу, української літератури. В тім пункті він хоче бути консеквентним і не тільки на обложці, де подано титул його журналу на всіх славянських мовах, не подано його по українськи, але в реєстрі часописей, які дістає в обмін за свою макулятуру, між галицько-руськими не подає ані одної „фонетичної“, хоча дістає от хоч би й наш Етн. Збірник. Правда, цілком гладко пройти через „камень претконовенія“, яким є існування великого, 30-мільйонного народу, по указу буцім то змазаного з карти Європи, д. Вергунови таки не вдалось. Зараз на першім кроці йому прочитав досить неприємну лекцію французький учений етнограф Гедоц, також член народу, який сотками літ змазувано з карт і якого про те й доси не зарито в могилу — кельтського народу. Дісталось д. Вергунови і від інших учених та поважних людей — пригадаємо цитований у нас голос проф. Бодуена де Куртене. Розуміть ся, склад думок нашого „всеславянця“ не такий, щоб на нього мали якийсь вплив тверезі і поважні докази і фактичні уваги. У нього против таких уваг є вічний щит, від якого відскакує все мов горох від стіни. Сей щит, то його „славянскія начала“. Ними мов розпаленою коцюбою він штуркує в зуби всім не лише тим, хто боронить факту існування українського народу, але й тим іншим Славянам, хто висловлює домагання та бажання незгідні з поглядами самого д. Вергуна. „Хочется слободы, да славянскихъ началъ не хочется!“ — говорить д. Вергун у відповідь на лист якогось добродушного і пренаївного Словінця (ч. 26, стор. 59), який благає Росіян, щоб хоронили Словінців від германізації в інтересі коли вже не Славянства, то хоч в інтересі самої Росії, бо-ж поніменені Славяне

побільшать ряди ворогів Росії. Щож се за „славянскія начала“, які д. Вергун з таким апльомбом протиставить свободі, що її хоче Словінець? Досить прочитати одно число „Слав. Вѣка“, щоб зрозуміти ті „начала“: се старі знайомі з незабутих часів „Николаєвщини“ і славянофілів Погодинської барви: православіє, самодержавіє і „народность“, себто помосковлене. Д. Вергун висловлює їх коротше але не менше характерно в епіграфі свого журналу „Любовью и силой“. От молодець! зовсім як Гетевський Erlkönig:

Und folgst du nicht willig, so brauch' ich Gewalt.

Як правдивий ренеґат д. Вергун відрікаєть ся й мудрости українського народу, який у своїй приповідці говорить (мабуть знавши вже таких добродіїв!): „Любити люби, а руки при собі держи!“ Ні, д. Вергун не хоче держати рук при собі. Хто не схоче добровільно піти на його „славянскія начала“, того він заставить силою. Живцем пригадуєть ся поступуване московських офіцерів, коли освободжали Болгар від Турків. „Прийдеш до Болгарина — писав під сьвіжим вражінем баченого петербурський адвокат і публіцист Е. Утіц, — просиш у него сього й того, — нема нічого. А як тріснеш його порядно в зуби, зараз шовковий стане, всьо найдець ся“.

За одно хіба дякуймо Богу, що у д. Вергуна руки не такі довгі, як язик, а то він справді показав би не самим тільки ненависним Українцям, а й иньшим Славянам-єреґикам, де раки змужють. От у останнім, цитованім уже зошиті він у віршованій вступній статі на адрес Чехів і всіх Славян-римокатоликів пускає делікатну фразу про „дурь обезьявыченныхъ Славянъ“, не признає Прагу ключем чеської землі, а хіба лиш її пороґом і вірить в те, що не тепер, то в четвер якийсь подібний до нього капітан ісправник по указу перенесе столицю Чехії і навіть пережене чеського духа „съ пражскаго Кремля къ Мееодьевой могилѣ“. А не схоче по любови, то від чого-ж сила — нагайки? „Ура нашъ вѣкъ русско-славянскій!“

Дв. Франко.

VI. Національна школа та „сердечное попеченіє“.

Від одного народнього вчителя Подольської губернії в Росії одержуємо ось які уваги: В нашім царстві, в Росії, тепер більш ні об чім не говорять, як про реформи шкіл. Кажуть, що треба

учинити якусь національну „русску“ школу, де царила-б любов та „сердечное попеченіє“. Цікаво-б знати, що то таке за національна школа? і для кого се вона буде? для якої нації: чи для Москалів, чи для Українців, чи для Жидів, чи для Татар, чи для Поляків, чи для Чухонців і пр. пр...? Але ні, мабуть тільки для Москалів. А як же будуть иньші нації?! Чи вже так і зістануть ся без шкіл? А, правда, всі нації — одна нація руська... Добре. А як устроїть школу національну, то й та буде „обрушать“? чи вже може всі „обрушены“?...

Коли вже ви, наші дд. мудреці, додумались до того, що треба зробити свою школу, яка-б відповідала в-повні потребам народа, як кажете, національну, а не німецьку, то чи вже не додумались і до того, що ваша національна для других націй буде та-ж німецька?! Крутите, панове, мівками, тай годі, задовбавши, що в Росії буде панувати національна школа! Ні! коли хочете знати, то тільки народня школа панувати-ме. Бо тоді нічого мудрого в ній не буде... Самі ви кажете, що в національній школі панувати-ме руська мова, а язика латинський і грецький виженуть геть... Тоді за руський (національний) язик почнеть ся для учеників такий страшний суд, який тепер робить ся за древні язика; і гнати-мете ще гірш тих, хто по якомусь лиху не здужає говорити так, як говорять у вашій Росії. І нещасні діти будуть сидіти та просижувати свої роки в школах через „національний язик“. Чи не та-ж сама буде каторга в національній школі, яка і тепер у класичній?! А як каторга і деспотизм, то що значить любов? Добра любов! Як станете мучити дітей иньших націй своїм національним язиком, то чи вже-ж та мука значить „сердечное попеченіє“? Гарно!... Як гукнуть ся, так і обізветь ся; в яким духом будете готовити граждан, з таким вони й покажуть ся... і славно вийде опора отечеству! Доволі лиха й тепер тільки за руський язик тим, хто по капризу судьби родив ся не в Московщині, а скільки-ж то його буде за національний?! Учиш ся тепер „русському“ язичку і сьвіта божого не бачиш; не знаю, як він дасть ся гімназістам, а що він мені давав ся, то цур йому... Я тепер учу дітей і бачу, як бідні діти-ученики страдають тим самим паралічом, яким страдав я... Бувало хоч і як що напишеш, усе тобі підчеркнуть: бо то, кажуть, провінціалізм, а як те саме сказати по руському, то й не надпишуть, а кажуть: „Надо какъ-нибудь иначе“. А тепер я вже так роблю: підчеркнути — підчеркну, а сказати, як воно

по руському, то хто його зна. Бо, бачите, мені преподавателі не об'яснили, а їм мабуть, догадуюсь, їх професори, та так воно й ведець ся... А дитина пише; треба виразити свою думку, і не міркуючи довго, як знає, так і пише. Виходить — провінціалізм, а учитель, сам не свобідний від них, не може поправити... Тяжко подумати собі, скільки жуки набереш ся, поки вивчиш хоч трохи по руському. А для того, щоб вивчити, то не одна неділя втече, а багато. Товчеш ся, вчиш, груди рвеш, а як прийдуть екзамени, то й ще в дурнях вістанеш ся нарешті. І на дітей дивиш ся: мучились бідні над руською мовою, за нею і иньшого пожиточнішого не вивчили гаразд, а вийшли з школи, зараз кажуть: „К чорту панську мову“ — і говорять по своїому. А як трапить ся писати письмо такому вченому, то він і напише по пословиці, що „писала писака, а не розбере і собака“, ні речі, ні зміслу. Намішає гороху і капусти, та ні руського, ні свого провінціального не знає. От вам, панове, і користь із вашого вчення та „обрушення“. От така вона мабуть буде і в національній школи. А як би забули про єдино, та всі були єдино не в циркулярах та рапортах, а в братстві-приятельстві, один одному не робили каторги, — було-б діло. Жив би тоді і Боголепов, не стріляли-б і на прокурорів. Не мучили ся-б діти, не тужили-б матери, не охали-б батьки тай не були-б ледачі такі може й учителі. А то тепер трохи не вся вина лягла на учителів. Доробились бідні!... Школа повинна вчити тим язиком, яким говорять діти, і вчити того, що треба знати. А через те кожна нація повинна мати свою школу на своїй мові і навчати дітей державного язика, наук природничих, математичних і в кінці хоч одної міжнародньої мови, щоб чоловік був не лемішка заколочена по указам циркулярів, а таки справді розумне, осьвічене сотворіне, готове все і всюди стати, з твердим переконанєм про користь свого, в обороні вітчизни і живучи для рідної нації, жити й працювати для всеї держави.

Л. С. К—о.

УІІ. Доступність осьвіти в Росії.

Всьому сьвітови відомо, що в Росії шкіл мало і процент грамотних (не кажу вже — осьвічених) дуже незначний. Здавало ся-б, слід би як мога швидче зарадити сьому лихови, аби не волкти ся хвостом за Европою на сьміх чужим людям, а на власне

горе. Та просвіта — ворог ворогів народніх, а через те у нас все робить ся для того, щоб не дати ані трохи більше, ніж сього треба для зовнішнього декоруна: ось, мовляв, і ми — просвіщенні, і у нас є школи, університети... А про те байдуже, які то ті школи і чи відповідають вони якістю та кількістю сучасним потребам суспільства. Переглядаючи що дня газету, я записав кілька фактів що до кількості. Застерігаюсь тільки, що факти сі — лиш невеличка крапля з усіх опублікованих досі. Я не мав наміру визбирати всіх, та коли-б і се вчинив, то й тоді був би далеким від „вичерпання“, бо-ж скільки-то їх не опубліковано і не опублікуєть ся — Господи! Та всеж таки і ті, що зібрав я зі шпальт одної газети, і ті, на мою думку, яскраво малюють поступовість нашої освіти та її головного опікуна — міністерство просвіти народньої. (Треба-ж додати, щоб яснійш уявити собі діяльність офіціальних сфер, що між інституціями, які зараз існують, більшість — заведена заходами суспільства. Воно у нас робить дуже багато на сїм ґрунті, робило-б ще більш, та... зась, руки короткі!). Та перейдім до фактів. Почну з університетів. Як відомо, уряд дуже піклуєть ся їми, робить усе можливе... щоб не було „переполненія“... Задля сього вигадано „распредѣленіє по округам“, і прикриваючи ся сям, не „пуцають“ по університетах „сверх положенной нормы“.*) Поступова преса радить, що коли вже так боять ся „переполненія“, то можна-ж сього уникнути без ріжних там обмежень — можна завести ще хоч один університет (напр. у Вільні); ну — та де там — „грошей нема“...

По технічних школах і досі тримають ся конкурсу, знов таки, аби не було „переполненія“. Ось цифри:

Москва: 1) Сельско-хозяйственный (агрономічний) інститут: просьб 122, прийнято — 65; 2) Інженерна школа („училище“): просьб 412, прийнято — 137; 3) Строгоновська школа малярства: просьб 141, прийнято — 50.

С.-Петербург: 1) Інститут „гражданских“ інженерів просьб 600, прийнято — 84; 2) Інститут техноложічний: просьб 1160, прийнято — певної цифри не знаю, але незвичайно менше, ніж поступило прохань.

*) Напр. в Новоросійськїм університеті з 264 душ, що подали просьби прийнято 214. В Москві дуже обмежена кільк ість вступаючих до унів. і т. д.

Київ. Політехнікум: просьб (на I-ий курс) — 559, прийнято 330, хоча з 559-ти що складала іспити — 509 склали їх „успішно“.

Петербург: а) Гірничий інститут: 1500 прохань, 60 прийнято; б) Електро-технічний інститут: 600 прохань, 50 прийнято; в) Археологічний інститут: більш 300 подань, прийнято 200.

Харків. Технологічний інститут: просьб від християн 430, прийнято — 240; від Жидів: просьб 90, прийнято тільки 7, хоч усі Жиди склали іспити, а 12 з їх навіть на „круглу п'ятрку“, себто з усіх предметів отримали найвищу ноту.

Нова Александрія. Інститут рільничий (сільськогосподарського зв'язства): просьб 230, прийнято 60.

Поки балакати-му про гімназії, наведу ще деякі цифри в другій категорії. Навіть по воєнних школах (якими так опікується наш уряд) не стає місць: у Тифліському юнкерському училищу 140 вакансій, а просьб туди вступити 630. Ще про духовні заклади: в московській духовній академії — місць 40, просьб 65.

Що до гімназій, то цифер не подано в газеті. Тут якийсь нескінченний лемент... В шість московських дівочих гімназій прийнято менш половини тих, що складала іспити, не вважаючи на те, що більшість склали їх „успішно“. В Ростові (на Дону) в хлоп'ячій гімназії се саме („мість нѣтъ“). В Катеринославі по гімназіях та інших школах прийнято тільки 29% з тих, що прохали: 470 душ прийнято, прохало-ж 1670.

Чернігів: в так звану „приготовляючу класу“ класичної хлоп'ячої гімназії прийнято 48 душ, хоча прошень подано було від 87 душ; в першу класу прийнято тільки 9 душ, хотіло-ж вступити 31!

В Кутаїсі — в класичну гімназію з 160 душ можуть прийняти лиш „незначительную часть“, в реальну-ж, де було оповіщено, що прийому не буде, подало прохання 200 душ; в Александрівську дворянську школу з 150 душ можуть прийняти ледви півсотні.

З Симферополя пишуть, що гімназії і реальні школи повнісінькі. В першу класу прийнято по конкурсу. Багатьом відмовлено. Я знаю, що у нас на півдні не одна була гімназія, куди „прийнято по конкурсу“ їх чимало, та про се не писало ся. Знаю, що і в повітові школи приймають тепер по конкурсу, знаю, що в фельчерських школах великий конкурс (напр. в київській воєнно-фельчерській школі)... І скрізь так — „много желающихъ та

мало избранных“. От ще характерний факт. З Самарської дівочої гімназії виключили 12 душ, що скінчили сім клас і хотіли вчитись ще в VIII-ій, „за недостатком мѣста“. Се вже, як бачите, просто безцеремонно... Не то що не приймають, а прийнявши викидають.

На закінченє спису ще кілька цифер, не підхожих до висше наведених поділів. В московську школу фельчериць (при Старо-Катерининській больниці) прийнято 123 з 258, які подавали прохання.

В Казанську учительську семінарію хотіло вступити 386 душ „инородцев“: Чувашів, Черемисів, Мордвинів, Вотяків та Перм'яків. Прийнято-ж тільки 12!...

Та годі!... Але-ж бо — моя картина була-б не повна, коли-б я промовчав про становище Жидів. Справді скрутне становище! Тепер процент Жидів, що вступають до університету, значно знижено, і коли ранійш бувало таке, що Жид-матурист чекає іноді по кілька років, поки добеть ся, що його приймуть до університету, то тепер і надто! Тепер треба Жидови отримати при скінченю гімназії золоту медаль, щоб потрапити в університет, а то так і не думай. Тай медаль не завсіди стає в пригоді. В Київський університет прийняті тільки 32 Жиди, всі медалісти. В Харківський прийнято ще менш — тільки 8, а подавало прохання далеко більше, між ними було 12 душ з „золотими“, а 4 з „срібними“ медалями. Бачите отже, що й се не допомогло. Гірко бідолашним Жидам — отримати освіту в Росії важко. По гімназіях теж великий конкурс для їх, бо відсоток незначний. Своїх же гімназій їм не вільно заводити. Добродій Шірман, інтелігентний Єлисаветградський Жид, удавав ся до уряду з проханням дозволити йому одчинити в Єлисаветі окрему школу для Жидів, школу другої категорії з курсом і правами прогімназій. Але він отримав... категоричну відмову. Така то доступність освіти в Росії...

Вол. Дорошенко.





МИКОЛА КОВАЛЕВСЬКИЙ.

Микола Ковалевський був від дитини знайомим, шкільним товаришем і приятелем пок. Мих. Драгоманова (оба родилися в м. Гадячі, Полтавської губ.), а від якогось часу і політичним однодумцем славного Українця — вірним йому і його справі до останку. Коли дехто з давніших політичних товаришів Драгоманова на Україні перестав помагати його женеvських виданням і навіть кинув йому в очи заявою, що його літературна діяльність за границею шкідлива для України (заява та страшенно вразила Драгоманова і була одною з головних моральних причин його тяжкої хвороби і скорої смерті) — то Ковалевський (се було вже після того, як він вернув ся з заслання) почав на власну руку збирати гроші і помагати

виданням Драгоманова, а далі, коли Драгоманов став професором у Софії, й виданням його прихильників-радикалів у Галичині: „Народови“, по часті й „Хліборобови“, „Громадському Голосови“, „Радикалови“, „Житю і Слову“, та майже всім книжковим виданням редакції „Народа“. В 1894 р. за почином, заходом і коштом Ковалевського відбув ся у Львові в грудню ювілей Драгоманова; він же добув гроші і на друк книжки п. з. „Михайло Петрович Драгоманов 1841—1895. Його ювілей, смерть, автобіографія і спис творів. З портретом покійника. Зладив і видав М. Павлик. Львів, 1896“. Додаймо, що його-ж коштом ішла по часті й агітація радикальна в Галичині.

Як бачимо, пок. Ковалевський чимало причинив ся до розвитку русько-українського радикалізму в Галичині. По-при Драгоманова се був один із дуже й дуже немногих Українців, котрий добре розумів, яку важну ролю може відограти для російської України Австро-Угорська Русь, а властиво Галичина, коли в ній народ український буде доведений до політичної самосвідомости в радикальному напрямку. З праці Драгоманова і матеріальної помочи Ковалевського вже й тепер видно великий хосен для русько-української справи. *М. П.*

Пок. Ковалевський займає деяке, хоч і скромне місце в нашій письменстві. Він був автором гарної популярної книжечки „Коротка історія малоруського народа“, виданої 1875 р. у Львові під псевдонімом Івана Маркевича, а також деяких статей друкованих у „Народі“ та „Радикалі“. Спомини, яких друк почали ми в отсій книжці, переслані ще за життя автора на руки д. Павлика, написані також по українськи; вони в головному передають зміст пропам'ятного письма, яке покійник ще з Мінусинська вислав був на руки міністра юстиції в Петербурзі. В тих споминах устает перед нами як живий той незвичайний, чесний, енергічний чоловік, що віддав усе своє життя, всю силу і всі засоби своєї душі на боротьбу за велике діло — освободженє народа від деспотизму і освободженє кожного чоловіка від пут темноти та недоумства. Вмер Ковалевський у Києві 1897 р.



Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісти і уваги.

Український Альманах. Від нашого співробітника, талановитого поета д. М. Вороного одержали ми отсю «Відозву» з проською помістити її в нашому і в інших галицько-руських виданнях: Маючи на цілі уложити та видати тут на Чорноморщині, в Катеринодарі, русько-український альманах, який би змістом і виглядом бодай почасти міг наблизитись до новітніх течій та напрямків в сучасних літературах європейських і бажаючи стягнути як найширший круг співробітників (в тім числі і передовсім молоді сили по сей і тамтой бік «політичної прірви»), обертаюсь отже до тих Ви. Товаришів, котрі вже працювали або мають охоту працювати на полі красного письменства, з уклінним проханєм — чи не булиб ласкаві прилучитись до спільної праці і пером своїм спричинитись до осягнення згаданої цілі. Час вже і галицьким Русинам брати більшу участь в українських виданнях за російським кордоном!

Увага. Усуваючи на бік різні заспівані тенденції та вимушені моралі, що раз-у-раз зводили наших молодих письменників на стежку шаблону і вузької обмежености, а також уникаючи творів грубо-натуралістичних, брутальних, натомиць бажало-б ся творів хоч з маленькою піхою оригінальности, з незалежною свобідною ідеєю, з сучасним змістом: бажало-б ся творів, де-б було хоч трошки філософії, де-б хоч клаптик яснів того далекого блакитного неба, що відвіків манить нас своєю неосяжною красою, своєю незгубною таємничістю...

На естетичний бік творів має бути звернена найбільша увага.

Останній термін надсилання творів: до Різдва (половина грудня ст. ст.). Авторам будуть прислані примірники gratis. Листи й рукописи так рекомендовані, як і прості — надсилати тільки на адресу: Russland — Россія, г. Катеринодарь Кубанской области. Городской Банкъ. Николаю Вороному.

Памятник на могилі Котляревського.

У перший день вересня на могилі Котляревського в Полтаві поставлено нового хреста на памятнику; сам памятник із чорного мармуру, коло 3 сажнів заввишки. На йому написи: з переду —

»Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люде;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть«.

З боків: »Іван Котляревський, перший український народний поет«, »Родив ся року Божого 1769, почив 1838« і »Копштом Полтавського губернського земства«. Памятника й могилу огорожено камінним муром. Другий памятник Котляревського, що має стояти на майдані у Полтаві, теж готовий уже, але поставлений буде мабуть, аж на той рік. С. Є.

Більше патріотизму, ніж розуму.

Три місяці тому Виділ повітовий калузький розіслав до Зарядів шкільних книжочку пз. »O jedności i miłości w narodzie« napisał ks. Stanisław Gromnicki з Бучача, для бібліотек учительських. Цікаво-б знати, чи так сталося і в інших повітах, а може і в цілій Галичині. В тій

книжочці автор старає ся переконати читачів, в тім разі учителів, що є лиш один язик і нарід, а на імя йому nasz, себто польський. Ріжниці, які заходять між народом польським і руським, витолковує в той спосіб, що to wszystko jedno. Се впливає з 10 причин (powodów), „jakoby dziesięć przykazań narodowych“. Отже на тій підставі, що ми мешкаємо »на jednej wspólnej ziemi Galicyi«, що ми управляємо поля (Німець не управляє(?), що вже перед тисячою літ Нестор писав, що люд межі Дністром і Дніпром, називав ся Полянами, ми тепер є Поляки. Що декотрі церкви і монастирі на обширі руським фундавали пляхта — Поляки (чит. перекиньчики) і що знов декотрі костели і кляштори фундавали Русини, що ми спочиваємо на одних цвинтарях, з тої причини ми маємо бути один нарід, знаємо вже який.

А вже до absurdum приходить при аргументації, що нас лучить одна мова з тої причини, що по польськи каже ся хата і по руськи хата, по польськи брама і по руськи брама і т. д.; з тої причини, то один язик. Тут наводить він 101 слів подібних (чи не замало?), а при кінци додає »bo to sama prawda, że z ruskiego korzenia wykwitła polska mowa, że i ruski i polski język, to nasz. А що кс. Громніцький пише в інтересі Поляків і сам Поляк, то з того виходить, що єсть лиш польська мова а руської нема. Кс. Громніцький наводить іще більше таких прикладів, а кінчить тим — десятим, що нас лучить також »wielka i święta przysięga narodowa i Matka Najsświętsza«.

Прочитавши ті елюкубрації накидвані нам »урядово« ми нехотя задаємо собі питає: чи наші опікуни з кс. Громніцьким справді такі дурні і неuki, що вірять самі в те що пишуть, чи тільки нас, руських учителів, уважають такими дурнями, що можуть повірити їм і приймуть їх нісенітниці без протесту?

Учитель нар.

Нові праці на драматичнім конкурсі. На драматичний конкурс, розписаний Виділом красивим із реченем до 31 серпня 1901 р. надіслано отсі твори: 1) Кара совісти, драма людова в 5 діях. 2) Врождбит, комедія людова в 3 діях. 3) Чи є з чого жити? драма людова в 5 діях. 4) Примирилась, драма в 4 діях. 5) Петро Дорошенко, істор. драма в 5 діях. 6) Диха доля, штука в 5 діях. 7) В народі, істор. драма в 5 діях. 8) Сила любви, драма людова в 5 діях. 9) Шу-

кай щастя дома, драма людова в 5 діях. 10) Чари, трагедія в 3 діях. 11) Нр. 1222, комедія в 4 діях. По реченци прислано ще драму 12) Ой люди, люди... Чи вона ввійде до конкурсу, не знаємо, але надіємось, що так буде, тим більше що лише тепер передав Виділ Красвий Руській Бесіді повисні драми для передачі членам конкурсової комісії. В.

Переклади українських творів. У Петербурзі вийшла накладом М. Д. Орехова книжка пз. Іванъ Франко, Въ поті лица. Очерки изъ жизни рабочего люда. Ц. 1 р. 50 коп. Є се переклад книжки »В поті чола«.

В ч. 38 новоїорського „Sonntagsblatt der New-Yorker Volkszeitung“ з д. 22 вересня подано переклад оповідання В. Стефаніка Самітна, пз. Allein.

Переклад »Іліади« Руданського. Д. Лотоцькому пощастило знайти у одного з земляків небіщика Руданського повний переклад усіх 24 пісень Гомерової »Іліади«. Манускрипт писано власною рукою Руданського. Треба бажати, щоб ся коштовна праця побачила швидше світ. С. Є.

Морока з цензурою. В Києві задумано було видати цілу серію творів українських письменників під спільною назвою: »Українська бібліотека«. В перші випуски сієї серії мали увійти твори Руданського, Свидницького, Кримського, Шевченка, Марка Вовчка та ин. Деякі з тих книжок цензура вже й дозволила, але рішуче відмовила дозволити назву. — »Українська бібліотека« здалась чимсь надто страшним, сепаратистичним. Тоді видавці попрохали дозволу назвати серію хоч »Нашою бібліотекою«, коли не можна »Українською«. Одначе й така цілком уже невинна назва страхає цензуру: вона відкинула прохання, виставивши за причину, що спільна для кількох книжок назва ніби говорить про якесь періодичне виданне. Тасмні думки добре висловив один цензор, запитавши з приводу назви »Наша бібліотека«: — »Чому непременно »Наша«? Аби лиш не »Ваша«?... Не диво отже, що всі прохання російських Українців про дозвіл видавати в Росії часопис українською мовою »признаны неподлежащими удовлетворенію«. С. Є.

Дозволено цензурою: 1) »Вік«, т. III, що містить українську прозу з Грінченка й до останніх часів, 2) Імпенецького — Про пошести, 3) Коваленка — Від чого вмерла Мелася? 4) Шевченка — Катерина, 5) Загірньої — Добра порада, 6)

Грінченка — Добра порада, 7) Степовика — Користні звірята, 8) Степовика — Про родину, 9) Шевченка — Невольник, 10) Шевченка — Тополя і Перебендя. С. Є.

До цензури подано: Грінченкові популярні оповідання: 1) Про Е. Гребінку, 2) Новий світ (про Колумба), 3) Як народила ся книга, 4) Серед лісів та озер (про Фінляндію), 5) Серед пісків та каміння (про Сагару), 6) Мудрий учитель (Сократ), 7) Великий войовник (Олександр Македонський), 8) Хто робить, той і має (про Гарфільда). С. Є.

Заборона українського журналу. Д. Іван Левіцький, що прохав дозволу видавати в Києві українською мовою «Промінь», дістав від міністра внутрішніх справ відповідь, що «ходатайство об'язданні малоруського журналу отклонено». С. Є.

Забороно цензурою: 1) Павловського — Про шовківництво, 2) Старинської — Ледащо, віршована казка для дітей. Кукулевського — Приятелі, оповідання.

Обережно з книжкою! В Одесі градоначальник постановою своєю з дня 31-го серпня заборонив «в межах одеського градоначальства» безплатну роздачу по улицах і площах і інших публичних місцях різних публікацій, книжок, брошур і т. и. без окремого кожного разу на те дозволу: хто-ж би не послухав ся сього наказу, має платити штраф до 59 карб. або відсидіти під арештом до 3-х місяців». В. Д.

Славянські часописи в Австро-Угорщині 1855 і 1901 р. Як сильно розвинулася славянська преса в Австро-Угорщині за останніх сорок і кілька літ, видно з отсих цифр. В 1855 р. виходило всіх славянських часописей у нас тільки 38. З того було: чеських і словацьких 17, польських 7, хорватських 5, сербські 4, словінські 3, руські 2. В 1901 виходило (диви: Preis-Verzeichnis der in der Osterreichisch-ungarischen Monarchie und im Auslande erscheinenden Zeitungen und periodischen Druckschriften für das Jahr 1901, Wien, Verlag von R. v. Waldheim): чеських часописей 823 і періодичних публікацій 444 (разом 1267), польських часописей 289 і період. публ. 23 (разом 312, словінських час. 54 і період. публ. 1 (разом 55), хорватських час. 48 і період. публ. 2 (разом 50), руських часописей 39 і період. публ. 2 (разом 41), сербських час. 22, болгарських 14, лужицько-сербських 6, словацьких 5; разом виходило славянських часописей 1300 і періодичних публікацій 472; усього разом 1772. Сей «Preis-Verzeichnis» однак не зовсім докладний, бо подає: 1) часописи, що вже не виходять; 2) часописи, що виходять поза границями Австро-Угор. 3) деякі часоп. дає по два рази; 4) не подає нових часоп., що почали виходити 1901 р. Що до руської преси пропущено багато періодичних публікацій: подано їх лиш дві, а тимчасом само Наук. Тов. ім. Шевченка видає їх 10. В.

II. Нові книжки.

Література українського фольклору. 1777—1900. Опыты библиографического указателя. Составилъ Б. Д. Гринченко, 1901. Земекая Типографія. Ст. 318, 8^о. Ціна 1-20 руб. — Хоч фольклор узагалі наука нова, то український належить до найстаріших, бодай між славянським. З року на рік зростає він дуже сильно, особливо в останніх часах, відколи Наукове Товариство імені Шевченка призначило для нього дві окремі серії видань. Мати перегляд його перед очима — це конче річ для кожного етнографа. А про те доси такого перегляду не було в нас, через що нераз не звертало ся уваги на цінні матеріали, розкидані по старих, особливо періодичних виданнях, які в великій частині трудно доступні. Тому належить ся велика дяка д. Грін-

ченкови, що в отсій книжці постарав ся дати нам першу бібліографію українського фольклору. І хоч у ній графлять ся й помилки і пропуски і деякі інші недостатки (прим. неподане змісту всіх збірників), то все бібліографія д. Грінченка перевищає о ціле небо подібну бібліографію польську, уложену д. Стішелецьким і друковану довший час у варшавській «Wisła». Тут укладав її фаховий чоловік, що сам заслужив ся багато в нашій етнографії, там дилетант, що як попав на етнографію несподівано, так і усеунув ся скоро від неї, набравши перше в своїй бібліографії величезну масу помилок і повтягавши до неї не тільки цілий майже український фольклор, але й багато російського, ба навіть німецького і ин. Ми справді можемо повели-

чати ся тим, що маємо ліпшу бібліографію від сильнішого сусіда, що розпоряджає ще до того й більшими засобами матеріальними. Надіємо ся, що д. Грінченко, порозумівшись із фаховими людьми і узгляднивши бажання висловлені вже до тепер рецензентами (Записки, Київ. Старина), доповнить свою бібліографію і другим виданем випустить її так, що не почує ніякого закиду з боку критиків. В.

Збірник фільологічної секції Наукового Товариства імені Шевченка. Т. IV. Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя. Написав Олександр Кониський. Т. II. У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. VIII+398+26, вел. 8°. Ціна 4 кор. на ліпнім папері 5 кор. Зміст: 1) Передне слово. Ст. I—IV. 2) Тарас Шевченко на першому засланню (18/30 червня 1847—17/29 жовтня 1850 р.). Ст. 1—71. 3) Тарас Шевченко на другому засланню (17/29 жовтня 1850—2/14 серпня 1837 р.). Ст. 73—157. 4) Тарас Шевченко в дорозі з заслання (2 серпня 1857 до 27 березня 1858 р.). Ст. 159—210. 5) Тарас Шевченко під час перебування його в Петербурзі (з 28 березня 1858 до червня 1859 р.). Ст. 211—259. 6) Тарас Шевченко під час останньої його подорожі на Україну (з 15 червня—7 19 вересня 1859 р.). Ст. 261—298. 7) Тарас Шевченко в останні часи свого віку (7 вересня 1859—26 лютого 1861 р.). Ст. 299—377. 8) Похорони Тараса Шевченка. Ст. 379—393. 9) Показчик ілюстрацій в другім томі. Ст. 395. 10) Реєстер головніших жерел з яких користував ся автор книжки «Тарас Шевченко-Грушівський». Ст. 397—399. 11) Показчик імен осіб історичних і географічних до I і IV т. Збірника філь. секції. Ст. 1—23.

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Рік X. Кн. VI. Т. XLIV. Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 14+113—224+9+28+51. Ціна 3 кор. Зміст: 1) Пяницьке чудо в Корсуні, причиною до староруської легендової літератури, подав др. Іван Франко. Ст. 1—14. 2) Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів. Говори з наголосом недвижним, подав Іван Верхратський (далі). Ст. 113—224. 3) Miscellanea: а) Лист кор. Степана Баторія до Калги з р. 1577, под. М. Грушевський. б) Чуб і чушина, замітка для істориків, малярів і акторів (з рисунком), под. З. в) Микола Савич, біографічна замітка,

под. др. Олексій Маркович. Ст. 1—9. 4) Наукова хроніка: Проби біографії й оцінки діяльності П. Куліша, Івана Степешка. Ст. 1—28. 5) Бібліографія (рецензії й справоздання). Ст. 1—51.

Пяницьке чудо в Корсуні. Причиною до історії староруської легенди. Подав др. Іван Франко. (Відбитка з XLIX т. Записок). Ст. 14, 8°. Ціна 15 сот.

Будучність гімназій. (Уваги проф. дра. Фрідріха Паульзена). Подав др. Іван Копач. (Відбитка з Літ. Наук. Вістника). У Львові, 1901. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 50, 8°. Ціна 1 кор.

Іван Франко. Сім казок. (Белетристична бібліотека. Ч. 36). Накладом укр. руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 92, 8°. Ціна 1'40 К. Зміст: 1) Рубач. Ст. 3—14. 2) Казка про Добробит. Ст. 15—24. 3) Зьвірячий бюджет. Ст. 25—31. 4) Історія кокуха. Ст. 32—38. 5) Свинська конституція. Ст. 39—49. 6) Острий-преострий староста. Ст. 50—76. 7) Історія одної конфіскації. Ст. 77—92.

Уілліам Шекспір. Ромео та Джульєта. Переклад Ч. А. Куліша. Виданий з передмовою і поясненнями дра Ів. Франка. (Белетристична бібліотека. Ч. 38). У Львові, 1901. Видане укр. руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. XVI+132, 8°. Ціна 1'80 К.

Константин Сроковський. Оповідання. (Белетристична бібліотека. Ч. 39). У Львові, 1901. Видане укр. руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 102, 8°. Ціна 1'40 К. Зміст: 1) В лісі. Ст. 1—20. 2) Розвалена стіна. Ст. 21—27. 3) Дві цегли. Ст. 28—32. 4) Пригода малого Оєшка. Ст. 33—64. 5) Син ненависти. Ст. 65—78. 6) На службу. Ст. 79—94. 7) Через Дністер. Ст. 95—102.

Адріян. Аграрний процес у Добростанах. (Наукова бібліотека. Ч. 9). У Львові, 1901. Накладом укр. руської Видавничої Спілки. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 82, 8°. Ціна 1 К.

Оповідання про Богдана Хмельницького. Як вызволивъ винъ Украину одъ неволи польскои. Написавъ М. Комарь. (Благотворительное общество издания общепольныхъ и дешевыхъ книгъ. № 12). Зъ портретами и малюнками. СПетербургъ, 1901. Типолитографія А. Лейферта. Ст. 80, 8°. Ціна 8 коп. (на велін. пап. 15 коп.).

Перед і за кулісами та другі (!) оповідання Льва Лопатинського. У Львові,

1901. Накладом Антона Хойнацкого. З друкарні Владислава Шийковського. Ст. 122, 8°. Ціна 1 кор. Зміст: 1) Перед і за кулісами. Ст. 1—53. 2) Будинок 417. Ст. 57—70. 3) Ягоди. Ст. 73—80. 4) Атак серця. Ст. 83—92. 5) Збиточники. Ст. 95—113. 6) Акторське щастє. Ст. 117—121.

Перли, шутки та вигадки Льва Лопатинського. У Львові, 1901. Накладом Антона Хойнацкого. З друкарні Владислава Шийковського. Ст. 100, 8°. Ціна 1 К.

Мудрий монах і царь Микола II. Исторична поема. Посвящаєся Ветерану Комунізма Петру А. Кропоткіну. Написав Омелян Прозора. Випуск 1-й 1901 р. Ст. 68, мал. 8°. Ціна 15 центів (американських). Отсе брошура — се поема на сучасні російські теми, як то можемо пізнати по самим наголовку. Поетичного хисту в ній небогато, та все цінава вона задля думок, які висловлює в ній автор, український емігрант, що живе тепер в Нью-Йорку, прогнаний з російської місці, при якій був якийсь час дяком. Вона може бути також мірилом того, до яких думок може дійти самоук, що піддаєся певним впливам. В.

За останні часи вийшли у Харкові:

»Княжна« Шевченка і »Лесицина челядь« Франка. 16°, 32 ст. Ціна 3 коп.

»Хамъ« оповіданє Г. Доброскока, 16°, 32 ст. Ціна 3 коп.

»Перекотиполь« Квітки-Основьяненка, 48 ст. Ціна 4 коп.

»Ясновельможний сват« М. Грушевського, 16°, 32 ст. Ціна 3 коп.

Ратунокъ для нашого селянства. Коломия, 1901. Черенками М. Вълосуа. Ст. 30, 8°.

Стінна мапа Австро-Угорщини для шкіл народних, уложена А. Е. Зайбергом. переложена на руську мову Ом. Поповичем у розмірі 1 — 800.000. Отсе вже друга руська карта, заведена в руських буковинських школах (перша була карта Буковини, уложена Ед. Фішером і переложена також Ом. Поповичем). В Галичині є ніби то більше шкіл руських як на Буковині, ба навіть більше як польських (?), але руської карти нема для них ніякої. Чи Русини, члени шкільної краєвої ради, засідають там тільки від параді? В.

III. З газет і журналів.

Kwartalnik historyczny надрукував у 3 випуску за сей рік дуже прихильну рецензію проф. А. Брікнера на »Wydawnictwa Towarzystwa imienia Szewczenka« (ст. 350—352).

Київські „Університетські Извѣстія“ надрукували в 6 ч. за сей рік працю молодого историка Олександра Грушевського п. н. »Очеркъ исторіи Турово-Пинскаго княжества X—XIII. съ генеалогич. табл. и картою. Сочиненіе, удостоенное истор. филологическимъ факультетомъ золотой медали«, ст. 1—78.

Monatshefte für Mathematik und Physik (12 річник) надрукували працю дра Волод. Левицького п. н. »Zur Theorie der Potenzreihen« (ст. 329—336). В.

Ateneum, поважний варшавський місячник, якого виданє зависив розсердженний властитель Спасович, у останній своїй книжці помістило простору статю проф. А. Брікнера »Z dziejów literatury i oświaty w Rosyi, z powodu dzieła Aleksandra Rupina Historia literatury Rosyjskiej, cztery tomy, Petersburg 1898 i 1899«. Є се блискуча характеристика староруського письменства, як також початків спеціально російського (московського) письменства аж до часів Петра В. Особливо цінні уваги висловлює шан. професор про памятки південно руського письменства, про тзв. Нестора, Данила Паломника, Слово о полку Игореві, як також про пізнійшу укр. літературу і освіту XVI—XVII в. I. ф.

IV. Персоналія.

Автор „Гуцульщини“, д. Вол. Шухевич іменованій членом виділу віденьського »Verein, für oesterreichische Volks-

kunde«. Се товариство, крім етнографічних видань має на меті оснудати народописний музей усіх народів, що заселяють

Австрію; руський відділ того музею поручено власне д. Шухевичови.

Некрольоги. Дня 11 липня ст. ст. помер у Петербурзі професор тамошнього університета Іван Миколаєвич Жданов. Покійник родився 1846 р. в Шенкурську, Архангельської губернії і учився зразу в тамошній духовній семінарії. Як одного з ліпших учеників вислано його звідти опісля на кошт уряду до Петербурзької духовної Академії. Однак він пробув тут тільки два курси і в 1868 р. перейшов на філільогічний факультет університета. В 1872 р. поліщено його — по скінченню курсів — при університеті для дальших наукових занять як професорського стипендіста, а в 1878 р. по представленню дисертації для *venia legendi* осягнув він ступень приватного доцента для історії російської літератури. В 1879 р. перенесено його в тім самім характері до Києва, де пробув до 1882 р. В осені того року вибрано його надзвичайним професором історії російської літератури в історично-філільогічним інституті в Петербурзі на місце спенсіонованого А. Д. Галахова. Рівночасно викладав він також російську літературу в Александрівським ліцеї, на Вишніх жіночих курсах, а від 1895 в університеті зразу як приватний доцент, а від 1896 як звичайний професор. В 1899 році вибрано його членом Академії Наук. І. Жданов писав не багато, але те, що оголосив друком, опінують знавці дуже прихильно. Перша його праця, за яку одержав *veniam legendi*, були «Матеріали для історії Стоглаваго собора» (друкована в «Журн. М. Н. Пр.» 1876). Невелика ця праця була плодом незвичайно докладного досліду цілого ряду невиданих рукописних жерел до історії і діяльності собору з 1551 р. Вона представляє не тільки аналіз самого пам'ятника, але кидає також ярке світло на цілу епоху, якої дотикає пам'ятник. До тої самої теми повернув ще Жданов у невеличкій популярній статі «Церковно-земський соборъ 1551 г.» (Ист. Вѣстникъ, 1880). Дальше оголосив Жданов невеличкі, але цінні праці з області староруської літератури п. н. «Русская поэзія въ до-монгольскую эпоху» (Кіев. Унив. Извѣстія, 1879), «Литература Слова о полку Игоревѣ» (тамже, 1880) і «Палея», критична стаття, написана по поводу праці Успенского «Толковая Палея» (тамже, 1881). Найбільші праці Жданова дотикають російського народнього епоса; «Къ литературной истории русской былевой

поэзія» (Київ, 1881) і «Русский былевой эпосъ» (СПетербург, 1895), про які критика висловляє ся дуже прихильно. Крім того оголосив він ще кілька коротких нарисів із історії нової російської літератури з XVIII і XIX в. Дуже цікаві його прелекції, читані на університеті, але на жаль доступні досі тільки в літографічних відбитках.

В.

Дня 22 вересня помер у Кракові на серцевий удар в 63 році життя польський письменник Ігнат Мацейовський, що писав під псевдонімом «Север». Покійний, хоч був старший віком, належав духом до «Молодої Польщі» і як такий усе маніфестував ся. Особистий приятель Станіслава Щепановского, споріднений з ним, стратив як і він свій маєток на промислових спекуляціях (фабриці сірничків), пробував як і він довгий час у Англії (виемігрувавши по упадку повстання 1863 р.), звідки привіз також подібні погляди: демократія і індустріалізм Англії стали для них ідеалами. Щепановський вернув із Англії як чоловік діла, аби заціплювати на галицькім ґрунті промисл і лібералізм, Мацейовський як літерат, що стремів у своїх писемках до того самого. Мацейовський писав дуже багато. У «Szkicach z Anglii» (1876) дав він образ англійського життя, написаний з немалою вервою і гумором. В комедії «Pojedynek szlachetnych» (1876) вказав знов на різницю між польською і англійською аристократією. На підставі англійських суспільних відносин основані перші його повісті; «Wydziezione», «Mama sobie życzy», «Wielka księga (Bratnie dusze)» і нарис «Jedna noc w Londynie». На підставі випадків прусько-французької війни 1871 р. написав образок «Na robojowisku». Опісля звернув ся Мацейовський до людвої повісті і змалював хлопське жите в новелях: «Lusia Burlak», «Zalotnica», «Dola», «Franus Walczak», «Dla świętej ziemi» (перекладене також на напу мову п. н. «Задля сьвятої землі. Стежка перед хатою», П. Кирчовом, 1891 р.), «Nad brzegiem Rudawy», «Kasia», «Hanka», «Zosia Żorawianka», «Głodowa pożyczka», «Wiosna і в повістях: «Przybłądy» і «Matka». Мацейовський був горячим польським патріотом. Патріотичною тенденцією визначає ся особливо його новеля «Maciek w powstaniu», яку видав під псевдонімом Гриф. В пізнійших повістях брав Мацейовський теми з иньших галуз суспільного життя. На основі жидівського життя

написав повість „Zuzma“ з асиміляторською тенденцією. Повісті „Za kul'sami“, „Konkurs“, „U progu sztuki“ малюють життя артистів. „Dzielna kobieta“ і новела „W góru“ порушують жіноче питання. „Walka o byt“ представляє відносини шляхти до народу і пропагує зближене між двох верств суспільних. Автономічні відносини Галичини представив в оповіданню „Słowa a czyny“. Інші його новелі з суспільною основою є: „W klezczach“, „Pozytywizm w praktyce“, і „Pan Piotr“. Найбільшими повістями Мацейовського є „Nafta“ і „Ponad siły“, що становлять апотеозу Щепановського і його діяльності. Останньою його повістею був „Margin Kores“. Надто викінчив він в останніх часах драму, яку задумував у коротці виставити в театрі. Якийсь час редагував він також „Życie“, та відступив його опісля Пшибишевському. Перед самою смертю задумував він писати повість з італійського життя і з тим наміром хотів виїхати на зиму до Італії, але вже не довелося. Похорони його відбули ся в Кракові дуже величаво.

В.

Дня 20 вересня помер у шпиталі в Унгварі Едмунд Еган, якого імя тісно звязане з Угорською Русею, хоч сам він не був Русин і не признавав ся до руської народности. Сімя покійника походило з Ірландії, а його дід прийшов на початку 19 віку на Угорщину і поселив ся там. Його батько, Едвард, що мав крім Едмунда ще й другого сина, Альфреда, купив собі маєток у Бороштянкові, який перейшов опісля в спадщині на синів. Едмунд родив ся 1851 р. в Чакторні, учив ся зразу дома, а гімназійну матуру зложив у Сомбатгельській гімназії. Від 1869—1871 був практикантом господарства в однім саксонським маєтку. В 1872—1874 учив ся господарства у Відні і Галлі. В 1875 р. був практикантом господарства в Чехах, а опісля адміністратором великого маєтку в Прусах. Від 1881 р. заряджував своїм власним маєтком у Бороштянкові (ком. Вап.). В 1883 іменовано його інспектором молочного господарства в Угорщині. Від 1890 до 1897 заряджував маєтком своєї жінки в Прусах. В 1897 р. вернув знов на Угорщину, а коли з почину Угорського правительства розпочались за-

ходи над поправою економічного стану угорських Русинів, міністерство іменувало його делегатом для переведення сеї акції, на якій становищу робив він безупинно до смерти. Акція правительства розтягала ся зразу тільки на Берегський комітат, пізніше розширилась на Марамороський і Унгський, а поволи мала перейти й на інші комітати, заселені Русинами, в першій мірі на Земплин. Два роки тому назад виступив Еган із обширним меморіялом до правительства, де вказав на причини бідноти Русинів і на способи зарадження злу. В меморіялі виступив він головню проти Жидів, яких між Русинами дуже багато і які й зруйнували їх своїми найріжкороднішими штучками та обманами. Се наробило Еганови багато ворогів — бо в Угорщині Жиди найбільше надійний і пануючий елемент — було причиною інтереляції в соймі і предметом дисциплінарки проти Егана. Його оправдано, а приданий йому на поміч під напором деяких людей жидівський сторонник прокуратор Фрідріх Паріс мусів уступити. Непорозуміння між Еганом і його ворогами не покінчилися одначе і здасть ся були причиною його смерти, яка до тепер не вияснена. Одні кажуть, що він застрілив ся вмисно, другі що припадково, інші що він згинув в наслідок американського поєдинка. Та як би там не було, угорські Русини стратили в ньому щирою його заступника, а яким типом ся він серед них поважанем, видно хоч би з того, що багато їх взяло участь у його похоронах, єпископ Фірцак зложив удові кондоленційне письмо іменем Русинів та що зараз же по похоронах виринула між Русинами гадка, щоби покійникови поставити пам'ятник, на що вже й збирають ся складки. Взагалі треба сказати, що цілий теперішній просвітний і економічний рух між угорськими Русинами, який проявив ся в останніх трьох роках, усі читальні і крамниці, про які не чувано там д. Егана, се його безпосередна або посередно заслуга. І коли на його місце міністерство не найде тепер чоловіка, що хотів би так само щиро і невисно вести дальше розпочату акцію, то страта угорських Русинів буде дуже велика і невіджалувана. Вона й зможе спинити дотеперішній рух економічно-просвітний між Русинами, викликаний Еганом.

В.

V. З науки і штуки.

Портрети гетьманів у Київському музеї. Н. А. Терещенко замовив у маляря С. А. Мазаракі 34 портрети наших гетьманів, полковників і інших діячів, що відгравали важливішу роль в історії України і обіцяв віддати їх до Київського музею. Д. Мазаракі працює над тими портретами вже довгий час і небавом вони будуть покінчені. Всі портрети досить великі, а головним вимогом, який поставив д. Терещенко, має бути історична вірність. Портрети представляють право- і лівобережних гетьманів: Петра Конашевича Сагайдачного, Богдана Хмельницького (2 порт.), Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Павла Тетерю, Петра Дорошенка, Михайла Ханенка, Івана Брюховецького, Демяна Многогрішного, Івана Самійловича, Івана Мазепу (2 портр.), Івана Скоропадського, Данила Апостола (2 портр.) і Кирила Розумовського; далі: Павла Полуботка, Василя Кочубея, полковн. Борковського, Дарягана, Миклашевського, Стороженка, Чарниша, митр. Петра Могилу, воєводу Адама Кисіля, Ярему Вишневецького, його матір Райну Вишневецьку (Могилянку), Саву Туптала (Дмитра Ростовського), Гонту, Залізняка, ігумена Мелхіседека, жінку Гонти і жінку Семена Палія. **В.**

Фонетична лабораторія. В Петербурським університеті з ініціативи проф.

С. Булича заведена «фонетична лабораторія», де за помічю чистенних приладів з поля експериментальної фонетики робитимуться спостереження над відмінностями вимов в великор., малор. і білоруській мовах. **В. Д.**

Поліційні заходи коло школи у Росії. I. «Святійшій» Синод в окружнику своїм до ректорів духовних семінарій наказує їм побільшити догляд за позашкільним читанням питомців семінарій. II. Уряд віленського шкільного округу наказав директорам народніх шкіл завести докладний догляд за мешкаючими по спільних помешканях школярами мійських шкіл: в кожнім таким помешканю мусить бути візитна книжка, куди начальство шкіл мійських (завідуючий, інспектор, учителі) повинні вписувати всякі помітки що до сих помешкань та їх кватирантів, а також записувати свої відвідини; вибір помешкань для школярів належить до педагогічної ради спільно з поліційним урядом міста. Є думка розписати «правила» огляду мійських шкіл членами дирекції, а також правила позашкільного догляду за учнями. **В. Д.**

Естонська мова в гімназії. Як сповіщає естонська газета «Саарлане» в аренсбурській гімназії від 27 серпня сього року заведено науку естонської мови. Як на наші порядки, то се диво! **В. Д.**

VI. Із суспільного життя.

Засідання Виділу Наукового Товариства ім. Шевченка.

XVII зас. дня 10 вересня. 1) Покликано до Виділу на місце д. Томапівського, що виїхав зі Львова, д. Е. Бурачинського, а реферат друкарні, ведений до тепер д. Томапівським, передано д. Г. Гарматієви. 2) Надано посаду начальниці книгарні наново п. Кл. Панкевичевій, а бухгалтерки п. С. Левицькій. 3) Принято до відомости, що заряд друкарні прийняв нового машиніста. 4) Принято до відомости справозданс д. Томапівського з поїздки в Київ у справах Товариства.

XVIII зас. дня 26 вересня. 1) Принято до відомости, що білянс за перший піврік готовий. 2) Ухвалено удати

ся до проф. М. Грушевського з просьбою, аби взяв назад свою резигнацію. 3) Принято одного нового члена. 4) Принято до відомости, що вже піднесено субвенцію міністерства просвіти і частину краюї субвенції.

XIX зас. дня 9 жовтня. 1) Д. Сид. Громницький відчитав відповідь проф. Грушевського з заявою, що він не може відкликати своєї резигнації. 2) Ухвалено виплатити фірмі Райтер і Товариші 5582-44 К. з потрученс 20% есконту за заведенс електрики. 3) Принято до відомости, що четверта машина виплачена вже зовсім. 4) Принято до відомости справозданс д. Е. Бурачинського з видавництва Віетника і вислужано проєкту змін у ньому. 5) Надано

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

дрови Яр. Грушкєвичови 500 корон стипендії на виїзд до Берліна для дальших студій.

XX зас. дня 16 жовтня. Ухвалено дати дру Мирославови Здерковському для виїзду на наукові студії до Берліна 500 корон титулом задатку на праці.

Причинок до польсько-руської рівноправности. Коли тільки Русини піднесуть справу нерівного їх трактованя з Поляками, майже вся польська преса закричить зараз на всі заставки, що се неправда. Тимчасом факти говорять найліпше за себе, тому наводимо тут їх два. Сойм віддав Виділови Кравому до розпорядку 2800 к., які він мав поділити між студентські Товариства. Виділ розділив їх по справедливости, бо признав:

Основи 100 к.; Академічній Громаді 200 к., разом 300 к. Решту 2500 к. розділив між польські товариства студентів і то між такі, що навіть не в Галичині, прим. Czytelni polskiej в Лсобен і Ognisku у Відні. Так само розділив Виділ запомоги призначені для ремісничих товариств. Уся сума на сю ціль виносила 3000 к. З того дістали руські товариства: Зоря у Львові 250 к.; Зоря в Дрогобичи 50 к.; Руська бурса реміснича і промислова у Львові 100 к. разом 400 к.; решту 2600 к. дістали польські товариства і одно жидівське. Русини — страшно невдоволений народ: чого їм іще при такій рівноправности нарікати? **В.**



ЗАПРОСИНИ ДО ПЕРЕДПЛАТИ

НА МІСЯЧНИК

Літературно-Науковий Вістник

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

у Львові (ул. Чарнецького ч. 26),

ЗА РЕДАКЦІЮ ВІДПОВІДАЄ **Володимир Гнатюк.**



В році 1902 Літературно-Науковий Вістник буде виходити в тім самім форматі і обемі, як і доси, не змінюючи ані своїх провідних думок, ані розкладу матеріалів.

Провідні думки, якими кермуєть ся редакція, можна висловити коротко так: не признаючись ні до якої літературної школи, ні до якої політичної партії, ні до якої секти і заховуючи собі всюди право незалежної критичної думки та свободної дискусії, шанувати індивідуальність авторів, цінити талант, де і в якій мірі він би не появляв ся, піддержувати поперед усього оригінальну літературну і наукову продукцію на українсько-руській мові, та при тім по змові знайомити громаду чи то в перекладах, чи в критичних та історико-літературних розвідках з виднійшими появами чужих літератур.

Брутальний удар, який спіткав редакцію в маю 1901 р. — маємо на думці заборону нашого видання в Росії — причинив значний ущерб фінансовій стороні журналу. Через те, щоб не доводити Наукове Тов. ім. Шевченка до надмірних дефіцитів, редакція буде змушена в будучім році поробити деякі обмеження і ощадности,

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

які одначе, надіємось, не вийдуть на шкоду якості нашого видання. Навпаки, не потребуючи так як доси оглядатись на російську цензуру, ми будемо могли не в однім висловлювати свою думку свобіднійше, ніж се могли чинити доси.

За чотири роки свого істнованя Літературно - Науковий Вістник здужав виробити собі признанє і прихильність навіть у кругах, що доси не звертали уваги на наше письменство. Він зробив ся дійсним центральним орґаном української літератури. Всі виднійші українські письменники нашої доби належать до його співробітників, а багато з тих, на кого нині українська література глядить як на надійних піонерів будучини, на картках Л. Н. Вістника ставляли свої перші кроки. Дотеперішні 4 річники (16 томів, кождий по 36 аркушів друку, отже разом 576 арк. др.) подали загалом коло 345 ориґінальних, а 210 перекладних беллетристичних, 180 наукових, критичних і історико-літературних розвідок і творів, та безліч дрібних заміток, між якими иноді були цінні розвідки, полеміки і т. и.

На жаль, участь публіки не зовсім дописує. Правда, на своїх постійних абонентів наше виданє не може жалувати ся: вони платять точно. Так само не можна жалувати ся й на читачів: їх має Літ. Наук. Вістник певно бодай у десятеро більше, ніж абонентів. Але число абонентів мале, за мале, щоб не то що думати про якесь розширене та улїпшене виданя, але за мале навіть, щоб без значних жертв удержати його хоч би лиш на дотеперішній висоті. Заборона російського уряду, вимірена очевидно на цілковите зруйнованє нашого журналу, якого саме істнованє від самого початку коле в очи всіх обрусителїв по той і по сей бік Збруча, — ся заборона вкладає на галицько-руську громаду моральний обовязок показати, що такими пастуковими арґументами не вбє ся живого слова і не розвяже ся українського питання. От тим то відзиваємось до всіх щирих Русинів-Українцїв, кому лежить на серці розвій нашого слова, нашої думки, нашої духової сили:

**Запомагайте Літературно - Наук. Вістник!
Пренумеруйте його!**

Заохочуйте иньших до пренумерати!

В р. 1902 будуть поміщені в нашім журналі крім иньших поменших творів деякі більші. Зараз у перших н-рах появить ся простора повість Ольги Кобилянської „Земля“, де талановита

авторка вступає на новий шлях подаючи широкий малюнок селянського життя, надиханий сердечним ліризмом. Для Л. Н. Вістника виготовлює простору повість В. Стефаник; надто мають ся в редакційній теці твори Л. Яновської, В. Чайченка, ширша повість В. Лаврівського, оповідання Ю. Кміта і многих иньших галицьких і російських Українців. У науковій часті з першою книжкою почнуть ся друк розвідки Ів. Франка „Самостійна Україна в європейській публіцистиці кінця XIX віку“, Єфремова „Національне питання в Норвегії“, ряд критичних розвідок про наших молодших і старших письменників, а під спільним заголовком „Уваги на сучасні теми“ підуть що нумеру поменші розвідки, полемічні та критичні уваги про все те, чим займає ся в даній хвилі наша суспільність. До співуділу в тій рубриці редакция запрошує всіх, кого цікавлять справи нашого національного життя.

Редакция зі свого боку не пожаліє праці й заходу і сповнить свій обовязок сумлінно. Чи почуєть ся до того обовязку наша ширша громада?

В її руках лежить тепер будучина нашого видання.

Редакция.

